

Fejlődés és forradalom.

Írta: APÁTHY ISTVÁN.

Fejlődés vagy forradalom? Azaz inkább »evolutio vagy revolutio?« Mert így, nem magyarul szólva, tudományosabb. Amit kevésbé értenek, az mindig tudományosabb a tömegek szemében, mint amit megértenek. A megértetlenség magasba emel, a megértés közel hoz mindenkire. De a valódi tudomány nem akar trónuson ülni a magasban, hanem ott akar lenni a kunyhókban is, a legkisebb emberek ismereteinek körében is. Kevésbé fájlalja, ha számúzik a palotákból, mint ha hiába kopogtat be a szerény hajlékok ajtaján; mert a kunyhók számosak, a paloták pedig kevesen vannak, és nem a kevesek birtoka közkinccs, hanem a tömegeké. A mai tudomány éppen abban különbözik a múlt idők tudományától, hogy nem érzi magát jól sem a vallásos, sem a közművelődési kolostorok celláiban, hanem ki kívánczik az eleven életbe, hogy az ott küzdő embereknek segítője, biztatója vagy vigasztalója legyen. Csöndet és elvonultságot csak az alkotás munkájához kíván, nem arra, hogy eredményeiben a kiváltságosak egyedül gyönyörködjenek.

Beszéljünk csak tehát szerény magyarsággal fejlődésről és forradalomról. Hadd mondok meg először is, miért kerül fejtegetéseim címében egymás mellé e két fogalom. Társa vagy ellentéte-e egyik a másiknak? Lehetnek ellentétesek is, de lehetnek társfogalmak is, a szerint, amint körüket meghatározzuk. Sok esetben a fejlődés rugóját is nevezhetjük forradalomnak: forradalom a továbbfejlődés föltétele is lehet. Ilyenkor társfogalmak. De forradalom semmisítheti meg a fejlődés eredményét és lehet gátja a továbbfejlődésnek. A fejlődés mindig rendszerű életműködés, az életnek elválaszthatatlan

velejárója; a forradalom pedig lehet betegség kitörése, rend-, ellenvaló folyamat. S ekkor a két fogalom ellentétes.

Csakhoggy számos példa van reá, hogy a közhiedelem nem a betegség kitörését, nem a rendszerűtől való eltérést nevezte forradalomnak, hanem a gyógyulás folyamatát, a rendszerű fejlődés menetébe való visszatérést. Aminek oka az volt, hogy a megbetegedés lassan következett be s az emberek megszokták a kóros állapotot: veszedelmes újítóként kövezték meg azokat, akik nekik az orvosságot kínálták, és minden erejűkből tiltakoztak a gyógyulás ellen. Vajjon nem ilyen időket élünk-e most is Magyarországon? Nézzünk hát kissé jobban szemébe a forradalom és a fejlődés fogalmának, hogy helyesebben itélhessünk!

A békés, nyugodt fejlődést Ígérük és a forradalommal rémítenek sokan azok közül, akiknek személyes, családi vagy osztályérdeke a meglévő állapot megtartását kívánja. Már pedig egy adott állapot megtartása kizárja a továbbfejlődést, hiszen minden fejlődés megváltozás, de olyan megváltozás, mely az egyéniséget nem szünteti meg. A fejlődni kívánó, illetőleg továbbfejlődésének akadályait elhárítani kívánó Magyarországot is azzal fenyegetik, hogy továbbfejlődése által megszűnik Magyarország lenni. Hát ha Péter vagy Pál gyermekből férfiúvá fejlődik, megszűnik az a Péter vagy Pál lenni, aki volt? És ha Aesopus rabszolgából szabad emberré lesz, megszűnik Aesopus lenni? Viszont, aki őszintén kívánja a fejlődést, az nem fog visszariadni attól, hogy, akár erővel is, de bárminő áldozat árán elhárítsa a továbbfejlődés akadályait. A jelen állapot, amennyire föltétele, annyira akadálya is a fejlődésnek. Föltétele, hiszen a múltból a jövendőbe a jelen vezet át, és, ha a jelen állapot a múlthoz képest a fejlődésnek lépcsőfoka is: hogy magasabb fokra juthassunk, mégis el kell hagyni. Hát még ha a jelen állapot telve van betegséggel?

Aki mérsékelni akarja a sietőket, az legalább a bajokat kellene hogy orvosolja, melyek a jelent túrhetetlenné teszik. A gyógyulás vágya is kergethet forradalomba és a vezetést kuruzslók kezébe adhatja, akik a bajt csak elmérgezik. Es nem használ semmit, ha ezeket a vezetőket a nép utóbb megkövezi is. A francia forradalom sem sodródik vala annyi szörnyűségbe, ha akkor Parisban a nyomor és a drágaság nem

lett volna oly nagy. A MARAT kiontott vére, a DANTON és ROBESPIERRE feje a kenyeret hiába kérő nép bosszúját kielégítette, de a fejlődést nem szolgálta.

Akik a béketűrőket az úgysis bekövetkező fejlődéssel hitegetik s a békétleneket a forradalommal fenyegetik: maguk vannak többnyire legkevésbé tisztában e két fogalommal. Midőn SZÉCHENYI termékenyítő szavai a múlt század második negyedének küszöbén a már csak lappangó életet élő, csak éppen hogy meg nem halt magyar nemzetben megindítottak egy többé alig is remélt fejlődési folyamatot, voltak, akik az ő föllépését is forradalomnak mondták. Pedig az a nagy és bámulatos átalakulás, mely lejátszódik a tojásban, midőn a szükséges meleg megindítja és végreviszi benne a madár kifejlődését, nem forradalom, hanem a fejlődésnek tökéletes példája. S midőn az ifjú sas, KOSSUTH LAJOS biztatására és SZÉCHENYI aggodalmai ellenére, elkezdte próbálgatni szárnyát: úgy-e bár az sem forradalom? Midőn pedig a szárnyakat, melyeknek a szabad mozgást királyi esküvel szentesített törvények biztosították, tollaiktól megfosztani készült egy idegen hatalom: forradalom volt-e az, hogy a sas a reá markoló kézbe vágta karmát? Ha forradalom volt, hát az a forradalom volt, mely a továbbfejlődés akadályait hárítja el. Hogy az akadályokat elhárítani máig sem sikerült: az a szándék jogosságán és természetes voltán mit sem változtat.

Mi akkor hát a forradalom és mi a fejlődés? Mindakettő törekvés egy adott, egy meglévő állapot megváltoztatására. A fejlődés fogalmát az élő lények testi szervezetének történetéből, a forradalom fogalmát a társadalmi szervezetek történetéből merítettük. De a fejlődési folyamatok hasonmásait megtaláljuk a társadalmak történetében is, és a testi élet tünetényei gyakran emlékeztetnek társadalmi forradalmakra.

Nem szabad azonban felednünk, hogy akkor, midőn társadalmi fejlődésről szólunk, és nem kevésbé akkor, midőn forradalomnak mondunk testi folyamatokat: képeket, szemléltető hasonlatokat használunk és azt, amit mondunk, szó szerint venni nem szabad. A kép, a hasonlat nemcsak a költő eszköze, hogy megérttesse velünk gondolatait, átéreztesse érzelmeit; azok nélkül nem lehet el a tudomány sem. Gyarló emberi elménk a dolgok lényegébe nem hatolhat; inkább a

dolgok hatolnak belénk, amennyiben reánk hatásokat gyakorolnak és agyvelőnkbe képeket, többé-kevésbé egyszerűsíthető jegyeket rajzolnak, és mi egymást csak e jegyeknek megfelelő esetben azonos volta, tehát kicserélhetősége útján érthetjük meg. Ha a tudós a költő színes képeit szürke jegyekké egyszerűsíti és szabatosabban használja is: gondolatainak közlésére más mód néki sem adatott.

A társadalomból vett képek a testi szervezetekre és megfordítva, a testi szervezetek világából kölcsönzött képek a társadalomra annál is inkább használhatók, mert hiszen, akár tekintsük szervezetnek azt is, akár nem, a társadalom is élő lényekből, emberekből alakul és – részben legalább – emberek alkotása. Mondhatjuk bátran, fejlődés eredménye, bárha továbbfejlődése tudatosan kitűzött célok felé emberileg irányított. Ámde a társadalmi fejlődésnek és a legmagasabbrendű valósággal adott emberi közösség, egy nemzet fejlődésének irányítása meddő kísérlet csak akkor nem marad, ha az irányító akarat a természetes továbbfejlődés irányának és követelményeinek megsejtéséből származik.

És forradalomnak mondják azt is, ha egy erős akarat, igazi nagy embernek akarata egy egész nemzet fejlődésének váratlanul gyors lendületet ad; ha nagy időken nagy embereknek szokatlan sokasága támad, s a nemzet rövid évek alatt hosszú évtizedek mulasztásait pótolja ki, avagy évtizedekkel megelőzi korát, s a többi nemzet csak későre tudja majd követni. Az igazi nagy ember hatása honára éppen abban nyilvánul, hogy az átalakulás, melyet munkálnia sikerül, valóban fejlődés. Mert az igazi nagy ember éppen abban és azáltal különbözik kortársaitól, hogy őket a természetes emberi továbbfejlődés útján nagy lépéssel megelőzte, s az ő példaadása és irányítása, ha követik, megkímél a fejlődés útjának sok erőpazarlással járó találgatásától, tehát egy-egy egész nemzet fejlődését gyorsabbá teheti. Persze azok, akiknek érdekeit a fejlődés zavarja, megátkozzák, fölforgatónak bélyegezik és nem ritkán vérpadra juttatják nagy embereinket. Ellenkezőleg, csak ingóványba terelik és olyan betegségbe döntik nemzetüket, melyből kigyógyulni majd csak forradalom árán lehet, azok a vezetők, kiket csak a kor szeszélye és hízelkedésük akár az uralkodó hatalom hiúságának, akár a tömegek szenvedélyeinek emel társaik *főlé*.

Bárha – mint mondám – a fejlődés is, a forradalom is törekvés egy adott állapot megváltoztatására, mégis nagy különbség van közöttük. Az a törekvés, melynek gyümölcse egy alsóbbrendű állapotból egy magasabbrendű állapotnak létrehozása, tehát valódi továbbfejlődés, az mindig természetes folytatása annak a törekvésnek, mely a jelen állapotot hozta egy még alsóbb rendűből létre. Vagyis a fejlődés mindig továbbfejlődés, mindig folytatás, valaminthogy az élet is csak életnek folytatása lehet. Az életnek három alaptörvénye ugyanis az egyedekhez, sőt minden egyedben egy meghatározott egyéniséghez kötött volta, a folytonosság és a fejlődés. Életet mást, mint élőlények és kapcsolataik életét nem ismerünk, és minden élőlény egyéniség is, amely bármilyen egyszerű, csak egyetlenegy példában van meg az egész világ-egyetemben, tőle minden más élőlény különbözik, nincs kettő teljesen egyforma, bárha ugyanazon fajba tartozik, bárha egy apától, egy anyától származott testvér is. És folytonos is az élet, mert kezdődését sehol sem látjuk: minden élőlény más élőlénytől származott annak szaporodása által. Ahol valami okból megszakadt az élet fonala, mely természetes úton, magától nem szakad el sehol és soha, ott semmi sem költetheti újra, a megszakított életfonalat nem bogozhatja többé össze semmi. Fejlődik is minden, ami él; fejlődik a saját egyedi életében, átalakulásoknak szigorúan megszabott sorozatán mentén köröszűl, melyet egyedfejlődésnek nevezünk; fejlődik azután, többnyire lassú, emberi tapasztalásnak alig észrevehető átalakulással nemzedékről nemzedékre, amely átalakulások sorozatát faj fejlődésnek mondjuk.

Egyedfejlődés például a csirke kialakulása a tojásban a tojás sárgájából. És ez, közbevetőleg mondva, úgy-e bár, nem forradalom; de bizonyára annak tartaná, aki megengedné ugyan a tyúknak, hogy testével melengesse a tojásokat, de nem sejténé, hogy az alatt a tojáshéjon belül mi történik. Az ilyen bölcs, ha uralkodó volna, talán azt hinné, hogy, mivel a tojások egy darabig külsőleg nem változnak, meg is tilthatná nékik, vagy a tyúknak, hogy valaha megváltozzanak.

És – tovább menve – egyedfejlődés az, mikor pillangó petéjéből a kis hernyó kibújik és, gazdag táplálkozással a fa

levelein, mindig nagyobbra nő, többször megvedlik s utoljára gubót sző magának, a gubón belül hosszasan elpihen, de a csöndes gubóból előbb-utóbb mint tarka szárnyú lepke bújik elő, s az egykori hernyó, mely lomhán kúszva rágta volt a levelet, föltreppen és elröpül magának virágot keresni, hogy annak csókolja mézét. Hát ez nem forradalom? Forradalom annak, aki nem tudja, hogy az élettől a fejlődés elválhatatlan. Hogy a csöndes külszín alatt csöndes folyamatban nagy változások mehetnek végbe, amelyeknek csak az eredménye lesz hirtelen nyilvánvalóvá. Ha azután az a tudatlan lény mégis úr sokak fölött, akkor ki fogja tépetni a lepke szárnyát és megparancsolja neki, hogy a levelén rágódjék tovább; mert a gubóban elbújva, titkon összeesküdött a rend ellen, hogy a hernyó hernyó maradjon mindörökké, ha már hernyóként látott napvilágot s oly sokáig az tudott maradni. Mit bánja ő, ha éhségükben a hernyók lekoppasztják a fát s az nem termi meg gyümölcsét?

A csirke kifejlődése a tojásban, aztán a pelyhes kis csirke megtollasodása; a hernyó átalakulása pillangóvá és átalakulásoknak számtalan más sorozata, melyeken egy-egy élőlény személyileg megy köröszkül: ez az egyedfejlődés. Fajfejlődés pedig átalakulásoknak az az alapos okon föltételezett folyamata, melyen valamely élőlény ősei mentek köröszkül s amely éppen úgy egy alsóbbrendű állapotból, sőt, végig visszakövetvén a folyamatot, a lehető legalsóbbrendű állapotú őstől vezetett a mai fejlettségű nemzedékhez, mint ahogyan a csirke fejlődése is igen egyszerű állapotból, a tojás sárgájából indult ki. A fajfejlődés egyik nemzedéktől a másikig, amint mondám, rendszerint igen csekély változással jár.

A ma ismert s ma is élő állatfajok és növényfajok ősei, melyeket ilyenekül biztosan megállapíthatunk, alig-alig különböztek jelenlegi utódaiktól. Kitűnik ez ama számtalan ábrázolatból, melyekben több ezer év előtti emberek akkor megörökítették a velük élő s azóta ki nem halt állatok sok féleségét. A szumir ábrázolatok 6.000 év előtti oroszlánjaiban, tigriseiben, lovaiban a mai oroszlánokat, tigriseket és lovakat ismerjük föl, és Egyiptomban ma is él az a ganajtúró bogár, mely a pharaók korának szent Scarabaeusa volt. A talán millió évekkel ezelőtt letűnt jégkorszakok, majd a czölöpépítmények

embereinek alkotását csontmaradványaik semmi lényegesebb vonásban nem mutatják másnak, mint aminő az egyiptomi ember, akinek földi maradványait a múmia-pólyák őrizték meg számunkra. A Nílus mentén ma is élnek ama széles vállú, szikár alakok, akiket ott hajdan kőbe véstek, vagy fára, falra főttek. S a mai kor legszebb embereit még mindig azzal dicsérhetik, hogy az ókori görög szobrokhoz hasonlatosak. Miért mondhatjuk mégis, hogy az ember és minden élőlény nemcsak ma megy, szemünk láttára, fejlődésen keresztül, hanem ma elérhető alkotását is fejlődéssel, nemzedékről nemzedékre való átalakulással szerezte meg és így ősei hajdan a jelenleg elérhetőnél alacsonyabb fejlődési fokon fejezték be egyedi létüket, vagyis hogy ők, röviden és közkeletű módon kifejezve, alsóbbrendű ősöktől származtak: azt most nem fejthetem ki. Azt azonban meg kell említenem, mert jelen cikkem tárgyához szorosan hozzátartozik, hogy a fajfejlődésbeli átalakulás nem volt szükségképen és minden következő nemzedék minden tagján oly igen lassú.

Mindig akadhettek egyedek, akadhettek valamely sajátos viszonyok közé jutó némely nemzedékben akár igen nagy számmal is, melyek a megelőző nemzedék tagjaitól nagyobb mértékben különböztek. Ez a különбözés lehetett a rendesnél sokkal nagyobb lépés a fajfejlődés útján; de lehetett a továbbfejlődés fokától független egyéb különбözés is. A megelőző nemzedék tagjaitól való ilyen nagyobb különбözés, főleg ha egy adott nemzedék, egy különösen szerencsés nemzedék számos tagján a viszonyoktól éppen megkívánt irányban mutatkozott, lehetővé tehetett a faj fejlődésben olyan átmeneteket is, melyeket különben nehezen tudnánk megérteni.

Példa legyen a vízben lakó és kopoltyúkkal léleklő ősökből szárazon lakó és tüdővel léleklő utódok létrejötte. Valamikor a mai Emlős Állatok ősei is a Halakéhoz hasonló alkatúak voltak és vízben kopoltyúkkal lélekltek. A hajdani kopoltyúk nyomai még az ember alkotásában is megmaradtak és főleg egyedfejlődésének korábbi szakaiiban nyilvánvalók és félre nem ismerhetők. De az ősi alkotást éppen nem a ma is vízben élő Emlősök, teszem a Czetek, a Delphinusok és a Fókák mutatják leginkább; mert azok nem a vízi életmódnál megmaradt, hanemha vízi életmódhoz visszatért Emlősök. És én valószí-

nűnek tartom, hogy nem is a tengerből, hanem édes vizekből tértek át az Emlősök ősei a szárazai életmódra. A tengerek, időnkénti elapadása nem olyan természetű, hogy a benne élő állatoknak, ha csak annyira fejlett mozgó végtagjaik voltak is, mint a Halaknak ma, a szárazon kellett volna maradniok, hogy ne tudták volna követni a víznek visszahúzódó szintjét, illetőleg ne tudták volna a legtöbb esetben lemenekülni a vízből kiemelkedő talajról. Ha pedig a tengernek valamely elzáródott részében maradtak vissza, amelynek közlekedése a nyílt tengerrel végleg megszűnt, akkor a víznek növekedő só-tartalma, midőn a hajdani tengerek legmélyebb pontjain mai sóbányáink sótömegei összegyűltek, elpusztította volna őket. Bizonyára a tengerből vándoroltak föl az édes vizekbe, a folyók útján, mint ma ívaskor a lazacok, és ott rekedtek valamely tóvá tett folyóban. Az ilyen tavaknak időnkénti elapadásakor csak azok az egyedek, talán már a mai Mindig Kopoltyús Kétéltűekhez hasonló lények, olyanformák, mint az Adelsbergi-barlang mai Proteusai, maradtak eleinte életben, amelyek a tó legmélyebb részeibe menekülhettek. A többiek, a szárazon maradvá, vagy elpusztultak, vagy beleásták magukat mélyen a földbe úgy, mint ma bizonyos afrikai kétféle módon, kopoltyúval is, tüdővel is lélező Halak. De ama bizonyos szerencsés nemzedék tagjai talán már nem kényszerültek elásni magukat, talán a levegőn is be tudták várni, esetleg a vízi növények helyén kisarjadó mohaszálak között, hogy újra megdagadjon a tó vize. A következő nemzedékek valamelyikének néhány tagja már a szárazon maradt tófenékről tovább is merészkedhetett a part felé, az akkor ott bizonyára gazdagerdő páfrányoktól árnyalt, mohától belepelt talajára és többé nem is tért vissza a vízbe.

Micsoda forradalom – mondhatta a vizek legmélyén eldugott biztos palotájában a Proteus-király, – hogy a szárazon hagyott gyíkok életben mertek maradni! A szárazon hagyott vízi gyíkokat a továbbfejlődés az Emlősállatok magaslatára juttatta, holott a Proteus-király, aki a vizek mélyén mindig biztonságban élt, ma is, mint a Kétéltűek legalsóbbrendű alakja, a Karst barlangjainak biztos rejtekében tengeti fajtája kipusztulásának utolsó napjait.

Mellesleg szólva, az előbb említettek okozhatták, hogy

tüdővel lélekző Gerinczesek oly későn jelentek meg a Föld történetében. A beltengereknek előbb be kellett sűrűsödniük; előbb az esővizeknek folyómedreket kellett vágniok, a folyómedreknek bele kellett torkolniok a tengerbe, s onnét kellett fölvándorolni ok a folyókon a tüdővel lélekző Gerinczesek még tengerlakó, kopoltyús őseinek. Csoda-e hát, ha az Ember oly későn mutatkozott először? És ki tudja, az ő faj fejlődésében hány olyan nagy lépés követte egymást, aminőről az előbb szoltam? Hány olyan forradalom? így hát az Embert már kialakulása a maga alsóbbrendű őseiből forradalomra nevelte!

De hagyjuk a múltak ködét s a tudományos meséket! Hirtelen föllépő és megmaradó átalakulásokkal ma is, mióta ebben az irányban tudományos megfigyeléseket teszünk, mióta a fejlődés terén tudatosan kísérletezünk, lépten-nyomon találkozunk. Az ilyen váratlan s előre meg nem mondható változások egyik féleségét mutatóknak vagy ugrásszerű változatoknak nevezzük.

Mielőtt a következőkben az alkotás hirtelen megváltozásának ismertetném néhány példáját, lássuk a fejlődés legáltalánosabb törvényeit is, ha már fölemlíttem az élet három alaptörvényét, t. i. annak egyéniségekhez kötött voltát, folytonosságát és elválhatatlan kapcsolatát a fejlődéssel. A fejlődésnek is három alaptörvénye van: a függetlenség, az örökletesség és az alkalmazkodottság.

A fejlődés függetlenségén, más szóval fajilagosságán vagy eredendő irányítottságán azt értem, hogy a fejlődést lényegileg nem az éppen meglévő külső körülmények, hanem más, magában a fejlődő szervezetben székelő okok irányítják; hogy a továbbfejlődés, valameddig tart az élet, föltétlenül bekövetkezik, csak a gyorsasága módosulhat idegen tényezők hatása alatt és a fejlődés eredményének csak a megnyilvánulhatása míg az adott életviszonyoktól, melyek az eredményt esetleg hosszabb időn át lappangásra kényszeríthetik. Tehát maga a továbbfejlődés független, illetőleg föltétlen.

A fejlődés örökletességén, más szóval a fejlődés eredményének szükségszerű átörökítésén az utódokra, melyeknek valamely élőlény a saját szaporodása útján életet ad, értjük a fejlődés folytonosságát és fokozatosságát. A fajfejlődés rendjén minden élőlény, persze virtuálisan, ott kezdi a hol elhagyta az,

mely néki életet adott akkor, mikor néki az életet adta; és folytatnia kell is a fejlődést ott, ahol amaz elhagyta. Sem korábbi fejlődési fokra vissza nem térhet, sem át nem ugorhat egyetlen fejlődési fokot sem; de némely egyed, amint már mondtam, a fejlődésnek ugyanazt az útdarabját társainál gyorsabban is megteheti. A látszólagos ugrások többnyire onnét származnak, hogy váratlanul lesz nyilvánvalóvá a fejlődés eredménye, amely a közbeeső fokokon lappangó maradt. A hirtelen megváltozásoknak egyébiránt nem mindig van, sőt gyakran nincs is közük a fejlődéshez, mert nem egyebek, mint alkalmazkodások.

A fejlődésnek, illetőleg a fejlődés eredményének alkalmazkodottságán ugyanis azt értjük, hogy a fejlődés eredménye mindig úgy alakú, hogy az éppen adott viszonyok közé beleillik, vagyis előbb-utóbb összhangozás létesül az életbenmaradás követelményei s a fejlődés eredményének megnyilvánulása között. Az élőlények nemcsak egyedfejlődésük, hanem faj fejlődésük közben is hasonlatosak némileg a viaszhoz, mely fölveszi a forma alakját, ahová belepréseljük.

Az alkalmazkodás persze nem ilyen egyszerű folyamat; nagyrészen az alkalmasok és alkalmazkodni tudók kiválogatásán alapszik, mely az alkalmatlant s az alkalmazkodni nem tudót kimeríthetetlenül kitörli az élőK és továbbszaporodók sorából. Szükségessé teszi ezt a kiválogatást, az úgynevezett természetes kiválogatódást, a DARWIN elmélete szerint, a természetben a szaporulatnak óriási fölöslege. Lehetővé teszi az egyéni változatosság, maga az, hogy minden élőlény sajátos egyéniség, mely minden más élőlénytől, még a testvérétől is különbözik. Eredményessé teszi a kiválogatódást az, hogy a kiválogatott egyedek utódai öröklik, sőt a darwinisták hite szerint nemzedékről-nemzedékre fokozódó mértékben öröklik a tulajdonságot, melynek okából a kiválogatás történt. Nézetünk szerint ez a fokozódás csak két esetben lehetséges: vagy akkor, ha az illető tulajdonság föllépte faj fejlődési folyamat eredménye volt és a különben független továbbfejlődés az, ami fokozza; vagy pedig akkor, ha a hatás, mely ama tulajdonságot, mint alkalmazkodást, előidézte, nemzedékről-nemzedékre szünetlenül tovább tart. Mert az alkalmazkodottságot nemcsak a véletlenül alkalmasok kiválogatása és

megtartása s az alkalmatlanok kiselejtezése okozhatja, hanem okozza, amint arra először LAMARCK mutatott rá, az egyedek alkotásának formálhatósága, illetőleg formázhatósága is. Formálhatóságuk a saját egyedi életük folyamán; formázhatóságuk, azaz a fölvetett forma állandósulása, számos nemzedéken át ismétlődő formálódás eredményeként.

Ami az életre általában az egyéniség, az a fejlődésre a fajilagosság; ami az életre a folytonosság, az a fejlődésre a fokozatosság; amennyire elválaszthatatlan az élettől a fejlődés, annyira elválhatatlan a fejlődéstől az alkalmazkodás: a bölcsész vagy hittudós czélszerűségnek, teremtői bölcseségnek nevezi, mi természetvizsgálók alkalmazkodottságnak, köznyelven életrealitáságnak mondjuk ezt az összehangozást, harmóniát.

Fejtetésem fonalát fölveszem ismét ott, hogy minden élet csak életnek folytatása és minden fejlődés továbbfejlődés. És az élet is, a fejlődés is szüntelen átalakulás: az átalakulások egy része életműködés, a másik része fejlődési folyamat, a harmadik része alkalmazkodás. Az alkalmazkodásnak tágabb értelme alá vonjuk a rendszerű életműködések zavaró vagy a fejlődést gátló hatások eredményét, a megbetegedéseket, a kóros tüneteket s a szervezeteknek azt a törekvését, hogy a zavaró hatások ellenére ismét helyreállítsák az életműködések és a fejlődés rendjét, vagy hogy elvesztett részeket újra alkossanak. Az életműködések körben futó folyamatok: a kezdő állapothoz, rendesen az úgynevezett pihenés állapotához, mindig visszavezetnek. A fejlődés olyan folyamat, mely kezdő vagy akár csak egy megelőző állapotához soha sem tér vissza, legföljebb az eredménye juthat a megnyilvánulásnak egy korábbi állapotából a lappangás állapotába. Az is az alkalmazkodásnak egy neme, de a fejlődés eredményét, ez eredménynek bármikor újra megnyilvánulhatóságát nem érinti. Az alkalmazkodás eredménye azonban megsemmisülhet. Amit fejlődés hozott létre, az mindig maradandó; amit alkalmazkodás hozott létre, az tarthat ideig-óráig úgy, mint a rugalmas testek, például a kaucsuk alakváltozása, mely a régebbi alaknak ad helyet, mihelyt a formáló erő hatása megszűnik. Gyakran az alkalmazkodásból sincs többé visszatérés, mint ahogyan nem veszi el a néki művészi kéztől adott for-

mát a megszáradó agyag. De az alkalmazkodás véges folyamat az meghatározott időben kezdődött és valamikor, előbb-utóbb be is fog fejeződni, holott végnélküli folyamat a fejlődés.

Már most hova illesszük be azt, amit joggal nevezhetünk forradalomnak? Az, úgy-e bár, nem rendszerű életműködés; de nem is fejlődés. Tehát alkalmazkodás. Furcsa ellentmondásnak tetszhetik, hogy a forradalom alkalmazkodás. Hiszen forradalomban azok törnek ki, akik nem akarnak alkalmazkodni. Tévedés. A forradalmak emberi tömegei nem alkalmazkodni nem akarnak, hanem meghalni, elpusztulni nem akarnak. Nem a pusztulásba belenyugvás, nem a tovább sínylődés az alkalmazkodás: a halál az alkalmazkodás megszűnése. Alkalmazkodni első sorban a megélhetés követelményeihez kell. Voltaképpen nem is a megbetegedés, hanem a gyógyulás, a kórokozó valaminek kiküszöbölésére, megszüntetésére való törekvés az alkalmazkodás. A testi és lelki szükségletek kielégítése föltétele az életnek s a továbbfejlődésnek is. Forradalmat az csinál, aki e szükségleteket a tömegektől megvonja; nem az, aki, bár kifejezetlen, de átértzett szükségleteiket bennük tudatossá teszi. A tömeg csak azt a tanácsot fogadja el, amelyet kivan magának. Azok az egyesek, akiket a forradalmi ár, mint vezetőket, a többi fölé emel, csak szócsövei a többiek akaratának; mihelyt mást mondanak, leütik őket.

A forradalom tehát erőszakos törekvés bizonyos követelmények kielégítésére, és pedig azért erőszakos, mert erő ellenében kell kivívnia, amire törekszik. Hirtelen megnyilvánulása régen gyülemlő hatásoknak. Valami kitörés: de nem mindig a betegségnek, néha inkább a gyógyuláshoz való erős akaratnak, sőt már a meginduló gyógyulásnak kitörése. Nem az a betegség, midőn a lázt okozó kelevény kifakad, hanem az, midőn a fertőző csíra a testbe jut és ott elszaporodik, a test bizonyos szöveteit elpusztítja.

A forradalom nem is indít meg semmiféle fejlődési folyamatot, nem is teszi a fejlődés eredményét nyilvánvalóvá, csak a fejlődés akadályait hárítja el. Nem fejlődési, hanem réguláló folyamat, mely más végső eredményhez nem vezethet, mint a rendes életműködés helyreálltához, a rendes fejlődésmenet

folytatásához. Mindaz, amit közben alkot, múltékony; mindaz, amit közben elpusztít, előbb-utóbb helyreépítődik. Forradalom után a fejlődés ott folytatódik, ahol tartott már a forradalom előtt, midőn valami, az a valami, ami a forradalmat előidézi, megakasztotta. Mindig nagy erővesztéssel jár, amibe gyöngébb szervezetű társadalom bele is pusztulhat. De ha bele pusztul, akkor ez a pusztulás csak hamarabb következett be, mint ahogyan bekövetkezett volna a forradalom nélkül. Mint mikor a műtét után hal meg a beteg, aki meghalt volna még bizonyosabban a műtét nélkül.

De a forradalom csak akkor egyedüli módja a gyógyulásnak, ha a betegség már nagyon elmérgesedett. Nem ismerünk forradalmat a világtörténetben, amelyet meg ne lehetett volna előzni: az egyiket késsel, a másikat gabonával, a harmadikat szabadsággal, vagy akár néha jó szóval is. Mindenikért a forradalom előtti kor vezetőinek rövidlátása, a bajok föl nem ismerése felelős. Es minden forradalom váratlan; váratlan akkor is, ha már régebben látható vagy legalább is sejthető a készülése, mert kitörésének időpontja nem számítható ki úgy, mint ahogyan kiszámíthatom, hogy a csirke 21 nap alatt, a kacsá pedig 28 nap alatt fog kikelni a tojásból.

De, ismétlem, vannak a fejlődésben, úgy a egyedi, mint a faj fejlődésben, és az alkalmazkodásban váratlan megváltozások, melyek még sem forradalmak. Lássunk néhányat!

Ide tartoznak mindenekelőtt a faj fejlődésben az ugrászerű változatok, a mutatók, melyekről már mondtam, hogy tekinthetők néha olyan lépéseknek a fejlődés útján, melyekkel bizonyos egyedek társaikat megelőzték. Máskor véletlen megváltozások, maradandók is, de azért nincs közük a továbbfejlődéshez. Ilyenek legelső megfigyelt példája az egylevelű Szamóca (*Fragaria monophylla*) létrejötte a közönséges hármaslevelű erdei Szamóczából (*Fragaria vesca*). Egy műkedvelőkertész és természetvizsgálónak, DUCHESNE-nek, atyja Parisban a Rue St.-Honoré-ban lévő kertjében 1760-ban az erdei Szamóca magjait vetette el valami megfigyelés céljából; de a plántákat később elhanyagolta. DUCHESNE 1763. július 7-én észrevett közöttük egy különben silány tövet, mely a többtől abban különbözött, hogy levelei nem hármasán ültek egy közös nyélen, mint rendszeren az erdei Szamóca levelei, hanem egy-

egy hosszú nyél végén magányosan. Ezt az egylevelű szamóczatövet DUCHESNE indáiról tovább szaporította. Persze mindenik új tő egylevelű volt, amint azt a kertészek már akkor elvárhatták, hiszen a sarjak, dugványok, szemek vagy oltóágak útján szaporított növények nem lehetnek mások, mint a törzs. Ezért is szokták a nemesített fajtákat így és nem magról szaporítani. De a DUCHESNE kis egylevelű Szamóczái utóbb magokat is érleltek, s néki 1764-ben sikerült néhány tövet magról is nevelni. Nagy csudálkozására a magból nevelt tövek is mind egylevelűek voltak; a kísérletet ő is, több szaktársa is még sokszor ismételte, s azokban az egylevelű Szamócza állandó fajtának bizonyult és Franciaország különböző növénykertjeiben és kertészeinél igen elterjedt. Utóbb megfélekedtek róla, de néhány év előtt egy másik francia botanikusnak, BLARINGHEM-nek sikerült újra megtalálnia és ma is változatlanul tovább termelni. íme, tudós szemek fölügyelete alatt hirtelen egy egészen új és maradandó fajta jelent meg a föld színén. A múlt század végén és századunk elején különösen egy hollandiai botanikus, DE VRIES foglalkozott behatóan a hirtelen föllépő és állandóan megmaradó változatokkal, melyeket mutatióknak nevezünk. Nyilvánvaló, hogy az egylevelű Szamócza olyan mutatio, mely a háromlevelűhöz képest nem jelent semmi tekintetben továbbfejlődést, vagyis a Szamócza faji továbbfejlődésének folyamataától független.

Az egyik nemzedékről a másikra hirtelen bekövetkező és állandóan megmaradó megváltozásoknak egy másik csoportját mutatják a körösztozés által létrejött alakok, az úgynevezett hybridák utódai. E megváltozásoknak igen nevezetes törvényeit 1865-ben fedezte föl Brünmben egy osztrák augusztinus barát, MENDEL GERGELY. A két fajta körösztozése által létrejött új fajta első nemzedékbeli utódainak egy negyed része visszaüt az egyik, egy negyed része a másik törzsalakra, és két negyedrészt megmarad hybridára. A visszaütöttek további ivadékai már most állandóan megőrzik az illető törzsalak alkotását. A hybridának megmaradt két negyedrészt utódai közül ismét egy negyedrészt az egyik, egy negyedrészt a másik törzsalakra üt vissza, és megint két negyedrészt marad hybridára. Így nemzedékről-nemzedékre nő a törzsalakra visszaütők

arányszáma és fogynak a hybridák, a mint mondani szokták, a körösztozés által nyert fajták rövidesen ismét elfajzanak. A tizedik nemzedékben már csak 2 hydrida jut 1.023-ra az egyik és 1.023-ra a másik törzsalakból, vagyis 2.048 egyed között csak 2 hybrida van. Ha egy pirosvirágú borsófajtát körösztozunk egy bizonyos fehérvirágú fajttal, a körösztozesbol létrejött termés csupa pirosvirágú plánta lesz. De ha ezeket a plántákat maguk között tisztán termeljük tovább, ennek a pirosvirágú borsónak terméséből egy negyedrészt tiszta fehérvirágú borsó lesz és tovább termelve állandóan az is marad.

A pirosvirágú borsónak tehát arra nézve, aki nem tudja, hogy az körösztozesbol jött létre, egészen váratlanul részben fehérvirágú származéka lesz. Így, ilyen alapon nyilvánulhatnak meg számos más esetben is egy-egy nemzedékben olyan tulajdonságok, melyeket a megelőzőben sejtteni sem lehetett.

De talán még nagyobb átalakulások példáit mutatja az egyedi alkalmazkodás. Csak egyet hozok föl. Több tengervízi aquarium üvegfalán találtak odasimulva, egészen lapos, szabálytalan alakú, apró lényeket, melyek ott, alakjukat szüntelen változtatva, lassan kúsztak és kettéoszlás útján szaporodtak is. Ez igen alacsonyrendű szervezeteknek több féleségét ismerték meg s őket külön-külön névvel jelölték (*Trichoplax*, *Treptoplax*) és az élőlényeknek egészen külön csoportjába sorolták. Csak néhány év előtt derült ki, hogy magasabbrendűekből származnak, azok egyes példáinak egyedi alkalmazkodása útján. Bizonyos úgynevezett Hydrozoonok, a tengeri Virágállatok rokonainak szabadon úszó, pillarhús álczáiból keletkeznek olyanformán, hogy azok, az aquarium nyálkás lepedékű üvegfalához ütődve, ott ragadnak az üvegen: a tapadóvonzás (*thigmotaxis*) fogva tartja őket, ellapulnak, átalakulnak és bennük az álcza állapot állandósul. Bennük egy alsóbbrendű állapot, alkalmazkodásbeli elfajulás útján, még alacsonyabb rendűvé alakulva, megrögződik, abból többé kiemelkedni, tovább fejlődni nem tudnak: már most így táplálkoznak, így szaporodnak is tovább, a szaporodásnak legegyszerűbb módján, osztódások útján, melyek ezt a nyomorult állapotot ivadékaikban megörökítik.

Nohát, ha az állapot hirtelen megváltoztatásának törekvését a mindenkori hatalom általában hajlandó is forradalom-

nak nevezni, az ilyen megváltozást forradalomnak mégsem szokták mondani. Ha a tömegek nyomorúsága hirtelen megnövekszik s ők lemondanak egy magasabbrendű emberi létről s a maguk nyomorúságát hagyják örökségül utódaikra: ez nem forradalom. Forradalomnak csak azt a néha bizony türelmetlen és erőszakos törekvést nevezzük, mely a tömegeket egy alsóbbrendű állapotból emberibb, tehát magasabbrendű állapotba akarja juttatni. És persze nem forradalom az sem, ha a hatalom a tömegek jólétét sokalja meg, ha sokalja a szabadságot, a továbbfejlődésnek első föltételét, és lánczokba veri a jobbra törekvést. A forradalom, – sajnos, többnyire czélhoz nem vezető úton és helytelen eszközökkel – mindig a továbbfejlődést akarja siettetni; sikert ér, ha a fejlődés akadályait el tudja háritani. A többbit a minél előbb visszatérő rendszerű életre s a mindennapi becsületes munkára kell bízni.

Legnagyobb tévedése volt még eddig minden forradalomnak, hogy a fejlődést erőszakkal gyorsíthatónak vélte és nem igazi nagy emberek után indult, akik egyedül lettek volna képesek neki a továbbfejlődés útját megmutatni. A tojást, mely a költés természetes melegén, igaz, hogy csak 21 nap múlva, bizton kifejlődött volna, kemenczébe rakták s megkövetelték tőle, hogy 21 nap helyett 3 nap alatt legyen belőle csirke. A forradalom is lehet jogosult, de csak addig, amíg a fejlődés akadályait háritja el; alkotni, magát a fejlődést munkálni: nem a forradalmak föladata. Hogy erre a helyes utat megmutassák, ahhoz a forradalmak emberei nem alkalmasak. Csákánynyal le lehet rombolni a börtönök falát, de csákánynyal nem lehet építeni sem kórházat, sem iskolát, sem múzeumot.

Összegezzük az elmondottakat; de befejezésül tekintsünk még néhány más sokat hánytorgatott idegen szónak is a mélyébe!

Hogy a fejlődést (az evolútiót), ezúttal helyesebben a továbbfejlődést s nem a kifejlődést, és a forradalmat (a revolution egymással ellentétben állónak mondhassuk, valamint feleletünk arra a kérdésre, hogy a forradalom útjában áll-e a továbbfejlődésnek, sőt kizárja-e azt: attól függ, minő értelmet adunk a két szónak, azaz minő fogalmakat jelölünk meg velük. Szó szerint az evolutio kifejlődés, kibonyolódás; a revolutio pedig fölforgatás. Fejlődésen vagy kifejlődésen egy alsóbbrendű állapotnak önként és fokozatosan bekövetkező

átalakulását értjük egy magasabbrendű állapotba, amely átalakulásban minden megelőző alsóbbrendű állapot föltétele az utána következő magasabb rendűnek. Amennyiben a fejlődés a jelen vagy a következő nemzedékben magasabbrendű állapotra vezet, mint a minőre jutott volt el a megelőző nemzedék, akkor továbbfejlődésnek mondjuk. Ha a forradalom fölforgatás, azaz egy létező állapotnak megdöntése a nélkül, hogy ez egy magasabbrendű állapotnak bekövetkezését biztosítaná, mert a bekövetkezendő magasabbrendű állapotnak föltételét, a fejlődésnek egy már elért fokát, melyből a továbbfejlődésnek ki kellene indulnia, megsemmisíti: úgy a forradalom csakugyan kizárja a továbbfejlődést. De a közfölfogás, különösen pedig az uralkodó hatalom forradalomnak mondja a jelen állapot minden körülményeinek erőszakos, vagy akár csak váratlanul és kívánatlanul gyorsan bekövetkező megváltozását még akkor is, ha ama körülmények a továbbfejlődés akadályai voltak; ha bizonyos néposztályokra nézve lehetetlenné tették a fejlődésben való részesedést s ez által az összesség fejlődésének is akadályai voltak. Másrészt a forradalom gyakran nem egyéb, mint régen gyülemlő kórananyagok kifakadása a társadalmi szervezetben. Ez a kifakadás szomorú jelenségekkel lehet kapcsolatos; de, ha idejekorán meg nem előzték, elkerülhetetlen, sőt szükséges is, mert nélküle a társadalom egészsége nem állhat helyre; mert a tovább lappangó betegség a továbbfejlődésnek is egyik legfőbb akadály. Végezetül gyakran forradalomnak mondják a kortársak egy-egy régen tartó fejlődésmenetnek hirtelen megnyilvánulását, olyanformát, mint a lepke kikelése a bábhüvelyből, amelyen belül maga a fejlődés lassú folyamatban ment végbe. Amikor hirtelen következik be, ami régen készül s aminek már eljött az ideje: a megszokás rabjai s az érdekeikben sértettek forradalomról beszélnek. A forradalomnak ilyen formái vagy egyszerűen föltételei a továbbfejlődésnek, mert annak akadályait hártják el, vagy maga a fejlődés, mely ugyan mindig fokozatos, de azért lehet hirtelen megnyilvánuló is.

Védelmezzük, igenis, a továbbfejlődést az oktalanul, főleg pedig türelmetlenségből, a kellőleg föl nem világosítottak türelmetlenségből romboló forradalom ellen; de védelmezzük még inkább a forradalomnál sokkal nagyobb ellenségeivel, a vissza-

fejlődéssel (az involutióval) s az elfajulással (degenerációval), sőt a pangással (a stagnálással) szemben is!

A kifejlődés éppúgy, mint a továbbfejlődés, fokozatos áttérés egy alsóbbrendű állapotból egy magasabbrendűre; az involutio ellenben, mint visszafejlődés, visszatérés a magasabbrendű állapotból egy alsóbbrendűbe, egy adott fejlődési menet magasabb fokáról annak alsóbb fokára. Az emberi társadalmakban a visszafejlődés a múltat akarja visszavarázsolni és a holnap helyébe a tegnapot szeretné tenni. Eszköze mindaz, amit közkeletűen reakciónak mondanak; egyik előharczosa minden olyan törekvés, mely az egyházat a felekezetet s a vallást világi ügyekben is hatalommá szeretné tenni. Valamikor, a régen múlt időkben az embernek minden dolgát legfőbb hatalomként intézte az egyház, mely a vallás közösségén alapuló felekezetnek hatalmi szervezete. Nem egyéb, mint a továbbfejlődés, az evolutio szabadította föl az embert világi ügyeinek intézésében az egyházak hatalma alól, s az involutio igyekszik ez alá az uralom alá visszavezetni.

A reactio eszközeivel dolgozó involucional nem kisebb ellensége a továbbfejlődésnek az elfajulás, a degeneratio. Jól meg kell a visszafejlődéstől különböztetni, mert bekövetkezhetik a fejlődésnek minden fokán, sőt némelyik fajtája könnyebben a fejlődésnek magasabb, mint alacsony fokain, és csaknem a fejlődés betegségének mondható. Ezért sokan összetévesztik magával a fejlődéssel és nem küzdenek ellene, sőt üdvözlik is. De csak beteg szervezeteken vezet a fejlődés elfajulásokhoz. Az elfajulások divattá lehetnek s a betegséget juttatják uralomra az egészség fölött. És mit ér az a fejlődés, mely az élet nehézségeivel szemben erőtlenné tett? Amely elvonja tőlünk az élet örömet, a küzdelem vágyát és bizodal munkat a további fejlődésben? A fejlődést a vele társuló elfajulás hovatovább megfoszthatja attól, hogy a továbbfejlődés záloga legyen.

Az elfajulás, még pedig a lelki elfajulás fogalma alá vonható különösen az erkölcsi érzék hiánya, az erkölcstelenség is. Az erkölcsös ember lelkileg egészséges, az erkölcstelen lelkileg beteg. Valamint a faj egészsége általában, úgy a lelki egészség, tehát a tiszta erkölcs szintén a továbbfejlődés feltételei közé tartozik. Egy más alkalommal az ember erkölcsi

érzékét az emberi továbbfejlődés prospectivus potentiájának, e potentia megnyilatkozásának mondtam. Erkölcös az, ami az emberi továbbfejlődést szolgálja. Ami a továbbfejlődés ellen van, az nem lehet erkölcsös soha. Jgy nem csudálandó, hogy az ember erkölcsi érzéke az emberi fejlődés különböző lépcsőfokain különböző volt és ezután is különböző leend. Az igazi nagy ember, aki kortársainál hamarabb érte el a továbbfejlődésnek egy magasabb fokát, erkölcsi érzékének fejlettsége dolgában is túl fogja az átlagos embert szárnyalni. Cselekvéseink egyébiránt vagy közönbösek a fejlődés szempontjából, s akkor közönbösek erkölcsileg is; vagy szolgálják, illetőleg hátráltatják a fejlődést: erkölcsösek az előbbi, erkölcstelenek az utóbbi esetben.

De a továbbfejlődés, aminek észrevehető jele, mutatója az emberen s az emberi társadalmakon a szellemi s az erkölcsi szint emelkedése, magasabbrendű volta, nem azonosítható egyszerűen a haladással sem. A haladás mértéke az egy bizonyos irányban megtett út, eredménye a helyzetnek és – átvitt értelemben – valamely méretnek, valamely tömegnek, valamely minőség fokának (valamely intenzitásnak) stb. megváltozása. Haladás, ha az, ami arasznyi volt, méteresre nő; ha valaminek rózsaszíne sötétpirossá erősödik: haladás, de nem fejlődés. Mert a haladás mindig kifejezhető, a fejlődés sohasem fejezhető ki, *csak* mennyiségekben. Haladni a lejtőn lefelé is lehet; a fejlődés csak fölfelé, csak egy magasabbrendű állapot felé halad. A fejlődés mindig átalakulás és mindig haladás is. Ellenben nem minden átalakulás és nem minden haladás fejlődés is. Nagyon könnyen végzetessé válhatik az a tévedésünk, mely minden átalakulást és minden haladást fejlődésnek tekint. Épp úgy, mint az a tévedés, mely csak a fejlettség magasabb fokain jelentkező elfajulásokat összetéveszti magával a fejlődéssel és hódol az elfajulásnak, mialatt untalan a fejlődést hangoztatja.

Aligha kell sokat magyaráznom, hogy a haladás ellenkezője, a megállás, pangás (stagnatio) sem kedvez a fejlődésnek. Az elmulasztott idő a továbbfejlődésnek legjobb alkalmait is elmulaszthatja, majd pedig a mulasztottaknak oly gyors pótlására kényszerít, olyan ugrásokat tétet a fejlődéssel, amelyek a fejlődés egészségének rovására mennek. Nem

tagadható azonban, hogy lehetnek idők és körülmények, midőn a minden irányban való visszahúzódás^r (hasonlatosan a pilláit és egyéb életműszereit a legfőbbön, a sejtmagon kívül mind visszafejlesztő Ázalékállatka betokozódásához) az életbenmaradásnak egyedüli lehetősége. Már pedig, ugy-e bár^r, az életbenmaradás mégis csak legelső és legfőbb föltétele a továbbfejlődésnek? Az ilyen lappangó életet élő szervezet érdemben (virtuálisan) és majdan újra kifejthető képességek dolgában (potentialiter) azért megtarthatja a megelőző fejlődésben elért fokot is; kedvezőbb viszonyok között újra kialakulván egész szervezete, folytathatja a továbbfejlődést ott, ahol elhagyni kényszerült. A lappangó élet nem megszűnése az életnek, s az élet lappangásával nem szűnik meg a továbbfejlődés lehetősége sem. Az élet lappangása más, mint az életműködések pangása. A pangás sokkal rosszabb, mert nem védekező állapot, mint a lappangás: ellenkezőleg, a védekezés elmulasztása az életműködések lanyhasága következtében.

Egyaránt küzdenünk kell tehát a visszafejlesztésre törekvők, az elfajulások és a pangás ellen. És bizony-bizony nem ritkán fogja e küzdelmünket forradalminak bélyegezni az önzés és a butaság, a kishitűség vagy a reactio – e szónak közkeletű értelmezése szerint.

Mert voltaképen a forradalom is reactio, már tudniillik reagálás, vagyis felelet, amit az élni, fejlődni kívánó társadalmi szervezet ad a fejlődését gátló hatásokra, midőn a továbbfejlődés akadályait nem képes már a rendes szabályozó, kiegyenlítő életműködésekkel elhárítani és így rendellenvaló erő kifejtésre kényszerül. És pedig, ha reactio, hát olyan reactio a forradalom, melyet az uralkodó hatalom – akár személy, akár osztály vagy rendszer – idéz elő azzal, hogy a társadalmi, illetőleg nemzeti továbbfejlődés követelményeit nem ismeri föl, avagy, bár fölismerte, saját külön rosszul fölfogott érdekében tartósan megtagadni próbálja. A fejlődés rendszerű életnyilvánulat, a forradalom szabályozó, reguláló folyamat; de újra alkotásra, az elveszítettnek helyre pótolására, regenerálásra nem hivatott. Ez az újra beállított rendszerű életműködések és az immár gáttalanná lett továbbfejlődés föladata.

A magyar polgárság kialakulása és küzdelmei.

Írta: KERÉKES GYÖRGY.

GRÜNWARD BÉLA azt mondja »A régi Magyarország« című munkájában, hogy a város egy magasabb gazdasági fejlődés eredménye, de egyszersmind szülője és megteremtője az emberiség magasabb műveltségének. És pedig oly kizárólagos értelemben szülője e műveltségnek, hogy tulajdonképpen nincs is más cultura, mint városi. A földművelő paraszt mindig a műveltség színvonala alatt állott. A nemesség a culturában legjobb esetben műkedvelősködött és fogyasztott. A cultura csak sokak összhangzó, egyöntetű és kitartó, odaadó munkájának az eredménye. A nemesség évezredek hivatása a fegyverforgatás; sem ideje, sem kedve nem volt e nemzedékeken folytatott munkához. Falvakon, tanyákon szétszórva élt s így nem is végezhetette azt a culturmunkát, a mely éppen az együtt-élő tömegek összhangzatos munkájából áll elő.

Ellenben a polgárságot életmódja, hivatása, kenyérkeresete egyenesen a művelődésre utalta. A polgár a nagy népességű városokban él, országot-világot bejár. Már a durva ököljog idején el kell sajátítania az érintkezésbeli finomságot. Amikor a legelőkelőbbek is még az írás-olvasás nehézségeivel küzdenek, amikor a XVI. század elején Báthory nádor még a nevét sem tudja leírni: a polgárnak már számítani kell, idegen népek terményeit, törvényeit meg kell ismernie. A polgár iskolákat, egyetemeket, könyvtárakat állít, tudósokat, feltalálókat pártol, mert a folyton növekedő termelésnél és közlekedésnél új és új, tökéletesebb eszközökre van szüksége. A városokban születnek meg a természettudományok, a reformatio, a szabadság, egyenlőség, testvériség és a népjogok

*) GRÜNWARD BÉLA: A régi Magyarország 37. 1.

nagy eszméi, mert a polgároknak abból van a hasznuk, ha mindenki felvilágosult, művelt és jómódú, mert akkor őket a forgalom lebonyolításában semmi mesterséges faji, felekezeti, politikai korlát nem gátolja s tehetős, fogyasztóképes közön-ségök van. A városokban nagyszámú művelt és gazdag polgár lakik. Ezek összefogva vagy külön emelték a nagyszerű köz-és magánépületeket; székesegyházakat, palotákat, szobrokkal, festményekkel megrakott múzeumokat. Athénnek, az olasz, francia és német városoknak kulturai hagyatéka nagyobb értékű az emberiségre nézve a világ összes harcias törzseinek hőstetteinél.¹⁾

Ha tehát a városok és a polgárok ily nagy szerepet játszottak az emberiség és valamely nemzet életében, kívánatos, hogy mi magyarok is többet foglalkozzunk a mi városaink és polgárságunk múltjával, jelenével és jövőjével. Történet-írásunk eddig vajmi kevés munkát szentelt nekik. A királyok, hősök, nagy családok történetét már eléggé feldolgozták. Acsády megírta a jobbagyság történetét is egy hatalmas kötetben. De a magyar polgárság történetét csak nagyon elvétve kutatta és tárgyalta egy-egy írónk. Ezért van azután az, hogy voltaképpen nem is tudjuk, volt-e nekünk valódi polgárságunk, volt-e valódi városi életünk és e polgárság, valamint városok mily részt vettek a magyar nemzet ezeréves fenntartásának nagy munkájában. Röpkédnek a levegőben a kifejezések: történelmi osztályok, nemzetfenntartó osztály. Vajjon a magyar polgárság szintén történelmi és nemzetfenntartó osztály-e? Vagy talán nincs a magyar polgárságnak története és talán semmi szerepe nem volt ezeréves fennmaradásunkban?

Az alábbiakban e kérdésekre akarok megfelelni, bár nagyon vázlatosan és fogyatékosan tehetem csak.

Mindenekelőtt a magyar polgári osztály keletkezését és középkori helyzetét akarom némileg megvilágítani. Azután pár példán a felszabadításáért folytatott küzdelmüket óhajtom bemutatni. Végül pedig néhány szóval rá akarok mutatni azokra az okokra, a melyek következtében polgárságunk fejlődése fennakadt s minek következtében mai napig nagyon is érezhetően visszamaradtunk országos fejlődésünkben.

¹⁾ GRÜNWARD i. m. 40. 1.

Az az első kérdés tehát, hogyan keletkezett polgári osztályunk s hogyan keletkeztek első városaink?

A bevándorló magyarok éppen a folytonos vándorlás következtében állattenyésztésből éltek s csak a letelepedés után tértek át mindnagyobb mértékben a földművelésre. E korban ipari szükségletét jóformán mindenki önmaga látta el házilag, miként az elhagyott helyeken még ma is a paraszt maga építi házát, maga bútorozza be, szövö ruháját stb. A világi és egyházi előkelők is házilag gondoskodtak a szükséges iparcikkekről. Az egykorú adománylevelekből látjuk, hogy jobbágyaiknak egy része kovács, kerégyártó, bodnár, kőműves, pék stb. munkát végzett. A főurak, püspökök, káptalanok, a királyi várak körül ily jobbágy vagy majorsági mesterembereket találunk, kiknek fennmaradt példái a mai tanyai és uradalmi faragógazdák és conventiósi iparosok, gépészek, kovácsok, molnárok stb.

Az urasági jobbágyiparosok szabad idejükben a körülöttük lakó nép számára is dolgoztak s ahol különösen valami kedvező ipari nyersanyag is rendelkezésre állott, pl. edényekhez való agyag, fa, fém, len stb., ott a megfelelő iparágak szakmaszerűleg kifejlődtek s művelői idővel valóságos iparosokká lettek. A várak, a megyei várispánok, a püspökök, káptalanok, szerzetes rendek székhelyei központi és természetes forgalmi helyeken keletkeztek és mint a vallási, közigazgatási, közművelődési csomópontok s jó védelmi helyek, sok embert magukhoz vonzottak. Ily helyeken községek keletkeztek s ezekben fejlődni kezdett a későbbi polgárosztály.

De községek nemcsak ily hosszas fejlődés útján, hanem egyszerre is előállottak. T. i. királyok, főurak külföldről, különösen német és olasz telepéseket hoztak be, birtokaikon valóságos községi szervezettel tömegesen letelepítvén őket. Ily telepeket és községeket alapítottak a szászok a Szepességben és Erdélyben. Ily betelepítéssel fejlesztették ki a királyok a bányavárosokat.

Az első volt tehát a telep keletkezése akár természetes fejlődés útján, akár mesterségesen, idegenek beköltöztetésével. E telepek lakói együtt éltek, egy úr alá tartoztak s bennök bizonyos közösség fejlődött ki.

Már maga a földesúr is megbízott vakit, aki az iparos-

jobbágyokra felügyelt. Ez bizonyára olyan lehetett, aki ez iparágakhoz értett is, sőt maga is ily iparos volt. A földesúrnak e felügyeletgyakorlása fejlesztette ki e kézművesekben az együvé tartozás szellemét, a testületi érzést,¹⁾ minek következtében érdekeiket együttesen igyekeztek előmozdítani. Az ily szövetségek idő folytán czéhekké fejlődtek, melyek a polgárok érdekeinek leghatalmasabb előmozdítói lettek. Legelsőbbben jelentkezett az az érdekük és törekvésük, hogy ne álljanak mindenben uruk tisztjeinek a gyámsága alatt, akik már az iparosság fejlődése korában is hajlandók voltak velők mint közönséges jobbágyokkal bánni, holott idővel sok szabad ember is vegyült közéjük. Különösen az a legfőbb törekvésük, hogy mindennapi ügyes-bajos dolgaikat önmaguk intézzék el, vagyis saját bírójuk legyen. Már amint a közös, együttes élés kifejlődött, két saját hatóság is előállott. A földműves helységben a hegymesteri, mezőrendőri hatóság; az iparos és forgalmi helyeken a vásárbíróság. A községi szervezetnek, községi önkormányzatnak e két hatóság az ősi magva.²⁾

A hegymesterek, mezőrendőrök a fejlődő község szőlőire, kertjeire, földjeire ügyeltek föl s a felmerült idevágó ügyeket a földesúri hatóság közbenjötte nélkül igyekeztek elrendezni. A vásárbírók a vásári adás-vevés ügyeit intézték el. Az eladók és vevők összejövetele a kedvező helyeken egész természetesen fejlődött. A földesurak szívesen nézték e kialakuló vásárokat, mert nekik a vámszedéssel egyenes hasznot hajtottak, s jobbágyaikat gazdagítván, gazdagították az ő jövedelemforrásukat. Ezért szívesen adták a vásártartó jogot, szívesen közbenjártak, hogy községeik megkapják. Királyok és földesurak a vásárra igyekvőknek messzemenő vagyon- és személysértetlenséget igyekeztek biztosítani. Szívesen beleegyeztek abba is, hogy maguk az üzleti viszonyokat értő üzletemberek intézzék el a vásári ügyeket. így keletkezett a vásárbíróság, amelyet újabban az egész városi élet kiindulópontjának, csirájának tekintenek a német írók.

Íme: a telep, a tanya, a szállás községgé kezd alakulni, sőt a községben önkormányzati hatóságok, a mezőrendőr,

¹⁾ KIRÁLY JÁNOS: Pozsony város joga a középkorban. 169. 1.

²⁾ ORTVAY: Pozsony város története. II. 2. 5. 1.

hegymester és a vásárbíró kezd kifejlődni. Ezzel a községi élet új úton indult meg, azon az úton, amelyen végül valódi várossá lett. Ez az út azonban nagyon nehéz és hosszú volt, mert ez a szó: »város«, magában foglalta a polgári szabadságot, a polgárnak, a városnak felszabadulását mindenféle hűbéri kötelékből, mindenféle földesúri jobbágyi helyzetből. Ez pedig vajmi nehezen történhetett meg. Eddig e községek valamely egyházi vagy világi földesúr hűbérközségei, amelyek pedig a király tulajdonai voltak is, a vármegye és várispán fennhatósága alatt állottak. Földesuraik iránti kötelezettségeik általában olyanok voltak, mint a többi jobbágyoké.

Tagadhatatlan, hogy a községek és városok a hűbéri és megyei várak védelme és központosító hatása alatt fejlődtek ki. Azonban eljött az idő, amikor e gyámság már megszűnt fejlesztő hatású lenni, sőt egyenesen akadálya lett a további kibontakozásnak. A községi élet, amint megnövekedett, kezdett sokágazatú és bonyolódott lenni. A sok ember együttélése, élénkülő üzleti összeköttetései, a sokféle foglalkozás és érdekek különös közigazgatási, rendőri, egészségügyi, művelődési kérdések megoldását kívánta. Ezek vezetése, irányítása kiváló gondot és körültekintést kívánt. Ezt a régi hűbéri uralom egyszerű és önkényes hatóságai, tisztjei megoldani nem tudták. A parancsszó és egy-két kevésbé érdekelt ember intézkedése ez ügyeket jól eligazítani nem volt képes. A hiányokat a község maga kezdte pótolni, saját tisztviselő-kara és tanácsa alakult, mely lassankint az összes ügyeket, a fontosabbakat is maga óhajtotta intézni. Ezekből az önkormányzati törekvésekből a hűbérurakkal és tisztjeikkel heves összeütközések származtak.

Még súlyosabb összetűzések keletkeztek az anyagi kérdésekből. A városra fontos feladatok hárultak nemcsak saját lakói, hanem messze vidék, sőt az emberiség szempontjából is. Falai távoli vidék népének nyújtottak menedéket s a városi cultura az egész emberiségnek javára szolgált. Gondoskodnia kellett első sorban saját lakóiról és e városi lakók igényei műveltségökkel arányosan növekedtek. A gazdagodó városokat minden rabló, minden betörő ellenség ki akarta fosztani. Rendőrséget, fegyvereseket kellett szervezni, a várost falakkal, tornyokkal kellett körülvenni. Közös tanácskozásokra

középületeket kellett emelni. Hogy az együttélés lehetséges és kellemes legyen, a tisztaságot csatornákkal, kövezettel kellett előmozdítani. Iskolát, kórházat kellett állítani.

E terhek arra bírták a városokat, hogy a hűbérúr iránti anyagi kötelezettségeket minél inkább csökkentsék, fáradságos keresetök gyümölcsét maguk élvezzék s ne kelljen azt másnak odaadni. Ne járjon a földesúr és tisztje mindig a sarkukban és minden jövedelmük tejfelét ne szedje le. Készebbek voltak inkább együttesen bizonyos évi pénzdót fizetni, vagy egy nagyobb összegben magukat a szolgaságból örökre kiváltani. Ezzel szemben a hűbérúr igényei is fejlődtek a korrallal, és azok a jómódú városoktól mindtöbbet kívántak, sőt egyenesen gazdasági boldogulásukat gátolták azzal, hogy piaczi és vásári vámokkal riasztották vissza a városba sereglő vevőket és eladókat.

A városok azonban kinőttek a gyámság alól és minden földesúri terhet le akartak rázni. Századokon keresztül nagy csatákat folytattak ezért a hűbérurak ellen. TIMON ÁKOS »Magyar alkotmány- és jogtörténetében a magyar városi szabadság kifejlődését egészen magyar különlegességnek mondja, mivel szerinte a magyar városoknak nem kellett úgy küzdeniök, mint a nyugati városoknak, hogy függetlenítsék magukat a tartomány úri, földesúri hatalom alól.¹⁾ Ezzel szemben, bár történelmi kutatásaink még e téren vajmi hiányosak, már is számos erős összeütközést, sőt valóságos csatákat ismerünk, melyeket a városok uraik ellen, felszabadításukért vívtak. Csakis az a különbség a mi városaink és a külföldiek e nemű harczi közt, hogy a külföldiek 1-2 századdal hamarább vívták meg e csatákat, aminthogy mi minden téren hátrább voltunk mindig, továbbá, hogy az ő polgárai erősebbek, tehát küzdelmeik is nagyobb szabásúak és sikerebbek voltak.

A XI. századig az egyházi és világi hűbérurak nyugaton is szolgálknak tartják a községi lakosokat. De a XI. század óta a kedvezőbb viszonyok közt élő községek lakossága mindinkább vagyonosodott, falakkal körülvett városokká alakult s e század közepén már megkezdődött felkelésök uraik

¹⁾ TIMON: Magyar alkotmány- és jogtörténet 201. 1.

ellen. Némelyek pénzzel, némelyek fegyverrel igyekeztek felszabadulásukat kicsikarni. A városi szabadság elnevezéseként ekkor kezdik a commune szót használni. S hogy e fogalom és szó mennyire gyűlöletes volt e korban, bizonyítják az egykorú följegyzések. A XII. században élő Nogenti Guibert így ír róla: »Commune, ez egy új és utálatos név. íme, mit értenek alatta: az adózó emberek évenként csak egyszer fizetik uraiknak azt az adót, amivel nekik tartoznak. Ha pedig valami kihágást követnek el, törvényesen meghatározott bírsággal váltják meg magukat.«

Világi és egyházi urak a legnagyobb erővel igyekeztek megakadályozni a városok felszabadulását. Ivo chartresi püspök, a legkiválóbb francia főpapok egyike 1099-ben a beauvaisi káptalannak kijelentette, hogy a városi jogokra letett eskü nem kötelező senkire, mert ellenkezik az egyházi törvényekkel és a szent atyák ítéleteivel. Az 1213-iki párizsi zsinat megbélyegezte »azon szövetkezeteket, melyeket az uzsorások szerveztek Franciaország csaknem minden városában, melyeket közönségesen communenek neveznek, s melyek az egyházi igazságszolgáltatás felforgatását célzó ördögi szökásokat hoztak be«. Sok úr véres bosszút állott a felkelő városokon, de akadtak olyanok is, akik megadták a városok kívánságait, belátván, hogy ha virágzóbbak és gazdagabbak lesznek e városok, több adót fognak fizetni uraiknak.¹⁾

Nemsokára pedig az uralkodókban nyertek hatalmas pártfogókat a városok, kik inkább a békeszerető, adótfizető, engedelmes városokat kedvelték, mint a dacoskodó, fegyveres ellenállásra mindig kész s adót fizetni nem akaró nemeseket. E nemesség ellensúlyozására viszik be a polgárokat az országgyűlésre is. Angliában 1265-ben városonként 2-2 követtel, Franciaországban 1356-ban összesen 400 taggal, annyival, mint a nemesség és papság együttvéve. Casztíliában 1188., Aragóniában 1134., Németországban a XIII. század végén hívják meg a városokat is az országgyűlésre.

Feltűnő jelenség a városok e felszabadulási harczaiban, hogy az egyházi hűbérurak sokkal hevesebb ellenállást fejtettek ki, mint a világiak. E dolog magyarázata abban rejlik,

¹⁾ Nagy képes világtörténet V. k. 473-476. 1.

hogy a király vagy egy-egy világi főúr tetszése szerint megalkudhatott a maga városaival. Ellenben a főpapok, vagy egyházi testületek a simonia halálos vétkébe estek, ha valamely megszerzett jogot feladtak. Simonia tulajdonképpen egyházi méltóságoknak pénzért való adása volt; de egyházi jog eladását is értették alatta. Tehát a felszabadulni akaró városok alku és törvénykezés útján nem boldogulhattak az egyháziakkal, ennél fogva a forradalmi jellegű erőszakoskodás útját kellett választaniuk.¹⁾

Nálunk a tulajdonképpeni városi élet századokkal később mondhatni csak a tatárjárás után kezd kifejlődni. IV. Béla király a tatárok betörésekor szomorúan tapasztalta a megerősített, falakkal körülvett városok hiányát, melyek a körülötte lakóknak menedéket nyújtanának. Ezért a városokat hathatós pártfogásába veszi, biztatja őket, hogy falakkal vegyék körül magukat, s hogy ehhez meg legyen az anyagi erejük mintegy 25 várost messzemenő szabadalmakkal, kiváltságokkal ruház föl. Az Anjouk: Róbert Károly s Nagy Lajos, továbbá Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás folytatják e városokat pártfogoló irányt. Alattuk élnek városaink és polgáraink virágkorukat, felszabaduló törekvéseiket pártolják és számos várost teljesen felmentenek a földesúri hatóság alól és szabad királyi várossá tesznek, ami azt jelentette, hogy e városok teljesen önmagukat kormányozták s adót csakis a királynak fizettek; Zsigmond 1405-ben bevitte őket az országgyűlésre s ezzel a törvényhozás tagjaivá lettek s ők alkották a harmadik rendet.

Amint azonban a XVI. századtól kezdve a Habsburgok kerültek a trónra, városaink e fejlődése fennakadt. A Habsburgok kívül tartózkodtak az országon. Súlyos politikai okokból örökös küzdelemben állottak az urakkal. E küzdelmek és a török harcok lefoglalták idejüket, nem értek rá városaink és polgáraink kifejlesztésével foglalkozni. De különben is a sokszor súlyos politikai helyzetüket nem akarták még a városok pártfogolásával is nehezíteni. Sokszor volt szükségök hadiadóra, katonaságra, az utódokat királyivá kellett koronázni. Ily körülmények megingatták őket azon fontos belső társadalmi és

¹⁾ SALAMON: Budapest története. II. k. 265. 1.

gazdasági szerepökben, melyet a nyugati uralkodók a fel-törekvő polgárság és városok hathatós támogatásával százado-
kon át sikerrel végeztek, aminek pedig következménye lett, hogy
a nyugati városokban az alacsonyabb fokú hűbéri – gaz-
dasági és társadalmi – szervezet helyébe mindinkább a ma-
gasabb fokú ipari és kereskedelmi, gazdasági és polgári jel-
legű társadalmi szervezet lépett. És ez oly erőssé fejlő-
dött, hogy a régi hűbértársadalom alacsonyabb (jobbágy)
és magasabb (nemesség) osztályát is hovatovább magába
szívta és az egységes társadalom kialakulását hathatósan elő-
mozdította.

Sokan vádolják a magyar polgárságot, hogy felszabadu-
lása, jogai kivívása érdekében elegendő erőt nem fejtett ki.
Az alábbiakban kimutatjuk, hogy e vád nem állja meg a
helyét, mert városaink igen is harcoltak. Élt bennök
ösztön, hogy jogokat ingyen, harcz nélkül még soha egyetlen
osztály sem nyert s kiváltságairól soha egyetlen osztály sem
mondott le görcsös küzdelem nélkül.

Itt van mindenekelőtt Esztergom küzdelme, melyet PÓR
ANTAL, ottani tudós kanonok részletesen eredeti okmányok
alapján feldolgozott.¹⁾

III. Béla az esztergomi piacz vámjának;^{1/i}-ét az esztergomi
kanonoknak adta (1174), Imre pedig a negyedik negyedét is
odaadományozta nekik (1198). Sőt utóbbi a város egy részét, a
vásár-tért és a Szent-Lőrincz temploma kerületéhez tartozó
részt is a rajta levő házhelyekkel, házakkal és épületekkel az
ott lakó zsellérekkel együtt nekik ajándékozta, azzal, hogy ezek
az u. n. latin városrészben lakóktól teljesen elkülönítve éljenek
s hatalmuk alól kivéve, nekik semmiképpen ne legyenek alávetve,
a földbért, adót, ajándékokat ellenben a káptalannak adják és
a káptalan ítélkezzék ügyeikben. Az érsekek az esztergomi
hegyek szőlő dézsmált is nekik adták, II. Endre pedig a
párkányi királyi révet (1215-ben), ahol a mindenünnen érkező
kereskedőkre elég súlyos vámot vetettek ki.

Minden vám korlátozza a kereskedelmet, holott az eszter-
gomiak első sorban a forgalomból éltek. A káptalan a város

¹⁾ PÓR: Háborúság Esztergom város és az esztergomi káptalan közt
a vám miatt. Magyar Gazdaságtört. Szemle 1904. 161. lap.

tekintélyes részének és jövedelmének ura lett. Ezért a polgárok és káptalan közt évszázados viszály tört ki, melynek folyamán a latinok a beköltözött idegenek, voltak a polgárság vezérei, akik bizonyára hallottak az eredeti hazájukban lefolyt ilyenmű harcokról és kik mint fejlettebb polgárok korlátozásukat és alárendeltségüket nehezen viselték.

Kezdődött a harc azzal, hogy a polgárok kijelentették, hogy a magyar városokból hozott áruk után nem kötelesek vámot fizetni, csakis az idegen országból behozottakért. A káptalan IV. Béla királyhoz fordult. A tanúk azt vallották, hogy egy ízben, még a tatárjárás előtt így tettek a latinok, a vámfizetést megtagadták, de az érsek ezért egyházi átokkal sújtotta őket s csak akkor oldotta föl, mikor megesküdtek, hogy ezután megfizetik. E tanúvallomás alapján a király tehát a káptalannak adott igazat. Sőt a latinok ez időben a várban kezdték palotákat építeni, a király azonban vissza parancsolta őket azon városrészbe, ahol eddig laktak, a várat pedig a vár aljával és a dunai révvvel együtt már a korábbi királyok adományai értelmében, átengedte a káptalannak, hogy ott új várost alapíthasson és a dunai réven vámot szedjen.

Nemsokára IV. László alatt a bortized fizetését tagadták meg. Erre a király kimondotta, hogy ha a polgárok a tizedet nem akarják megadni, el kell tőlük venni a többi¹⁾¹⁰ részt, Ezt a káptalan meg is kísérletté egyeseken, de akkor a polgárok összebeszéltek és a tizedadást teljesen beszüntették két évig. Ezért kárpótlásul a káptalan 200 ezüst márkát és 20 hordó bort követelt tőlük. A király rendeletére azonban kijelentették, hogy fogják adni a tizedet, de a káptalan szállítsa le a bírságot; le is szállította 60 márkára és 8 hordó borra.

Ekkor ismét a külföldi, bécsi, regensburgi és más Rajnán inneni, szász, bajor, lengyel és cseh kereskedők tagadták meg a vámfizetést, holott a francziák, velenceiek és a Rajnán túliak megfizették. Erre a király elrendelte, hogy mindenki köteles fizetni, sőt a káptalan kérelmére valóságos vámtarifát állított össze, amely Esztergom akkori széleskörű hazai és külföldi kereskedelmére nagyszerű világítást vet.

A fizetendő vámból néhány példát megemlítünk: a velencei kereskedők porékájuk 1 %-át fizetik. Az orosz kereskedő, ki egy lovon jön s drága szőrméket hoz, $\frac{1}{2}$ ezüst

márkát fizet stb. Az iparos, kinek kirakó ablaka van, minden szombaton egy fél frisachi dénárt ad, a sütők egy-egy kenyeret, apró áru, sajt, gyümölcs után 1 %-ot. A mészárosok minden levágott ökör után egy fél bőrt; 100 darab só után egy darabot stb.

De a regensburgi és budai polgárok a vámfizetést megtagadták, mire az érsek többszöri intés után Budát egyházi tilalom alá vetette s a bírót és a 12 esküdtet kiközösítette az egyházból. Erre a budaiak megadták magukat, de az esztergomiak ismét valóságos lázadásba törtek ki a káptalan ellen. Először is a káptalan területén lakóktól is teljes erőszakkal városi adókat hajtottak be. Aki megtagadta, házát betörték, tőle zálogot vettek és saját bíróságuk elé kényszerítették őket, a mészárosokat pedig rávették, hogy húsvágó székeiket a káptalan területéről a városéra helyezték át. A kiküldött prépostoknak, kanonoknak ellenállottak, őket szidalmazták s fenyegetéssel elűzték.

III. Endre szigorúan ráparancsolt a városra, de ez nem használt. A mészárosok csak nem tértek vissza s a félbőrt csak nem akarták fizetni, amivel évi 45 márka, azaz mintegy 1.890 korona kárt okoztak a káptalannak. Erre Lodomér érsek a szokásos három kánoni megintés után a 15 mészárost kiközösítette, hogy senki velők ne érintkezzék, tőlük húst ne vegyen, mert szintén kiközösül. Erre a kereskedők is megtagadták a vámfizetést, több papnak házát pedig három izben is megostromolták és lerombolták (1294).

Így folyt ez a küzdelem még tovább, több mint 200 évig, melyek folyama alatt számos hatalmaskodás, sőt vérengzés is folyt mindkét részről. Például Mátyás király korában, 1466-ban, a vámot fizetni nem akaró pesti kereskedőket a káptalan megbízásából Lovasi Imre mesterkanonok cselédségével megtámadta s nagy verekedések után búzás szekereiket és öt kocsit vörös rezüket elvették.

Csak a mohácsi vész után szűnik meg a küzdelem. Esztergom török kézre került. Ez azután véget vetett nemcsak a viszálynak, de Esztergom vásárainak is. Polgárai elpusztultak, szétfutottak, káptalanja Nagyszombatba menekült (1543).

Az egyháziakkal volt összeütközése Budának is, s itt is

jelentékeny szerepet játszik Ladomér érsek.¹⁾ Buda, Óbuda és Pest félig királyi félig egyházi hatóság alatt állottak, amely állapot úgy jöhetett létre, hogy a királyok különféle jogokat, jövedelmeket adtak az egyháziaknak a városok felett. A többi közt a nyulakszigeti apácák a budaiaktól a piaczi vámot szedték, az óbudai prépost és káptalanja pedig a pesti hajósoktól a rév vámot, mely állott a sóvámból, és a hajón szállított áruk révdíjának harmadrészből.

IV. vagy Kún László zavaros uralkodása bő alkalmat adott arra, hogy a papság az ország kormányába beleavatkozzék. Egy alkalommal (1279) Budán éppen ily célzattal gyűlést tartottak a pápai követ vezetése alatt. A tizenhat éves király tanácsosai e beavatkozást sérelmesnek találták s a budai polgárok segítségével távozásra kényszerítették a pápa követét, az egyházatyákat és Ladomér érseket. Talán éppen ezen és egyéb szolgálatuk fejében a király 1287-ben az eddig is tartott nagyon népes búcsúnapra, kisasszony napjára, két hétig tartó vásárt engedélyezett a városnak, amikor is minden idejövőt felmentett mindenféle vám alól, beszámítva a piaczi és vásárvámot is. A pesti hajósokra kimondotta, hogy ezután a budai káptalannak nem kötelesek a révpénzből semmit sem adni. E szabad jöves-menés biztosította a vásár sikerét, a polgárság hasznát és Buda emelkedését, de a nyulakszigeti apácákat és a budai káptalant jelentékeny jövedelmektől fosztotta meg, sőt az esztergomi káptalant is, mert ennek meg az a kiváltsága volt – amint az esztergomiak küzdelmének festésében láttuk – hogy az Esztergom mellett elhaladó kereskedők kötelesek Esztergomba betérni s ott a káptalannak vámot fizetni.

Amint azonban az egyháziak erről értesültek, nyomban a királyhoz fordultak s oly oklevelet eszközöltek ki, amely a budaiak ezen most kapott kiváltságát megsemmisíti s az előbbi terheket újra rájuk rój ja. A vásártartás jogát az egyháziak elismerik, mert hiszen a vámszedéssel nekik is jó jövedelmet nyújt, de az oklevél többi pontjai ellen tiltakoznak. Csakhogy e vásári és vizi vám szedésével Buda fölkeresését megakadályozták. Ladomér érsek különösen tiltakozott az ellen, hogy

¹⁾ SALAMON: Budapest története. II. kötet, XI. fejezet.

a budai kereskedők az esztergomi vám lefizetése nélkül járhatnak nyugatra, hanem azt követelte a budai kereskedőtől, hogy ha Győrbe vagy Komáromba mennek, ejtsék útba Esztergomot és vámot fizessenek. Viszont pedig hogyha külföldi, különösen kiemelve, ha bécsi, vagy regensburgi kereskedők Budára jönnek, szintén térjenek be Esztergomba és fizessék meg a vámot. De a budaiak az 1289 iki szeptemberi vásárkor befogadtak olyan külföldi kereskedőket is, akik ezt nem tették meg, holott ez irányban az érsek többször átküldötte kanonokjait, hogy figyelmeztessék a polgárokat e vétésre. Most tehát valamennyi budai templomot interdictum alá vétette az érsek, Werner bírót és a város 12 esküdtjét pedig személyök szerint is kiátkozta. És éppen a kisasszony hetét választotta ki az átok kihirdetésére, mikor a búcsúval összekötött sokadalom nagy jövedelmet hoz a polgároknak.

Mit volt mit tenni, a bíró átment Esztergomba s javulást ígért. De már a következő évben újra vétettek ellene, mire az érsek 111. Endre rendeletét eszközölte ki, melyet újra éppen a kisasszony napi vásáron hirdettek ki dob- és trombitaszóval a budai piacon. III. Endre Lodomér érseknek lekötelezettje volt, miután a trónversengés idejében, az koronázta meg őt. Különben sem volt elég ereje, hogy a várost védelmébe vegye. De ez erőtlenségét Buda is fölhasználta, hogy erőszakkal védje kiváltságait.

A súrlódás a káptalan és a polgárok közt mind élesebb lett. A káptalan panasza szerint a polgárok a káptalan embezeit, ha csak alkalmuk van, tettelesen bántalmazták és szidalmazták. Egyik vásáron (1290.) nemcsak az adószedőket, hanem a felügyelő egyháziakat is megverték s a Dunába dobták. Werner bíró és az esküdtek ezt összedugott kézzel nézték és minden elégtételt megtagadtak. Nagyon valószínű azonban, hogy nem a budaiak cselekedték ezt, hanem a vásáron összegyűlt vidékiek és külföldiek, hiszen nekik kellett volna fizetniök a vámot. Máskor meg erőszakkal akadályozták meg, hogy a káptalan a dunai hajókon szállított árucikkektől vámot szedjen. 1295-ben a kisasszony napi vásáron ismét nagy verekedés volt a vám miatt. A nyulakszigeti apácák panaszoják, hogy a főtisztviselőket a várból és az alsó városból kiverték a polgárok és evvel nekik 50 márka kárt okoztak.

III. Endre király az ügyek megvizsgálására Ladomér érseket küldte ki. Ez a káptalannak adott igazat s kiátkozással fenyegette Budát, ha a káptalant a hajó megvámolásában rátolják. A káptalan egy kétes eredetű oklevelet is mutatott fel, mely a halászati jogot a város alatt a budai káptalannak adta s felségárulónak és szentségtörőnek nyilvánítja azt, aki a káptalan engedélye nélkül halászni mer e dunai szakaszon. Sőt a káptalan megtiltja malmok állítását is a Dunán, mert ezek a halászatot gátolják és a malomtulajdonosok nem akarnak malomvámot fizetni. A kalocsai érsek ez oklevelet érvényesnek s a káptalant Ó-Buda földesurának nyilvánította. E szerint Ó-Budának csak a prépost adhat bírót s ez csak' a kisebb ügyekben ítélkezhet, a nagyobbakban a prépost. Esküdteket a város választ, de a prépostnak joga van megerősíteni, vagy visszautasítani, vagy időközben is letenni azoka: A vám- és bordézsma is a káptalané.

Új, hosszú és még elkeseredettebb harcok származtak ebből, míg végre a városokat pártoló Anjou királyunk, Nagy Lajos, 1355-ben Ó-Budát királyi várossá tette s a káptalant bőven kárpótolván ennek gyámsága alól felmentette. Buda és Pest már korábban nevezetes kiváltságokat kaptak, nevezetesen Buda árúmegállító jogot (1347.) Ez időtől e városok hatalmas fejlődésnek indultak. Buda hazai és külföldi kereskedelmünknek valóságos központja lett. E fejlődésnek csak a mohácsi vész és a törökhódoltság vetett véget.

Nagy küzdelme volt a hét bányavárosnak és Kézsmárk városának a világi főurakkal.

Az alsómagyarországi bányavárosok alatt, Selmecz-, Körmőcz-, Baka-, Libet-, Új-, Brezno- és Bélabányát értjük, E vidéken a bányászat még a honfoglalás előtt megkezdődött s az Árpádok alatt itt már virágzó bányatelepek voltak, melyek a király tulajdonát képezték. Zsigmond óta szokásban volt, hogy a királynék kapták hitbérül. így voltak e bányavárosok Hunyadi Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos királyok nejeié Beatrixé, Annáé és Máriáé. A királyok e telepeket mint a pénzhez szükséges nemes fémeket előállító és mint jelentékeny jövedelmet hajtó helyeket, nagyon megbecsülték. Nevezetes kiváltságokkal kedveztek nekik s a tatárjárás után a XIII. és XIV. század folyamán városokká tették mind a nyolczat, vé-

delmükre pedig számos erős várat építettek. Midőn azonban e várak egyes hatalmas családok birtokába kerültek, e várurak már megtámadták a bányavárosok kiváltságait, azokat munkájukban, fejlődésükben gátolnak s belőlük hasznot akartak húzni.¹⁾

E várak közül néhányat a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt Mátyástól és Beatrixtól a nagylucei Dóczy család nyerte. E Dóczyak meglehetősen erőszakos és kapzsi természetűek voltak és szomszédjaikkal sokat viszálykodtak. Felhasználták II. Ulászló gyenge uralkodását, a bányavárosoktól vámot kezdtek szedni és a közeli erdők használatából kizárták őket. A bányavárosok mindkettő ellen tiltakoztak, mivel régi idők óta mentesek voltak minden vámtól és az erdőt a bányaművelés előmozdítása érdekében az olvasztáshoz és tüzeléshez szabadon használhatták. Az évekig tartó kölcsönös súrlódás végre arra bírta a bányavárosokat, hogy 1497. évi február hó 12-ikén a körmöcziek, selmecziek, béla-, hodrus- és bakabányaiak fegyveresen támadtak a Dóczyak ladoméri házára, ott mindent elpusztítottak, az urakat állítólag halálra keresték, de nem találták. Február 26-dikán Zsarnóczon a Dóczyak házát a mellette levő mészárszékkel együtt felgyújtották, vámszedőjüket és több emberüket részint megsebesítették, részint megölték, boredényeiket, hordóikat összetörték, boraikat kieresztették, a talált pénzt és drágaságokat, becses dolgokat magukkal vitték.

A Dóczyak most alaposan akartak végezni a városokkal, a törvény útjára léptek és Szapolyai István nádor előtt egyenesen Beatrix királynét jelentették föl, mint aki fölbiztatta volna őket e hatalmaskodásra. Jellemző, hogy e följelentésben nem is ismerik el e városokat városoknak, hanem egyszerűen a királyné jobbágyainak nevezik őket s éppen ezért sem léptek föl egyenesen ellenök, hanem földesuruk ellen, aki felelőséggel tartozik értök, jobbágyaiért.

Úgy látszik azonban, a királynő pártjukat fogta, sőt e vidék nagy bányaurai, a Fuggerek és a Thurzók is pártolták őket és a Dóczyak is elég okot adhattak e támadásra, mert 1497. szeptember 7-én barátságos egyezséggel vetettek véget

¹⁾ WENCZEL: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucei Dóczyakkal.

az esztergomi káptalan előtt a dolognak, a polgárok az okozott károk fejében 1200 arany forint fizetését ígervén, de viszont a Dóczyak is polgároknak ismervén el őket. Elismerek továbbá városi szabadságaikat is. A városok azonban e szabadságokat még jobban biztosítani akarták. Ezért régi kiváltságlevelüket II. Ulászlóval megújították és világosan megállapították, hogy vámot nem fizetnek s a bányamunkájukhoz szükséges fát a közeli erdőkből szabadon vehetik. (1500. aug. 18.) Sőt két év múlva szabadalomlevelet kap arra is a hét bányaváros, hogy minden külső támadás, névszerint a Dóczyaké ellen is, saját erejükkel megvédhessék magukat.

De a viszály a Dóczyakkal nem szünetelt, sőt újra annyira fokozódott, hogy az újbányaiak Dóczy Ferencz udvarmesterét a vele lévő emberekkel megtámadták és megverték. A nádori törvényszék azonban az újbányaiaknak adott igazat, úgy, hogy ezek ennek örömeire trombitaszó mellett diadalmenetben vonultak be Selmeczbányára győzelmüket megünnepelni.

Ekkor meg a Dóczyak Breznóbányával kezdtek ki. Beatrix királyné kölcsön fejében a lipcsei várat a Dóczyaknak adta és hibásan e várhoz tartozónak jelezte Breznóbányát is. A Dóczyak tehát földesúri hatóságukat e városra minden áron kiterjeszteni akarták. A város tiltakozó polgárai közül többen elfogtak, bebörtönöztek (1514), míg a király szabadonbocsátásukat elrendeli, 1517-ben pedig a városra fegyveresen rátámadtak s azt elfoglalván, felgyújtották. Sőt a király ottani kamaraházába is betörték, a bányatermékeket, aranyat és ezüstöt, az összes bányakészletet elvitték, a kápolnát felprédálták, számos embert megölvén a legdurvább kihágásokat követték el.

A király erre hűtlenségi perbe fogta őket s e per évekig húzódott, míg a mohácsi vész mindent háttérbe szorított, amely után Mária királyné erélyesen pártját fogta városainak s ettőlfogva azután a Dóczyak nem is háborgatták a városokat.

Késmárk a Thökölyekkel valóságos 100 éves háborút viselt. Késmárk azt vitatta, hogy szabad királyi város és csak censussal, 600 forint évi adóval tartozik a Thökölyeknek úgy, mint hajdan a Laczkyaknak. Bizonyítékul hozta fel, hogy királyi.

taxát fizet, országgyűlésre jár, megyei gyűlésekre meghívják. Már IV. Béla adott a városnak tulajdonjogot, földbirtokai és jobbágyságai vannak; kir. comissárius előtt tett hűségesküt, mint a többi szab. királyi város. Már I. Mátyás biztosította szabadságát és czímet is adott a városnak: várfalai, bástyái vannak.¹⁾

Késmárk vára Laszky Alberté volt, ki 42.000 forintért zálogba adta Rueber János főkapitánynak, de Rueber is megszorult s ő Thökölynél zálogosította el. Thököly nagyszombati meggazdagodott borkereskedő volt, ki a királyi udvarnak is gyakran jó szolgáltatásokat tett mint türelmes hitelező, amiért Rudolftól nemességét kapott, 1583. óta pedig zálogjogon a késmárki vár ura lett. Ez időtől fogva Késmárk városa majd 100 éven át, 1671-ig állandó harcban állott a Thököly-családdal. A város mindjárt kezdetben nem szívesen fogadta Thököly Sebestyént, ki nem volt a polgárokhoz oly barátos, mint az előbbi várurak és sok követeléssel állott elő. A surlódások egyre gyakoriabbak lettek és több ízben valóságos csatákká fajultak. Úgy Thököly Sebestyén, mint fia I. István és unokája, II. István, Késmárk földesurainak tekintették magukat s a város polgárait pedig jobbágyaiknak, kiknek vagyona és élete fölött rendelkeznek. Egy ízben I. István az ellenállókát azzal fenyegette, hogy megbotoztatja őket s kitépeti s megeteti velük szakállukat.

A Thökölyek Késmárktól mindazon szolgálmányokat követelték, amelyekkel földesúri községek uraiknak tartoztak. Elsősorban anyagi kérdések körül folyt tehát a harc. De meg volt a vizzálynak a jogi oldala is, mert hogy anyagi szolgáltatásokat lehessen követelni a városoktól, tényleg jobbágyokká kellett őket süllyeszteni. A vizzályok alkalmával fölmerült jogi követelések voltak: Késmárk városnak nevezhető ugyan, de lakói a Thökölyeknek alattvalói és a Thökölyek az ő hűbéruraik. A város megbízottai esküvel fogadnak hűséget és engedelmességet földesuraiknak. A város kapuinak kulcsai a Thökölyeknél legyenek, a városiak csak a hűbérúr engedélyével mehetnek fel a toronyba, az ágyúkat a vár felé irányítani nem szabad. Bírót a hűbérúr jelöltjeiből válaszsza-

¹⁾ BRUCKNER: Késmárk és Thököly család. Közlemények Szepes vármegye múltjából. 1909. I-IV. füzet.

nak s ez a jegyzővel és tanácsnokkal esküt tegyen neki. Késmárki lakos máshova ne költözhessek. A késmárkiak se az országgyűlésen, se a megyei gyűlésen ne jelenhessenek meg. Felebbezniök csak Thökölyhez lehessen.

Anyagiak tekintetében nagyban szerepel annak a követelése, hogy a késmárkiak évente hol 200, hol 600 hordó bort tartoznak kimérni a földesúréból. Úgy látszik, a régi borkereskedést most is folytatják. E tárgyban felvett tanúkihallgatások nyomán 1648-ban a késmárkiak azt állítják, hogy a család e monopóliuma miatt bornagykereskedő a városban meg nem élhet. Az igaz, hogy arra gondoltak a Thökölyek, hogy jó minőségű borok kerüljenek ki tőlük; de más oldalról meg a tanúk azt is vallják, hogy szinte elviselhetetlen árakat kellett érte fizetniök.

Az iparosoktól is sokat kívántak: hogy ingyen dolgozzanak nekik, hogy a húst egy dénárral olcsóbban adják (egy font azon időben 3-4 dénár volt). Hogy pedig a czéhek tőlök függjenek, kívánták, hogy czéheket alakítani, szervezni csakis az ő jóváhagyásuk mellett lehessen.

Az sem volt utolsó kívánság, hogy a várúr vendégeit a polgárok szállásolják és tartsák el. Ha országgyűlésre megy, költségeit térítsék meg és adjanak neki kíséretet. Leveleit a városi drabantok kézbesítsék, akik neki is hűséget fogadjanak. Háborús időkben a hadifölszereléshez a városok is járuljanak hozzá.

Míg a város minden kiváltságát megsemmisíteni törekedtek a Thökölyek, addig saját embereiknek igyekeztek kedvező helyzetet teremteni. Kívánták, hogy akiknek közülök a városban házaik vannak, azok minden városi tehertől mentesek legyenek s őket a város semmi büntetéssel ne sújthassa.

Késmárk polgárai e szertelen kívánságokkal szemben a legnagyobb szívóssággal védekeztek. Mindjárt eleinte előbbi földesuruk, Laszky biztatásával és személyes részvételével megkísérelték a fegyveres fölkelést s ostrom alá vették Thököly Sebestyént saját várában (1584.) De Thököly a kassai generálistól segítséget kért és kapott. A polgárságot lefegyverezték, vagyis mintegy 170 kisebb-nagyobb ágyújukat, 32 tonna puskaporukat, 100 drb szurokkoszorújukat stb.

elvették. A később kiélesedett viszály alkalmával a polgárság megfélemlítésére százzszámra hozták Késmárkra más váraikból a katonákat, akik azután nemcsak fosztogattak, erőszakoskodtak, hanem halálos verekedéseket is rögtönöztek. Így egy ízben Árva váraljáról 800 fegyverest hoztak. (1647). Ezekkel azután csakugyan nem mertek a polgárok szembeszállani. A Thökölyek ily győzelmük után mindig súlyosabb föltételek elfogadására kényszerítették a késmárkiakat.

Amint azonban a veszedelem lecsendesedett, a polgárok a kicsikart egyezséget megtagadták, a kassai kamarához, a királyhoz, a nádorhoz, a kancellárhoz, a hercegprímáshoz s az országgyűléshez fordultak oltalomért. A Thökölyek azonban nem egyszer elfogták kiküldött követeiket. Elverték, bebörtönözték őket. Különben is az ellenálló bírókat, tanácsosokat és – a lázító polgárokat elfogatták, többeket kínzókamrába hurczoltattak, jég hideg vízbe mártottak s egy ízben már 27.000 frtra menő kárt okoztak. A város kapuja elé két ágyút tettek és úgy kényszerítették a jövő-menő kereskedőket vámfizetésre.

A legerősebben pártfogolta Késmárkot a kamara és a király. Hisz a városok jó jövedelmi forrásaik voltak, míg a nemesek mit sem fizettek. A kamara felír és tiltakozik Késmárk zaklatása ellen, nyíltan hangoztatja, hogy Késmárk szabad királyi város és semmi úri szolgálmányokkal nem tartozik. Az országgyűlésre is meghívja, akkor is, amikor Thököly kényszeríti, hogy e jogáról mondjon le. A pozsonyi kamara is melegen pártfogolja a várost s azt mondja, hogy már csak azért sem lehet átengedni Késmárkot, mert könnyen praecedensül szolgálhatna a többi városok elnyomására. Késmárk csak 600 frt censussal tartozik a Thökölyeknek, amelyet legjobb lenne 60.000 frttal megváltani, amit maga a város fizetne ki. S így a város megmaradna királyi jövedelemnek továbbra is. Ne fogadja el tehát a király Thököly ajánlatát, ki 25.000 frtot ajánlott a kincstárnak, hogy Késmárk egész az övé legyen. A király is többször keményen inti a Thökölyeket, hogy ne zaklassák Késmárkot. A főpapoknak pedig protestáns létükre megígérték a késmárkiak, hogy három polgárházat katolikus templomnak alakítanak át.

Legrosszabbul bánt velök Pálffy Pál nádor, ki éppen

elnöke volt az ügyek megvizsgálására kiküldött bizottságnak. Ő a földesurai ellen lázongó jobbágyokat látta bennök és valóságos rosszakarátú, ellenséges indulatot tanúsított. A város követteivel keményen összeszólalkozott és parasztoknak nevezte őket, akik csak önkéntesen fizetik a királyi taksát és pedig csak azért, hogy szabad királyi városi polgároknak nevezhessék magukat. Hiába vitatták a követek, hogy a király is szabad királyi városnak ismerte el őket s hogy a megyei gyűléseken szavazatuk van, hogy földbirtokai és zsellérei vannak a városnak. A nádor nem engedett s akasztófával fenyegette őket. Az országgyűlésen a vármegyék mind Thököly mellé állottak, a városok Késmárk mellé. Heves küzdelem folyt le a polgárság és a nemesség közt. A nemesek győztek. Az 1647. évi 118. t.-cz. beiktatta a Thökölyek jogait Késmárkra. A király azért is engedett a nemességnek, hogy fiát, IV. Ferdinándot megkoronázza e gyűlés.

De Késmárk ez országgyűlési végzésbe nem nyugodott bele. A királyi kamarának 160.000 frtot ajánlott felszabadításáért, II. Thököly Istvánnak 50.000 frtot (1651). Az egyezmény meg is történt, de most sem következett be a béke. Az egyezés értelmében, mintegy 24 ház a Thökölyeké lett. Ebből István a késmárkiak bosszantására Kiskésmárkot alkotta, melynek mindenféle kiváltságot, kedvezményt adott, hogy megnövelje s versenytársat támasszon Késmárknak. A viszály újra kitörőben volt, amidőn Istvánt a Wesselényi összeesküvésben való részességeért ostrom alá vették Árva-váralján, ahol meg is halt. Várát a kincstár lefoglalta s idővel Késmárk megvette s azóta nem volt várúr, aki zaklatta volna.

Míg a felvidéki városok így küzdöttek felszabadulásukért, az alföldi városoknak, községeknek nem egyszer teljes létök forgott koczkán. Az alföldön a hegyek vagy kőfalak nem állották útját az ellenségnek, tetszése szerint végig gázolhatott rajtok. A kisebbek bele is pusztultak a tatárjárásba és a török uralomba végleg eltűntek a föld színéről. De a nagyobbak, az okosabbak, szívósabbak túléltek a súlyos megpróbáltatások századait s éppen korunkban vannak azon a fokon, hogy valódi városokká alakuljanak

A városok közül Debreczen és Nyíregyháza viszontagsá-

gos életét fogjuk ismertetni. Debreczen példátlan hadi zsarolásokon ment keresztül, de önerejéből kiheverte sebeit. Nyíregyháza már-már belepusztult volna a viszontagságokba, hogyha kiváló földesura új életerőt nem önt vérszegény ereibe.

Debreczent valószínűleg a szlávok alapították és a honfoglaló magyarok megszállták.¹⁾ Századokon át egymást váltogatták a hűbérurak, akik alá tartozott. E hűbérurak voltak örökség, vagy királyi adomány útján: a Debreczeni Dózsák, a szerb Brankovics, a Hunyadi-család, a Szapolyaiak, Enyingi Török Bálint stb. Majd Erdélyhez csatolják és az erdélyi fejedelem alattvalója lesz.

Nagy Lajostól kezdve királyainktól és az erdélyi fejedelmektől sok kiváltságot nyer hasznos szolgáltatásaiért. Minden valószínűség szerint már Nagy Lajos óta királyi város volt. Saját bíróságot választhattak polgárai, vámmentesen járhattak portékájukkal az egész országban, kötelességöknek eleget tett jobbágyokat szabadon befogadhatták, heti és országos vásárokat tarthattak, sőt Hunyadi Mátyás 1477-ben árumegállító jogot ad a városnak. E kiváltságok következtében egyszerre gyarapodott s az alföldi magyarság egyik legfőbb kereskedő helyévé lett. Az eddig ismert adatok szerint földesuraival általában békében élt, kik semmi túlköveteléssel föl nem léptek, megelégedtek a régi időktől nekik fizetett 2000 forint taksával.

A mohácsi vész után bekövetkezett szomorú időkben azonban sokat kellett Debreczennek szenvednie. Az ország három részre volt szakítva. Debreczen e három rész határán a versengő hatalmaknak és hadaiknak, töröknek, németnek, hajdúnak labancznak szabad zsákmánya volt. 1552. óta pedig a török behódoltatta. Falai nem voltak, tehát csak okos engedékenységgel tudta magát megvédeni. Fizetett háromfele is: a császárnak, Erdélynek és a törököknek.

Először Saszky Jeromos, Debreczennek pár évig hűbérura, zsarolta ki a várost. Magához hívatta a főbb embereket s addig tartotta fogságban, míg 8000 arany forintot le nem fizettek hozzátartozóik. Majd Bebek György és Balassa Meny-

¹⁾ Debreczenre vonatkozólag lásd: SZŰCS Debreczen története 3 kötet és ZOLTAI: Debreczen a török uralom végén. Magyar Gazdtört. Szemle 1903.

hárt rohanták meg (1561. és 1564.) s rabolták ki a várost. Pár év múlva Karácsonyi György kalandor kényszeríti Debreczent, hogy seregét élelmezze, amit is végre meguntak a polgárok, seregét szétverték, neki meg fejét vették.

A töröknek évenként 6-10.000 forintot tartozott a város fizetni. De kihasználta a török minden alkalmat a zsarolásra. Az átvonuló seregeknek búzát, lisztet, kenyeret, zabot, árpát szénát kellett szolgáltatni. A váradi basának egy ízben 300 juhot kellett adni (1663.) Ugyanekkor 100,000 tatárt kellett 3 napig a város határain élelmezni s csak értékes ajándékokkal és 3000 tallér készpénzzel lehetett rávenni a főembereket, hogy a falánk népet rá ne ereszszék a városra zsákmányolni. A Szolnoknál táborozó seregnek 30,000 kenyeret és feles vágó marhát kellett küldeni (1681.) Majd a Bösörmény ostromára induló 25,000 főnyi sereget kellett mindennel ellátni. A következő évben (1682.) 2000-2500 hl. árpát, 200-250 hl. lisztet, 10.000 oka kétszersült kenyeret, 200 szekeret és 400 gyalogembert követelt a török 3 óra és csak vesztegetéssel lehetett e szertelen kívánságot mérsékelni. Majd ismét 125 szekér élelmet kellett indítani 2-3 emberrel Magyaróvára. Amint visszafelé jöttek, a császáriak rajtuk ütöttek, lovaikat ökreiket elszedték szekereiket felégették s üres kézzel eresztették haza őket. A velök volt tanácsbelieket hosszú rabságra vetették, ahol egy meg is halt közülök (1683.) Egy ízben Thököly Imrét és Zrínyi Ilonát 1000 kurucz és török katonával egy hónapig tartotta a város (1683.) Később is többször kellett élelmezniök a kurucz csapatokat s a kuruczok is nem egyszer fosztogatták; pl. egy ízben egy polgár 150 fejős tehenét elhajtották. Általában lehetetlen elsorolni azt a sok sarcot, ajándékot, robotmunkát, terhet, amit a török Debreczenre rótt.

Roppant összeg az is, amivel Debreczen, mint Erdély alattvalója adózott, bár ez még sem volt oly sok, mint az, amit a törökök követeltek s a behajtás sem volt olyan erőszakos. A rendes erdélyi adó 1500-3000 tallért tett ki. De volt itt is bőven seregtartás, szekerezés, liszt- és kenyéradás stb.

Nagy teher volt az is, hogy Debreczen évekig tartotta tálai közt a magyar bujdosókat temérdek áldozattal és két ízben rettenetes bűnhődéssel. A főbb üldözöttek az erdélyi

fejedelem oltalma alá menekültek, az alsóbbrendű vitézek, közép és kis nemesek legörömestebb a szélen fekvő Debreczenbe húzódtak, ahonnan apró csapatokban egy-egy labancz úr és helység magtárait, pinczéit, kamaráit könnyen fölverheték és marháit elhajthatták. A sok üldözött protestáns pap, tanító és a pataki collegium is idemenekült.

A német generálisok és a bécsi kormány mindezért igen haragudtak Sőt maga Lipót király is azzal vádolta a debreczenieket, hogy a lázadók innen portyáznak, ide hordják foglyaikat és zsákmányaikat, miket itt eladnak. Végre is a haditanács elhatározta, hogy ez állapotnak irgalmatlanul véget vet. Strassoldo generalis kapta a megbízást, hogy üssön rajta Debreczenen s ha lehet alattomban, ha nem, nyíltan gyűjtassa fel. 1675. decz. 6-ikán jött be Strassoldo Debreczenbe seregével és számos magyar labancz úrral 17 napig iszonyú garázdálkodást vittek véghez. Sorra vették az utcákat, házakat, padlást, pinczét, templomot, tornyokat, ólakat. Mindenkit eskü alatt faggattak nem rejteget-e kuruczokat. A keresés közben mindent feltörtek, kiraboltak; feldúlták a családokat, az ellenállókat elverték, bebörtönözték. Összesen mintegy 80.000 forint ára kárt tettek.

A labancz katonák is éppen úgy, mint a kuruczok folyton követeltek a várostól élelmet, felszerelést posztót, kalapot, csizmát és fuvart. Egy ízben, (1668-ban) azt panaszolja a város hogy az elmúlt 4-5 év alatt legalább is 6000 marhájukat hajtották el. Másszor az Eperjesre menő debreczeni kereskedőktől 30 borral rakott szekeret vettek el. Caprara 1681. őszén öt nap alatt 60.000 kenyeret, 120 hordó bort, 220 vágó marhát, 40 erdélyi sajtot és 3000 köböl abrakot követelt Tokajba. A város annyira képtelen volt, hogy, bár azzal fenyegetőzött a generalis, hogy a dupláját fogja kívánni, csak a nyegyed-ötöd részét tudta adni.

Oly kegyetlen sarczólást azonban soha senki nem vitt végbe Debreczenen mint Caraffa. A téli 6 hónapra 480.000 forint katonatartási adót követelt attól. Az udvari főemberek leveleiből láthatjuk, hogy még Bécsben is megsokalták ezt; de Caraffa azt írta, hogy tellik ez Debreczentől, melynek 3000 háza van s mindben kereskedő lakik, akiket a háború is csak gazdagított. Hiszen Becsesei, Törökországgal, Erdélyivel és Lengyelországgal kereskednek.

Az első hónapi behajtás csak ment valahogy, de később a lakosság teljesen kimerült. Ekkor nem a városi előljárókra, hanem saját katonáira bízta Caraffa a behajtást. Ágyúkkal rakatta meg az utcákat, egy-egy előkelőbb polgárra 3-6000 forintot vetettek ki. Aki nem fizetett, válogatott módon kínoztatta, összekötöztette, verette őket, lábaiknál fogva felakasztatta, kifeszített testöket gyertyával sütögette stb. stb. Bartha Imre, a város prókátora, a kilenczedik kínzás után meghalt. Az így kicsikart pénzt és elprédált javak összegét 960.000 rajnai forintra becsülte a tanács. Azonban 1687-ben erre újra egy hét hónapig tartó zsarolás következett, mely 840.000 forinttal károsította meg a polgárokat.

Az agyonsanyargatott város I. Lipóthoz fordult, ki 1698-ban Debreczent, az adomány levél szavai szerint, kimondhatatlan szenvedései és sanyargatásai és emberi fogalmat meghaladó szolgálatai jutalmául szabad királyi rangra emelte s már hamarabb (1691.) szabad kereskedést adott polgárainak az örökös tartományokkal s tíz évi harminczad-mentességet, Magyarország területén pedig három évit.

Mikor Szent István kiadta a rendeletet, hogy minden tíz község templomot építsen, a Nyírség is épített s e templomtól vette nevét Nyíregyháza, a Nyírség egyháza.¹⁾ Eleinte a Nyírség fejedelmi birtok, vadászó és baromtenyésztő hely volt, de a királyok odaadták e területet egyes földesuraknak, kiknek 1880-tól neveiket is tudjuk. 1404-től a Báthoryaké Nyíregyháza és az ecsedi uradalomhoz tartozott. A földesuraság némi önkormányzati jogot is adott a községnek. A lakosság nem lévén kitéve annyira a földesúri önkénynek, a jobbágy-ság szívesen menekült ide a község pedig örömet fogadta be és védte őket. Ezért a nemesség és a megye rossz szemmel nézte a fejlődő községet.

Alidon Bocskay a hajdúkat letelepítette, Nyíregyházára is sokan költöztek közülök. Bennök a város új erőt kapott és Báthory Gábortól új szabadságot nyert. A megyének már nem fizet adót csak az ecsedi uradalomnak. Az elcsigázott szökött jobbágyok miatt azonban a nemesekkel állandó harcokban

¹⁾ L. LUKÁCS ÖDÖN: Nyíregyháza történetét és Eble Károly tanulmányát a Magyar Gazdasági tört. Szemle 1897. évf. Károlyi Ferencz gróf gazd. tevékenysége.

állott; kölcsönös hatalmaskodást követtek el egymáson, mivel a város fegyverrel is védte az ide menekülő jobbágyokat, A nemesek általában haragudtak azért is, hogy a hajdúkkal Bocskay a nemesek és szabad községek számát megszorította s a jobbágy munkaerőt fogyasztotta. Állandóan küzdöttek tehát, hogy őket viszszaszülesszék a jobbágyországba. Az 1635-iki pozsonyi országgyűlés 68. t.-cikke meg is fosztja Nyíregyházát több más hajdú várossal együtt privilégiumától. Az 1638-iki 67. t.-cz. megismétli ezt, amikor is Nyíregyházát városnak mondja. Nyíregyháza azonban tovább is gyakorolja szabadságát. Bethlen István újra hajdúkat telepít ide. Lakói dézsmát már nem fizetnek, csak egy hónapig tartoznak hadba menni díjtalanul, azután zsoldért. II. Rákóczy György alatt valóságos hajdú városi szabadalommal élnek s Erdélyhez tartoznak.

1670-ben a beszercei országgyűlés elé Nyíregyháza ellen Szabolcs vármegye a következő sérelmeket terjeszti: A szökött jobbágyokat nem adja vissza, sőt lakói elhordják őket s ha a nemesek nem engedik, házukra rámennek, lövöldöznek, vagdalkoznak. Se a megyének, se ő Felsőségének adót nem fizetnek. Csináljon ő Felsőége ártikulust rájuk.

A nagy kurucz háborúk és török uralom alatt Nyíregyháza is nagyon elpusztult. Földesúri adóját is képtelen volt fizetni. Ezért földesura, gróf Károlyi Ferencz 1752-ben telepíteni akart Nyíregyházára embereket. De a vármegye nem engedte meg, nehogy a város újra megerősödjék, hatalmaskodjék és a jobbágyok ide szökdössenek. De a gróf újra kéri az engedélyt. Ekkor 1753-ban megengedték, de csak úgy, hogy a betelepülők ne Nyíregyházára, hanem a mellette levő Cserkesz pusztára telepedjenek s három év múlva egy-egy arany adót fizessenek a megyének. Végre is a főispánnak, Barkóczy Imre grófnak közbenjárta val megkapta az engedélyt, hogy egyenesen Nyíregyházára telepíthesse őket. Békésmegyében járván a gróf, az ottani felvidéki tót települőkkel szóba állott s megemlítette nekik szándékát. Rögtön nagy számmal ajánlkoztak az átköltözkedésre, mivel Békésbe úgyszintén annyian költöztek, hogy nem jutott nekik elég föld. 561 gazda feleségestől, gyermekestől s szolgálástul, összesen 2.485-en telepedtek át Nyíregyházára s örömmel hallotta a gróf, hogy e felvidéki lutheránus tót települők igen szorgalmasak, józan életűek.

Most azonban az egyházi férfiakkal gyűlt meg a baja a orófnak. Az egri érsek, Barkoczy báró, egyenesen bevádolta Károlyi Ferenczet, hogy törvénytelenül ily tömeg lutheránust telepített Nyíregyházára, nekik templomépítési engedélyt is adott s papjuk a vidékre is jár. A helytartótanács vizsgálatot rendelt el, de a megye most már egyenesen a települők mellé állott. Ezek pedig, hogy minden bajt kikerüljenek, imaházukat lebontották, harangiukat és papjukat elrejtették, ki később Debreczenben húzta meg magát Károlyi segítségével. A telepések helyzete mind bizonytalanabb lett, felhagytak tehát a házépítéssel is. Barkóczy csak úgy akarta tiltakozását beszüntetni, ha a települők közé katolikus papot küldhet, ki megtérítse őket. A lakosság azonban vallásszabadság nélkül kész volt elköltözni s akkor vége lesz Nyíregyházának. Az ügyet végre is ő Felsége és a pápai udvar elé terjesztették. És a pápai udvar tekintettel, hogy a lakosság közt katolikus nincs, mellőzendőnek találta a katolikus pap beküldését, sőt megengedhetőnek találta, hogy vallásukat a települők gyakorolhassák.

A vallási ügyek után az anyagiakat is hosszas közbenjárással kedvezően igyekezett elrendezni Károlyi Ferencz gróf, ki a város második megalapítója és igazi jótevője volt s ki-ről Nyíregyháza méltán nevezte el egyik szép terét.

A város ezután egyre gyarapodott. 1786-ban vásári szabadalmat kapott s a XIX. század elején annyira megerősödött, hogy 1805-ben a Dessewffyektől, 1824-ben a Károlyiak-tól megváltotta magát összesen mintegy 2 millió váltó forint-on. A váltságösszegekről és annak szétosztásáról a lakosság-teljes számban a városháza udvarán tanácskozott. Egy-egy ház, egy-egy kötélalja föld és szőlő után körülbelül 64-64 forintot kellett mindenkinek fizetni. De a város által hozott statútumokat a vármegye nem akarta jóvá hagyni s másokat adott, ami ellen ismét a város szólalt fel s a magáé szerint élt, sőt királyi privilégiumért folyamodott, amit 1837-ben meg is kapott V. Ferdinándtól. Rendezett tanácsú várossá lett.

Miután végignéztük azon ellenséges, vagy legalább akadályozó erőket, melyek városaink fejlődését, kialakulását gátolták: vessünk egy pillantást arra, hogy az országos szervezet nagy tényezői: az országgyűlés, a vármegye, a királyi

hatalom és maga a város előmozdította, vagy akadályozta-e a magyar városfejlődést?

Bebizonyított tény, hogy minden politikai szervezet működése összetételétől függ. Amilyen elemekből állott a régi magyar országgyűlés, olyan volt a tevékenysége. Minden osztály elsősorban a maga bajait érzi, a maga jogait védi és a maga helyzetén akar segíteni. Más osztályok érdekeivel vagy egyáltalában nem törődik, vagy csak annyiban foglalkozik, amennyiben saját érdeke megkívánja, vagy legmesszebb menve, amennyire saját érdekére nem sérelmes.

A magyar országgyűlés összetételére nézve nagyon egyoldalú volt. Csak a nemesség és a papság volt benne képviselve. Zsigmond királyunk a nemességgel hadilábon állott: hisz ezek egy időben több héten át elzárták vagy legalább őrizet alatt tartották, a papság pedig a nemesi pártutókkal együtt Nápolyi Lászlót hívta meg ellene a magyar trónra. Zsigmond a városokban igyekezett velők szemben támaszt és ellensúlyt keresni. Ezért 1405-ben meghívta a városokat is az országgyűlésre. A nemesség azonban csakhamar észrevette, hogyha a polgárság nagy tért foglal el az országgyűlésen, akkor az ő egyeduralkodása megszűnik. Nagy buzgalommal igyekezett tehát azon, hogy e térfoglalásnak elejét vegye. A szabad királyi városok szaporítását egyenesen veszedelmesnek hirdette a nemzetre nézve, pedig az csak a nemesi uralom ki-zárólagosságára volt veszedelmes.

Feltűnő jelenség, hogy a Bocskay-féle fölkelés nagy sikere idején a nemesség győzelmét a városok politikai korlátozására használta föl. Kimondotta, hogy az országgyűlésre csak nyolcz város küldhet követeket, de ezeknek is összesen csak egy szavazatuk legyen, holott a fölkelés sikerében éppen a polgárságnak volt nagy része. Ismeretes, hogy például Kassa mily lelkesedéssel csatlakozott a fölkeléshez s bár a felső-magyarországi kapitányságnak és nagy számú német helyőrségnek volt a székhelye, a svájczai származású, magyarul is hibásan beszélő bírása, Rájner Menyhért vakmerő bátorsággal titokban a város kapuján becsempészte Bocskay hadait s ez időtől Kassa a fölkelés főtámasza lett, éppen úgy mint később Bethlen, Thököly és Rákóczi korában. És ime ez áldozatnak mi lett a jutalma! A polgárság háttérbe szorítása.

De a Bocskay zászlói alá gyülekező parasztság sem járt jobban. Neki még a vallás szabad gyakorlatát sem engedtek meg, hanem kimondották, hogy ura vallását kell követnie. Bocskay a hajdúknak szabadságot, nemességet és földet ígért. Ez ellen is heves küzdelmet fejtettek ki a nemesek és Bocskaynak teljes erélyére volt szüksége, hogy ígérétenek meg zegésére ne kényszerítsék. De alig hunyt el Bocskay, az országgyűléseken folyton támadták a hajdú városok szabadságát és mintegy húszat közülök visszahelyeztek régi jobbágyi állapotába, köztük például. Nyíregyházát, Kállát, Beregszászt, sőt Szatmár és Németi ősrégi városokat is jobbágysorsra vették.¹⁾

Lassan-lassan a szabad városok száma mégis csak szaporodott, az országgyűlésre is jobban-jobban beszívárogtak. Végre már 7 város küldött követeket, de mi haszna, ha csak egy szavazatuk volt továbbra is. Több ízben tettek kísérletet, hogy e szégyenteljes állapotukon változtassanak. 1790-ben nagy hévvel és fenyegetőzve követeltek arányosabb törvényhozó jogot. Az 1839/40-iki országgyűlésen heves viták után a városi követek ingerültsége e háttérbe szoríttatásuk miatt annyira fokozódott, hogy a városi követek a padokat és mellüket verték és a nagy zűrzavarban az ülést be kellett zárni.²⁾

Európa műveltebb államaiban a polgárság már nemcsak tért foglalt, hanem uralomra is jutott az országgyűléseken, a mi törvényhozásunk pedig teljesen aristokratikus és nemesi maradt. A múlt század negyvenes éveiben az országgyűlés felső táblája 3 hercegi, 74 grófi és 89 bárói család összes nagykorú és nagykorúsított tagjaiból állott. Aki közülök nem jelenhetett meg, valamint az özvegy mágnásnők is az alsó táblán képviseltethették magukat. Az alsó táblára 52 vármegye 102 követet küldött ugyanannyi szavazattal. Ezekkel szemben az összes városoknak egyetlen szavazatuk volt. Természetes, hogy ily összetételű nemesi országgyűlés a polgárság érdekeivel nem törődött. Néhány esetet kivéve, nem is talá-

¹⁾ ACSÁDY: A jobbágyság története 229. 1.

²⁾ Magyar ipartörténet 1909. ávfolyam, I. szám, 35. 1. KERÉKESI. A polgárság küzdelme törvényhozási jogaiért az 1839/40-iki országgyűlésre.

lünk ipar- és kereskedelemfejlesztő törekvéseket országgyűléseink működésében. E néhány esetben is, mikor fölbuzdult, minden eredmény elmaradt, hisz nem volt, aki komolyan akart volna e téren eredményeket.

Sőt egyenesen azt lehet mondani, hogy az országgyűléseken város- és polgárelles hangulat uralkodott. A rendek és a polgárok századokon át állandóan feszült viszonyban voltak, amire számos okuk volt.

Ugyanis a polgárok a nemesi földesúri és a nemesi vármegyei hatóság alól fölszabadulni törekedtek. A közéj ök telepedett nemesekre is ki akarták róni a közterheket, mondván, hogyha a városi élet javaiban és oltalmában részesedni akarnak, viseljék ennek költségeit. Viszont a nemes adómentességére hivatkozott s bíraskodás tekintetében is csak a megyét akarta maga fölött elismerni. Sok viszályra adott alkalmat az is, hogy a nemesek a czéhek sérelmére sokszor dolgoztattak falusi vagy saját kontár mesterembereikkel, továbbá, hogy a jobbágyok szívesen hagyták oda földesurikat s költöztek a szabadabb életet nyújtó városokba. A jobbágyokat visszakövetelő pereskedéseknek se szeri, se száma nem volt.

A mi királyaink szívesen fogták volna pártját a városoknak, hisz ezek nálunk is jelentékeny adót fizettek a kincstárnak, míg a nemesek semmit sem fizettek, sőt gyakran ellenállottak és fegyvert is fogtak ellenök. Azonban nálunk oly erős volt a nemesség, az országgyűlés és a megye, hogy a király kénytelen volt engedni s így nálunk azt a városfelszabadító hivatását, amit külföldön teljesített, csak nagyon gyengén kísérelhette meg.

Ily gondolkodású nemesi országgyűléstől valóban nem lehetett az ipar és kereskedelem fölemelését várni. Hiszen ezt áldozatok nélkül nem is lehetett volna megtenni. Kellett volna utakat, csatornákat építeni. De miből? A nemes görcsösen ragaszkodott adómentességéhez s azt se engedte, hogy a jobbágy fizessen többet, mert akkor neki jutott volna attól kevesebb. Mikor 1715-ben egy közhasznú pénztár létesítését hangoztatják hasznos beruházásokra, Nyitramegye követe azt mondja: az ő utasítása az, hogy a nemességre semmi terhet ne vállaljon s e dolog úgylis csak a kereskedésnek válnék

hasznára, de nálunk még a kereskedés nagyon csekély es eleink nem is akarták, hogy nagyobb legyen.¹⁾ Legolcsóbb volt tehát az útépitést a vármegyékre bízni. Ezek azután saját terveik és külön-külön érdekeik szerint építették az utakat, sokszor éppen úgy, hogy a messzebb vidék terményeit ne hozhassa el, ne csináljon nekik káros versenyt.

Teljesen rendi szervezetű maradt tehát Magyarország. Ausztriában, különösen a morva és cseh főnemesek, Mária Terézia és II. József korában maguk térnek át gyári és kereskedelmi vállalatok alapítására és így érdekeltek lévén maguk is, szinte segítségére vannak az abszolút hatalmú uralkodóknak, hogy az egész állami életet modernizálják. A közjóra adót fizet mindenki, a régi nemesi közigazgatás helyére hozzák az egyöntetű állami közigazgatást, mely hathatósan munkálja a gazdasági élet felvirágzásának talaját minden irányban: iskolázással, az egészségügynek, a jobbágyság városba költözésének rendezésével.

Nálunk az 52 kis országra, vármegyére szakadt hazában ez teljes lehetetlenség. Voltak vidékek nálunk is, hol a talaj szegénysége miatt s a kevesebb földműves jobbágy teendőik folytán a nép körében jelentékeny háziipar fejlődött ki. De sem kormány, sem király, sem úr, sem pap – egy-kettőt kivéve – nem akadt, aki egységesen dolgozó gyárrá szervezte volna őket. Sőt ránk nehezedett a fellendült osztrák ipar óriási versenye, mely azóta is végzetesen nyom bennünket. A nemesség egyáltalában nem akar, a jobbágyság pedig nem képes több adót fizetni.

Az államot azonban a régi költséggel fenntartani többé nem lehet. Tehát Mária Terézia és II. József közvetve adóztatnak meg bennünket s II. József nyíltan kijelenti 1783-ban, midőn egy magyar iparos segélyt kér gyár alapításra: mindaddig míg Magyarország az örökös tartományokkal egyenlően nem osztozik a terhek viselésében, a magyar ipar előmozdítására semmit sem adhatok. így lett a magyar ipar s vele a magyar polgárság és város áldozata a magyar nemesség adómentességének.

Nem tudott tehát nálunk nagy ipar politikai okokból ki-

¹⁾ GRÜNWARD: Régi Magyarország 231. 1.

fejlődni. De akadályozta azt a mindenféle tényező által híven ápolta, egykor fontos szolgálatokat tett, de a magát már túlélt czéhrendszer hűséges ápolása és védelme is. A czéh ugyanis kizárta a szabad versenyt, megszabta a segédek számát és a készítmények árát; ezzel gátat vetett a nagy vállalatok keletkezésének. A czéhrendszert első sorban maguk a városok igyekeztek fenntartani. Ugyanis mivel az ország arisztokratikus szervezetű volt, ilyenekké lettek városaink is. Ügyeiket az előkelőbb, úgynevezett patrícus polgárság vezette; ennél: pedig kitűnő eszközül szolgált a czéhrendszer arra, hogy a feltörekvő, szegény versenytársakat kizárja. Ragaszkodtak a czéhekhez a földesurak, mivel tőlük különböző szolgáltatásokat kaptak. Ragaszkodott a papság, mely az 1729-iki országgyűlésen azzal érvelt a czéhek eltörlése ellen, hogy ez esetben az istentisztelet és vallásosság alább szállana, hiányoznék az ünnepeken a czéhek lobogója.¹⁾

Ily korlátozott kisiparból és kiskereskedésből nagy tőkék nem halmozódhattak fel úgy, mint felhalmozódhattak Olasz-, Német-, Angol- és Franciaországban és Németalföldön már a középkor végén. Ezekben az újkorban már milliókkal dolgozó hajós-vállalatok, gyarmatosítások, kereskedelmi társaságok keletkeztek. A nagy tőkék egész községeket dolgoztattak fonó-szövő munkával s termékeiket idegen országokba szállították. A Fuggereket, Welsereket, Medicieket, mint a régi kor milliomos vállalkozóit mindenki ismeri. Nálunk a vármegyének limitáló joga van s ezzel az ipartermékek árát megszabhatja, leszállíthatja. S mivel mindenik megye külön-külön árszabást alkothatott, lehetlenné tette, hogy iparosaink és kereskedőink nagyobb területre egységesen számíthassanak.

Kisiparosok, kiskereskedők maradtak tehát polgáraink egész napjainkig, ha ugyan egyáltalában megmaradtak, mert amint láttuk, a török, német háborúk hatalmas pusztításokat vittek véghez köztük. Azután bőséges részük volt a vallási üldözésekben. Amint egy városban a protestáns polgárság megerősödött, jólétre emelkedett, egyszerre jött egy reactio és czéhmesterekké s a tanácsba csakis katolikust lehetett

¹⁾ »Magyar Közgazdasági Szemle« 1909: XXXIII., 99. 1.

választani. A régi családok letűntek, az újaknak előről kellett kezdeni az emelkedést. Majd a protestáns városok jelentették ki hogy katolikust nem vesznek be az ipari vagy kereskedő czéhbe. Majd jöttek a telepítések, a németek, a görögök, az örmények, a zsidók. Ezeket meg azután mindenki üldözte, ha megszedték magukat, mint uzsorást hajszolták őket, mint akik az igaz magyarok vérét szívják. Ily mostoha viszonyok közt ezek sem tudtak nagy tőkét fölhalmozni s nagy vállalatokat létesíteni.

Ha lakosságban lassan-lassan emelkedtek is városaink, valódi városiasságban nem. A legtöbb csak nagy falu volt. Az alföldön minden polgár földműves is volt, így élt meg. A felvidéki városok föld hiányában, ipar és kereskedelem nélkül megrekedtek, megállottak. Egy-egy iskola, hivatal, katonaság ideig-óráig csak ad valami szűkös kenyeret, de ez nem virágzás, hanem tengődés.

Aki nyugaton megfordult, elbámul azon a fejlettségen, amit ott tapasztalt. És e culturának megtalálja magyarázatát, ha ránéz a térképre és látja, hogy mily sűrűen van behintve városokkal. Vannak egyes vidékek, ahol – hogy úgy mondjam – a faluk is városok. Mert tulajdonképpen mi alkotja a városokat ma, hogyan, mivel lehet városokat alapítani? Régen egy vár, kolostor vagy helység erős falai magukhoz vonzották az embereket. Ma a gyár az az erős delej, amely az embereket ellenállhatatlan erővel maga köré csoportosítja. A gyár ezer és ezer munkással termel és ez a tömérdek munkás fogyaszt is. Így születik meg a gyári helyen a kereskedelmi forgalom, a gőz- és villamos vasút. A házak, mint eső után a gomba, úgy nőnek ki a földből. A viruló gyár nagy adót fizet, van miből iskolát, színházat, vízvezetékét és culturpalotákat lehet építeni. Így születik meg a modern város 100 és 100.000 lakójával s a modern élet minden kényelmével és élvezetével.

Vannak különösen nálunk sokan, akik a régi falusi kastélyok összeomlásán keseregnek és ódákat zengenek a falusi élet, sárkunyhós, mezítlábos örömeiről, de azért maguk minél nagyobb városba törekszenek, hogy az ott felhalmozott százazrek culturmunkájának gyümölcsét élvezzék. Az ilyenek más számára a fagyúgyertyát ajánlják, míg maguk Paris

nagyszerű ívlámpái alatt szeretnének korzózni. Más számára a legfelségesebb közlekedő eszköznek tartják a dilizsáncot (gyorskocsit), azonban maguk villamos vonatokon, sőt repülőgépen szeretnének száguldozni.

Ne keseregjünk a letúnt régi világon, mikor az emberek őseik földjeit csendes merengések közt ökreikkel boldogan szántották. Azt a régi világban megtehették, akkor az embernek szerény igényei voltak, de élete nem is állott messze az állattétől. Ma, ez alacsony fokú gazdálkodással sokoldalú szellemi és anyagi szükségletünket nem fedezhetjük. Egy agrár-nllam az újkori élet szükségleteit kielégíteni nem tudja. Ebből származik hazánk minden nyomorúsága és legfőbb ideje, hooy áttérjünk az iparra és a kereskedeésre. Ne a béreskunyhókkal körülvelt lapos curia legyen az eszményképünk, hanem a füstölgő hatalmas gyárkémenyerdő s körülötte a művelt munkásság utczasorai. Aki ilyenén ábrándozik, ilyet alkot, annak azután van a nyüzsgő világváros közepén márvány-palotája, tengerparton, kies fürdőhelyen nyájas nyaralója. Élete nem a pusztában bolyongó, félelmet ébresztő magános oroszláné, hanem a culturát élvező, culturát terjesztő XX. századbéli emberé. Hazánk és nemzetünk sorsa attól függ, hogy a nagyok és a kicsinyek megértik-e és megvalósítják-e ezen eszményt. A jelen és a jövőndő nem a falué, hanem a városé, nem az igénytelenségben tengődő, hanem a cultura fákláját lobogtató országé. Ez pedig csakis fejlett városi élet mellett lehetséges.

A városi élet és a fejlett polgári osztály hiánya az oka minden bajunknak. Városok, polgárság kifejlődésével mérséklődnek, sőt eltűnnek bajaink. A földművelő falusi élet csak laza kapcsolatot tétesít. Az iparos és kereskedő városi élet összehozza és közös, összhangzó munkára szoktatja az embereket, letörli az emberekről az ősi vadságot és művelt emberekké teszi őket. Megszünteti a nemzetiségi gyűlölködést. A város nagy vállalatai, forrongó élete magához vonja a feltörekvő erőket, amelyek az érvényesüléshez, kenyérkeresethez elegendő teret találhatnak itt is és nem vándorolnak ki. A város ezer alkalmat nyújt a művelődéshez s így az emberiség haladásának a leghatalmasabb előmozdítója.

Modern várost pedig csak gyárakkal lehet teremteni.

Tehát hazánknak legégetőbb kérdése a gyáralapítás. Hogy pedig gyárat alapítsunk, ehhez az egész ország belső szervezetét és gondolkodását át kell alakítani. Át kell alakítani az egész nevelést, az iskolába a sok elméleti szörszálhasogatás helyére a gyakorlati gondolkodást és nevelést kell behozni s a gyakorlatilag nevelt új nemzedék pedig irtózáttal fog elfordulni a közügyek terén is minden üres szalmacsépeléstől, hanem fog akarni és fog tudni alkotni is. Es e gyakorlati szellemben nevelt nemzedékből ki fog válni az új Széchenyi, akinek lesz esze és bátorsága minden előítéletől, minden önérdéktől és osztályérdéktől menten megmutatni a hazánk jövődjének útját és eltalálja azt a hangot, melylyel a hazának minden fiát nyelvi és vallási különbség nélkül munkára fogja szólítani s megnyitja mindenki előtt az utat, hogy anyagi és szellemi téren legjobb tehetsége és meggyőződése szerint dolgozzék önmagáért, a hazáért és az emberiségért. Addig, amíg modern ipari és kereskedő, vagyis városi culturájú nemzetté nem fejlődünk, nemzeti függetlenségről nem is álmodhatunk. Mert egy polgárosodott embernek és országnak (Ausztriának) szövetsége egy, a földművelés fokán visszamaradt nemzettel és országgal (Magyarországgal) mindig az előbbi uralmával és az utóbbi alárendelt helyzetével fog jární.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Társadalomtudományi földrajz.

Bosznia és Herzegovina íeirása.

(*Öttevényi Nagy Olivér*: Bosnyák földön. Magyaróvár, 1911.)

EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR kassai jogakadémiai tanár régi avatott munkása a bosnyák kérdésnek. Mert egész Bosznia és Herzegovina mireánk nézve még ma is inkább »kérdés«, mint a monarkia positiv tartománya vagy éppen colóniája. Hogy a bosnyák »kérdésre« a feleletet megadjuk, s Bosznia közjogi hovatartozását, vagy jobban mondva a tartományoknak a monarkia keretébe való végleges beillesztését definitive rendezzük, annak legelső feltétele talán az volna, hogy e tartományokat, amelyeket egy magyar külügy-minister csatolt hozzánk, magyar diplomata pacifikált és fejlesztett az európai cultura magas színvonalára, igazán megismerjük. Nagy bajunk, hogy Magyarországon még ma is csak úgy beszélhetünk egyes Bosznia-ismerőkről, mint a nyugati államokban az exotikus országok kutatóiról. És éppen ezért nagy értékű munkának volt EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR részéről, aki a magyarországi Bosznia-ismerők egyik legkiválóbbja, hogy az annectált tartományokat egy jókora kötetre menő munkájában bemutatja a magyar közönségnek. A szerzőt, akinek e téren való tudományos munkássága eddig csak folyóiratokban közölt érdeemes cikkeiből és Boszniára vonatkozó felolvasásaiból volt ismeretes, *Bosnyák földön* című könyvében széles alapon ismerteti Bosznia és Herzegovina történetét, ethnographiai viszonyait, közigazgatását, joganyagát, jogszolgáltatását és közigazdasági helyzetét, végül pedig a kérdések kérdésének is szentel egy fejezetet, amelyben a tartományokra való jogainkat, a trialismus eszméjét és a jövő

politikájának magyarbarát irányát tárgyalja. Ez utóbbi pontra vonatkozólag a szerző bölcs mérséklettel és a való élet reális megítélésével mutat rá, hogy a boszniai szlávok megmagyarosítására gondolni sem lehet, s másrészt a közjogi hozzáncsatolás merev kapcsa magában véve nem fűzné szervesen hozzánk a tartományokat. Nem barátja viszont a túlságos közjogi engedékenységnek sem, amely egyre lej ebb vinne azon a lejtőn, amely már úgysis közjogi supremátiánk halálos betegségének symptomája. Politikánknek, szerinte, oda kellene irányulnia, hogy a tartományokban élő idegen fajokat érzelmileg és gazdaságilag magunkhoz lánczoljuk s a mi politikánk katonáivá avassuk. Ezt különösen a bosnyák cultura helyes iránya útján véli elérhetőnek, s mint ennek egyik eszközére, rámutat a boszniai magyar tanításnak ösztöndíjakkal való hatályosabbá tételére, a bosnyákok idevonzására, mert voltaképpen csak tőlünk függ, hogy a bosnyák nép szeretettel forduljon felénk, akiktől culturalis és gazdasági megerősödését várhatja.

Az egész munka nagyon szép, világos, jó magyar nyelvezetet van megírva, azzal a könnyű előadással, amely EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR causeur stylusát jellemzi. A könyv, amelynek hús igen tetszetős képmelléklete is van, alkalmas arra, hogy a tartományok iránt érdeklődést keltsen, s ez érdeklődést, amennyire irás útján lehetséges, nagyrészt ki is elégtse.

B. I.

Lélektan.

Az új állat-lélektan.

{Georges Bolin: La nouvelle psychologie animale. Paris, 1911.}

BOLIN-nak e könyve széles biológiai alapon adja elő az állat-lélektan főkérdéseit, mindenütt a legújabb kutatásokat tartva szemei előtt. Fejtegetéseinek jellegét kellőképpen világítja meg a címlapra tűzött következő idézet: »l'idée de science est intimement liée à celle de mécanisme et déterminisme. (Giard.) Szerzőnk maga is készséggel elismeri, hogy az állat-lélektan mai állása, daczára az utóbbi évek gazdag

irodalmának, a tudományos szellem követelményeinek meg nem felel. A kutatás mai álláspontjának megismerésére nézve legajánlatosabb a különböző irányzatoknak s a kutatás különböző módjainak előadása. E célból BOHN az állatvilágot három nagy szakaszra osztja s az egyes szakaszokra vonatkozó kutatásokat rendszeresen ismerteti. Az első szakaszba sorozhatók az alsóbbrendű állatok (infusoriumok, polypok stb.), amelyek nem sokban különböznek a növényektől s az érzéki világunk csak néhány tüneménye iránt (fény, nedvesség stb.) bírnak érzékenységgel. Lassanként tökéletesedik a psychismus az articuláták és a gerinczesek osztályában. E két osztály kémiai aktivitása nagyon különböző: az articulátákat, a chitin, a gerinczeseket a csont jellemzi. E jellemvonásoknál fogva másként alakul a psychismus a 2-ik, és ismét a 3-ik osztályban.

Az alsóbbrendű állatok LOEB meghatározása szerint »kémiai gépek« s ezért azok lelki életére vonatkozó vizsgálatok célja a felettük uralkodó physikai-kémiai törvényeknek megállapítása. A physikai kémianak a lélektanra való alkalmazása a következő figyelemre méltó eredményekre vezetett. Mindenekelőtt figyelemmel kell lennünk két tényezőre: 1. a fény photo-kémiai tevékenységére, és 2. a test symetriás szerkezetére. A fény kémiai hatása abban nyilvánul meg, hogy módosítja a retina sejtjeiben végbemenő kémiai reactio gyorsaságát; amilyen mértékben nő a fény intenzitása, oly mértékben és bizonyos meghatározott törvény szerint gyarapszik bizonyos kémiai reactiók s különösen az oxidatio gyorsasága. A szerkezet symetriájája pedig nemcsak az alaktani, hanem a kémiai symetriára is utal. A test symetrikus pontjai kémiai alkotuk tekintetében is symetrikusok s viszont a nem symetrikus részek kémiai alkotuk tekintetében is különböznek. Ezen az alapon magyarázza LOEB az u. n. heliotropismust is. Hasonlóképpen magyarázható a geotropismus is. A tropismusok mellé járul mint 2-ik jellemző vonás a LOEB által differentialis scnsibilitásnak nevezett tünemény, amely abban áll, hogy az izgatásnak kitett activ substantiák lassanlassan kimerülnek s ezen kimerültség oly nagy fokot ér el, hogy a reactiók is teljesen kifáradnak, bármily erőteljes is legyen az izgatás. Ezen 2-ik tüneményhez járul végül, mint 3-ik jellemző a celularis emlékezés, amely tulajdonképpen leginkább egy activ substantia többé-kevésbé tartós átalakulásában nyilvánul. Ezeket az alsóbb rendű állatokra nézve jellemző tüneményeket szerzőnk beható tanulmány tárgyává tette s azoknak eredményét röviden összefoglalva közli művében.

Ezek a tanulmányok kétségtelenül bizonyítják, hogy a tropismusok egészen automatikusan mennek végbe, az állatnak minden akarati befolyása nélkül s ha különböző tropismu-

sokról van szó, ezeknek iránya a mechanika törvényei szerint határozódik meg.

Az újabb állat-lélektani kutatásoknak egy másik nagy vívmánya annak megismerése, hogy az ilyen nemű kutatásokra nézve a biológiai ethologiai szempont érvényesítése rendkívüli fontossággal bír. A különböző egyedek változatossága (variabilitás) tehát kémiai, organikus eredetű, lehet peripherikus, sensorialis eredetű és végül lehet centralis, pszichikai eredetű. E ténynek megállapítása véget vetett ama régi hiedelemnek, amely szerint az egyedek variabilitása egy pszichikai erőnek megnyilvánulása.

A physikai chemia alapján álló kutatók (LOEB S tanítványai) az élő lények különböző megnyilatkozásait tehát úgy fogják föl, mint kémiai actiók eredményeit, mely actiók a szervezet activ substantial s a külső környezet substantial között folynak le. Ezen felfogás alapján lehet beszélni a mozdulatok kiválogatódásáról, amely szintén ezen kémiai törvények szerint s teljes automaticæ megy végbe s tehát távolról sem a szokás vagy a gyakorlat eredménye. A természeti kiválogatódás túlhajtása, mely szerint minden, amit az állat tesz, az ő érdekét szolgálja, a LOEB-féle felfogással a legmerevebb ellentétben áll; ezen LOEB-féle felfogás szerint az alsóbb rendű állatoknál általában oly fontos szerepet játszó tropismusok sem nem hasznosak, sem nem ártalmasak. Itt tehát adaptatióról beszélni nem lehet, mert hiszen a tropismus sokszor egyenesen az állat halálát okozza. Az adaptatio csak akkor kezd fontosságot nyerni, mikor az associativ memoria is fellép az állatvilágban.

Az associativ emlékezés, a mint BOHN tapasztalatai mutatják, azoknál az állatoknál lép föl legegőbb, amelyek szilárd testekkel érintkezésben élnek (ilyen pl. az infusoriumok körébe tartozó Loxophyllum). Az érzéklések körének növekedével növekszik az emlékezés ereje is. Mivel pedig az alsóbb rendű állatok sensatiói rendkívül szűk körre szorítkoznak, azért náluk az emlékezés rudimentaris marad.

Az állatok második osztálya, melyben az articuláták foglalnak helyet, az associativ memoria teljes kifejlését mutatja. Ez a kifejlés pedig, amint már említettük, az érzékletek nagyobb körével áll összefüggésben. Amikor azonban érzéklesekről beszélünk, akkor nem szabad ide számítani a tudat tüneményeit is, hanem egyszerűen az idegrendszer azon impressióit kell alattuk értenünk, amelyek, objective, a tárgyaknak bizonyos reactioiban jelentkeznek előttünk. Vannak azonban olyan sensatiók is, amelyek nem lépnek ki az érzéki síkba, hanem mintegy rejtve maradnak. Ezekről csak az associatio segítségével lehet tudomást szerezni, amint BOHN tanítja. A tapasztalásunk ezt a módszerét alkalmazta MEYER, amikor a halak-

nak hallóérzékét megállapította: ügyes fogás segítségével tudomást szerzett a halaknak rejtett állapotban levő hallási érzékletéről. Ezen associációknak két alaptörvényét állapította meg Boiix. Az egyik törvény a hasonlóság által való associate törvénye: a második pedig azt a tényt állapítja meg, hogy az associációkban bizonyos automatizmus észlelhető. Az associációs módszerrel való kísérletezés még csak a kezdet kezdeteit éli.

Az eddig fejtegetett elvek alapján az articulációk különböző ösztöneit teszi BOHX elemzés tárgyává s a következő eredményeket állapítja meg. Ami az articulátáknak a »halál színlelése« név alatt ismeretes tulajdonságát illeti, ez a tulajdonság a differentialis érzékenységnek minden jegyét mutatja s tehát szó sincs abban céltudatos, akarati tevékenységről. Tiszta automatizmussal folyik ez le gépszerűen. A »fészekhez való visszatérés« ösztönében pedig egyszerre nyilvánulnak meg a tropismusok, a differentialis érzékenység és az associatív tünetények. Egy ösztönben sincs tehát semmi különös és csodálatraméltó; de másfelől bizonyos az is, hogy ez az ösztön nem pusztán örökölt és változhatatlan, hanem nagy szerepet játszik benne az individualitás is. Az egyének fejlett emlékezése itt már erősen érvényesül. Hasonlót mondhatunk az articuláták azon ösztönéről is, amely őket táplálék megkeresésére vezeti. Az u. n. mimétizmus sem céltudatos tevékenység, hanem a már említett elvek alapján tiszta mechanizmussal létrejövő jelenség.

Igen érdekesek és figyelemreméltók BOHX könyvének azon fejtegetései, amelyek az állatoknak u. n. »socialis ösztönére« vonatkoznak. Az alsóbbrendű állatoknál csak olyanféle agglomerát; óról lehet szó, mint amilyennel a növények világában találkozunk, ahol növényi »társadalomról« beszélni nyilvánvaló visszaélés. Így lehet beszélni az infusoriumok agglomeratiojáról. Az állatok sorozatában egészen a hernyókig kell haladnunk, hogy a socialis életnek némi nyomával találkozunk. A hernyók socialis életében úgy látszik kifejlett szagló emlékezésük végzi a főszerepet. Az a »munkamegosztás« pedig, amelyet oly sok író emleget, nem egyéb, mint egészen egyéni tevékenységnek pusztá egybeesése, coincidentiaja.

A gerinces állatok lelki életének megismerésére kezdetben az anatómiai módszert alkalmazták, ez úton igyekeztek a lelki tünetényeket megérteni. Újabb időben azután mind tekintélyesebb lett azoknak száma, akik e módszert célravezetőnek nem tartották. Így pl. első sorban GOETHE, az újabb kutatók közül pedig LOEP, és BERGSON. Bármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy az anatómiai tökély s a lélsktani tökély között szoros kapcsolat áll fenn s az anatómiai tanulmányok alapján bizonyos következtetéseket lehet vonni

némely tekintetben. Az anatómiai módszer mellett elsőrangú fontossággal bír az a kísérleti módszer, amelyet újabban PAVLOV és iskolája alkalmaz sikerrel. Kutatásaik nem annak megállapítására vonatkoznak, hogy vajjon az állatok (kutyák) éppen úgy hallanak-e, látnak-e, mint mi, mert hiszen ezt semmiféle kísérlettel megállapítani nem lehet; PAVLOV kutatásainak czélja azon törvényeknek megállapítása, amelyek szerint az agyi associatiók végbemennek, azok eredetének feltárása, a különböző associativ tényezők értékének megállapítása. PAVLOV kutatásait részben kijavítják, részben kiegészítik DUMAS kutatásai, akinek a nevetésről írott műve éppen olyan figyelemre méltó e tekintetben, mint FÉRÉnek a munkáról s élvről írott műve.

Mindeme kutatásoknak közös jellemző vonásuk, hogy az öntudat kérdését teljesen figyelmen kívül hagyják, mivel ez a tudományos kutatás birodalmán kívül esik. Az alsóbb rendű állatoknál pedig nem beszélnek sem »akaratról«, sem »utánzásról«. Az »ösztön« fogalma pedig úgy jelenik meg, mint igen különböző actióknak aggregátuma, amelyeknek különösen az alsóbbrendű állatoknál s éppen az articulátáknál van nagy szerepök. Az »ösztön« szó tehát magyarázó szóul nem tekinthető, hanem ellenkezőleg, maga is magyarázatra szorul. A tapasztalati elemzés módszere pedig azt tette egészen kétségtelemné, hogy a különböző állati tevékenységek bizonyos törvényeknek vannak alávetve s az állati lélektanok fejlődése éppen e törvények felfedezésétől függ. Ezek a törvények pedig a chemiai egyensúlynak következményei s tehát a finalista magyarázatoknak semmiféle jogos alapjuk e téren nincsen. Mindig azt a mechanizmust kell kutatás tárgyává tenni, amely az állatok különböző tevékenységeinél szerepet játszik. Az összetett tevékenységeket egyszerűbbekre kell visszavezetni s ez a módszer biztos eredményekre vezet.

Eddig a BOHN kutatásai. Bírálásukra bővebben kitérni e helyen nem szándékunk. Annyit azonban mégis meg kell említenünk és hangsúlyoznunk, hogy a BOHN által képviselt merev mechanistikus állásponton, amelynek fő képviselője LOEB, a lélektan egyetlen kérdése sem oldható meg. Az élet maga egy sui generis jelenség lévén, semmiféle chemiai folyamatok összefűződéséből meg nem érthető s még kevésbé érthető meg tehát a lélek, amely nem pusztán biológiai törvényeknek uralma és szabályozása alatt áll.

Közgazdaság.

Agrárius törekvések.

{Bernát István: Agrárius törekvések. Múlt, jelen és jövő. A Magyar Gazdaszövetség kiadványa, Kilián Frigyes utóda 1912.)

BERNÁT ISTVÁN közzétette az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők idei továbbképző tanfolyamán tartott előadását, melyben az agrárius törekvéseket ismertette. Igen helyesen cselekedett a szerző, amidőn szélesebb köröknek is hozzáférhetővé tette azt a kis értekezést, melyben közismert összefoglaló képességével oly áttekinthetően világította meg azokat a törekvéseket, melyek gazdáink, de voltaképp nemcsak a mi, hanem az európai gazdák ezreit meg ezreit áthatják.

A munka kis terjedelme daczára nem érte be azzal BERNÁT ISTVÁN, hogy hazánkra szorítkozzék, hanem helyes érzéssel az agrárius törekvéseket európai távlatba beállítva mutatja be. Nem is érthetők meg azok teljesen e nélkül, mert hiszen Magyarország csak később érezte azon tényezők hatását, melyek az európai mezőgazdaság válságát előidézték és az agrárius tömörülés is csak a német mezőgazdák szervezkedése után lépett előtérbe hazánkban.

A súly a füzetben természetesen a magyar agrár mozgalmon van, melyet jelentkezésétől napjainkig jellemez a szerző. Kiindulási pontját abban látja, hogy a múlt század hatvanas éveiben nálunk az a meggyőződés jutott érvényre, melynél fogva csak gazdag ország lehet igazán szabad, a gazdagság forrása pedig az iparban és kereskedelemben van. Amennyire helyes pedig a tétel első része, épp oly téves annak második fele, mert – egyre jobban átlátja ezt a külföld is – a gazdagság forrása a mezőgazdaság legalább is oly mértékben, mint az ipar és kereskedelem. Ezt azonban a szabadság és annak alapját képező gazdasági erő utáni törekvésében a magyar törvényhozás nem értette át eléggé és – NAGY FERENCZ egyik előadására is hivatkozik ez irányban a szerző – gazdasági életünk rendezésében sokszor tért engedett a kereskedelmi álláspontnak ott is, ahol a mezőgazdasági viszonyok különös elbírálást követeltek volna. A szövetkezeti ügy, melynek ma is csak egy részét rendeztük a mezőgazdaság követelményeinek megfelelően, egyébként pedig a kereskedelmi törvény sokszor meg nem felelő intézkedéseivel akadályoznak fejlődésében, a hitelügy, a tőzsdeügy stb. azok a területek, melyeken ez különösen érezhető.

Agrárius törekvéseinknek tehát arra kell irányulniok, hogy gazdasági életünk ezen túlzó commercializálását orvosljuk és a mezőgazdaság követelményeit jobban érvényre juttassuk. Ezenkívül a helyes birtokpolitika, az érdekképviselet szervezése, mindenekelőtt pedig a megfelelő vámpolitika állanak előtérben azon követelések között, melyekért gazdaságunk küzd.

Nagy elismerést érdemel BERNÁT ISTVÁN a tanfolyamon tartott előadása tárgyának megválasztásáért. A tanfolyam hallgatóinak, kik pályájukon már hosszabb-rövidebb ideig működnek, első sorban azon mozgalmak és nagy kérdések megismerésére van szükségük, melyek a világot és a hazai társadalmat mozgatják. A szakmába vágó ismeretek megismerése kötelesség, melynek többé-kevésbé tisztviselői karunk eleget is tesz. A társadalmi és gazdasági élet nagy problémáinak lényege és megoldási módja felett elmélkedni, sőt csak e problémákat figyelemmel is kísélni, nem minden tisztviselőnek van azonban ideje és hajlama. Első sorban ez irányban kell tehát az ily tanfolyamoknak segíteniök és az azok hallgatására egybegyűlt tisztviselőknek ezek megfigyelését és megértését megkönnyíteni. Ismeretek adására az a néhány előadás, melyet egy-egy tárgyból tartani lehet, alig elégséges, ellenben a látókör szélesítésére igen alkalmas lehet néha egy előadás is, ha tárgyat helyesen megválasztja. Ezt tette pedig BERNÁT ISTVÁN, midőn oly társadalmi erők és törekvések ismertetését nyújtotta, melyek életünket mozgatják és melyekkel a tisztviselő is folyton szembe kerül anélkül, hogy azokat mindig kellőkép átértené.

H. F.

Társadalomtan.

Az úri rend sociológiája.

(Farkas Geiza: Az úri rend. Társadalmi tanulmány. Budapest, 1912. Pátriii. 59. 1.)

Az úri rend FARKAS GEIZA szerint azokból az emberekből áll, akik a létező társadalmi rend fenmaradásában magukat másoknál nagyobb mértékben érzik érdekelve (7. 1.) Ezek az emberek részletkérdésekben a legkülönbözőbb nézeteket vall-

hatják ugyan, de ahol a társadalom erkölcsi alapelveiről van szó, ott a társadalomban úri helyet betöltők között csak egy vélemény lehetséges (8. 1.). Főleg a közönségesnél nagyobb önérték és tekintély fenntartása az a forma, amelyben a legtöbb úr a társadalmi állásával járó kiváltságokról és kötelezettségekről tudattal bír (11.1.). Az úri rend a társadalomban mint conserváló erő nagy jelentőséggel bír, mert szervezi és fegyelmezi mindazokat az elemeket, melyeknek a fennálló rend megmaradása különösen érdekükben áll. Ezért semmiféle társadalom nem nélkülözheti az úri rendet, ahol még nincs vagy már nincs, ott meg kell csinálni. Ez áll a jövőnek esetleges socialdemokrata társadalmára is, amelynek úri rendje semmi lényeges ismervében sem különbözhetnék a régibb társadalmi alakulatok úri rendjeitől (54. 1.).

Nekem úgy látszik, hogy a FARKAS GEIZA által rajzolt társadalmi vázlat a kelletténél nagyobb súlyt helyez a külsőségekre. Ez által az úri rend körvonalai túlságosan kaszinói színezetűek. Mert ha a lényegét abban keressük – amint azt szerzőnk is teszi, – hogy az úri rend a társadalom fegyelmet tartó, szervező gárdája, akkor a külső megjelenésben, életmódban, a kártyázáshoz, párbajhoz való viszonyban nyilatkozó uraságot túlságosan fontosnak tekintenünk nem szabad. Ez csak esetlegesség, járuléék, de emellett rendkívül változó, divatnak is nagy mértékben alávetett valami. FARKAS GEIZA inkább a nyugvó, szunnyadó, hosszú békében élő társadalom úri rendjét festi le. Mozgalmas időkben az úri rendnek nem ezek a tagjai szoktak szerepelni. Azért látjuk gyakran, hogy nagy események közepette egészen ismeretlen, új emberek bukkannak fel s játszanak vezető szerepet. Természetesen nem egy újonnan kialakuló uralkodó osztály tagjaira értem ezt, ezek – mint urak – mindig újak. De a már uralmon lévők közül is komoly időkben mások szoktak előtérbe lépni s mások azok, akik nyugalmas korszakokban mint az úri rend zászlóvivői szerepelnek.

Ha a szervező, vezető elemre helyezük a súlyt, akkor azt is meg kell látnunk, hogy a mai úri rend nem egy társadalmi osztályból alakul, hanem az uralkodó osztályok bizonyos elemeinek összefoglalása. A régibb, kezdetlegesebb társadalmakban inkább volt egy uralkodó osztály és egy úri rend. A kiváló harcosok, a nagy földbirtokkal rendelkezők valamikor szinte kizárólagos tagjai voltak az úri rendnek. Ekkor még a foglalkozás, a vagyon, a társadalmi súly és az uraság egyöntetű volt. A mai úri rendnek jellegzetes vonása, hogy különféle foglalkozásúak, különböző vagyonnak és más-más társadalmi helyzetűek egyesülnek benne. A differentiálódásnak ezt a menetét s az úri rendnek ezt az összefoglaló szerepét nem látom eléggé kidomborítva a tanulmány-

ban. Érdekes lett volna továbbá annak a vizsgálata is, hogy a mai úri rendnek sok elemből való összetettsége mennyiben következménye az újkor találmányainak, a gyors közlekedésnek, a sajtónak, a nagyipari átalakulásnak. De mindennél fontosabb nézetem szerint az, hogy az úri rend alapja sohasem lehet más, mint fokozottabb kötelességek teljesítése s ennek megfelelően fokozottabb jogok élvezete. Ha ebből a nézőpontból vizsgáljuk az úri rend történetét, mindenütt azt fogjuk látni, hogy az az új osztály, mely felemelkedett a kormányzó, szervező, fegyelmező hivatást végzők soraiba, ezt csakis áldozatok, súlyos kötelességek révén érte el.

A hányatás pedig ennek éppen a fordítottja. Mikor a jogok, előnyök túltengenek s nincsenek megfelelő kötelességek teljesítése által egyensúlyozva, akkor az illető úri rend vagy annak bizonyos része először csak a köztudat, a communis opinio szemében veszti el értékét, később pedig a valóságban is elveszti kiváltságos helyzetét. Ez annyira általános igazság, hogy még a leganyagibb téren, a gazdasági életben is csak az anyagi előnyök időleges megtagadása vagy feláldozása révén érhetnek el maradandó sikereket a felfelé törekvő osztályok, amint arra FARKAS GEIZA is helyesen rámutat, midőn a socialdemokrata munkásság szakszervezeti fegyelmettségét kiemeli (47. 1.).

A kötelesség és jog, a társadalmi értébecslés áldozati és élvezeti eleme közt létező ezen folytonos összefüggésnek érzékeny fokmérője a mindenkori irodalom és művészet. A versek, színdarabok, regények, festmények és szobrok sokszor világosabban sejtetik a jövő elkövetkezendő eseményeit mint az úri rend magatartása és cselekedetei. Elég e részben Beaumarchais »Figaro házasságá«-t említeni.

Az úri rend uralma, mint szerzőnk is találóan mondja, mindig a kisebbség uralma. De ezt az uralmat nem a kisebbség szerezte, hanem a többség. A kisebbség csak megtartja a szerzett positiót. A többségnek imponáló ereje, babonás tisztelete éppen azon alapszik, hogy ha uralmat kell szerezni vagy átalakítani, akkor erre csakis a többség képes; már persze az a többség, mely cselekvésre kész s amelylyel a szembenálló s tette is kész csoportosulás a kisebbséget teszi. Az uralom tényleges gyakorlása azonban mindig a kisebbségé, mert az uralmat megalapító többség a maga teljes egészében nem végezheti az igazgatás munkáját, hanem azt kénytelen a kiválasztottak kisebb csoportjára bízni. De meg a többség huzamosabb időn át nem is képes magát eltartani, kiszolgáltatni a kisebbség által s már csak ebből a gazdasági okból is mindig a kisebbség az, mely az úri rend funkcióját a többség fölött gyakorolja. Nem is az a bántó semmiféle uralomban, hogy az a kisebbség kezében van,

hanem az, ha a kisebbség anélkül gyakorol hatalmat és élvez tekintélyt, hogy az annak megtehető különleges kötelessége teljesítené. Ez persze sokszor az illetők hibáján kívül történik, mert például az állandó hadsereg felállítása után a nemesség akarva sem teljesíthette volna előbbi hadviselési kötelességét.

Szerettük volna, ha FARKAS GEIZA a hazai úri rendre bővebben kitért volna. A mi úri rendünk sok tekintetben különbözik a többi úri rendektől. Továbbá érdekes kísérletet lehetett volna tenni a hivatalnoki rend s bizonyos különösen előretörő csoportjainak (például községi jegyzők, tanítók) életrajzával is. A mai hivatalnoki rend akkor kezdett emelkedni, mikor a népsouverainitás elve uralomra jutott, mert ezen az alapon lehetett azt mondani, hogy a hivatalok s a hivatalnokok mindnyájunké s hogy azok úri ellátása is mindnyájunk érdeke s az összeségnek maga iránt való kötelessége.

A socialdemokratia úri rendjéről szerzőnk keveset mond. Pedig ez az úri rend nemcsak hogy a jövő alakulataiból nem fog hiányozni, hanem már most sem hiányzik, már most is meg van. A mai munkásság társadalmá máris annyira tagozódott a szakképzettség, műveltség, kereset és a szervező munka szempontjából, hogy ott egy külön úri rend van, külön középosztályllyal és alsórendűekkel. És ez az úri rend kiméletlenül érvényesíti hatalmát, mint a régi úri rend.

Szerzőnk azzal végzi tanulmányát, hogy a fejlődés valószínű menete arra mutat, hogy az egyenlők társadalmában mindenki urnák fogja érezni magát (55 l.). Itt sokat lehetett volna mondani a népnevelés hatásáról, amely a nagyobb városokban, fényűzéssel berendezett helyiségeivel különösen emeli az alsóbb osztályok gyermekeinek igényeit. Ugyanez áll a modern munkáslakásokról, népszállókról, kulturpalotákról. Az igények ezen emelkedésével a szükségletek kielégítése csak úgy tarthat lépést, ha a fehér faj mai világpolitikai helyzetét el nem veszíti. Mert ebből a nagyobb perspektívából tekintve, a többi népfajokkal szemben a fehér faj ma az úri rend. Azzá tette nagyobb műveltsége, találékonysága, szervezettsége és hadi ereje. De ehhez a posztíóhoz szüksége van a fehér fajnak a többiek nyersanyagának és munkaerejének jelentékeny részére. És egyebektől eltekintve, ebből az okból is kénytelen lesz az uralomra jutó vagy abban résztvevő socialdemokratia a mai úri rend hatalmi leltárát – lényegtelen változtatásoktól eltekintve – átvenni és alkalmazni.

Mattyasovszhy Miklós.

Társadalmi politika.

Az angol munkásbiztosító törvény.

Ez évi július 15-ikén lépett életbe az angol munkásbiztosító törvény, a »National Insurance Act, 1911.« Socialis törvényalkotás olyan nagy harcokat ritkán okozott, annyi ellenségeskedést, szenvedélyt föl nem korbácsolt, mint ez a törvény. Egy éven át foglalkoztatta az angol parlamentet, végtelen sok nehézséget okozva a liberális kormánynak s a szenvedélyek még most sem ültek el, a conservative párt még fogadkozik, hogy amint hatalomra kerül, teljesen átalakítja e törvényt s az orvosok még mindig fenyegetőznek, hogy a jövő év elején passivus resistentiát fognak kezdeni.

Minket e helyen nem érdekel a kérdés politikai oldala. A hatalmas, nagy intézményt akarom röviden ismertetni s talán azután egy pár szóval megemlíteni, hogy mi okozza a különböző körök elégedetlenségét.

A törvény célja, – mint a kormány által kiadott emlékirat mondja, – hogy a lehető legszélesebb körben nyújtson segítyt a munkásosztálynak betegség és munkanélküliség esetére.¹⁾ A törvény nem a szorosán vett »munkásokra« vonatkozik csak, hanem mindenkire, aki munkájával csak akkora jövedelemre tud szert tenni, ami nem sok kilátást nyújt arra, hogy betegség, vagy munkanélküliség esetén meg tudjon küzdeni az étellel. Ellenben nem terjed ki az aggkor esetére való biztosításra, amelyről egy előbbi törvény intézkedik. A törvény szerint köteles magát biztosítani mindenki 16-tól 70 éves koráig, nemre és nemzetiségre való tekintet nélkül, aki mint munkás vagy alkalmazott. dolgozik, ha évi 160 fontnál (4000 koronánál) kevesebb évi jövedelme van. A kötelezettség tehát kiterjed a nemzetnek egy végtelen nagy rétegére, ipari és gazdasági munkásra, házi cselédre, bolti alkalmazottra és magán vagy állami tisztviselőre, tanítóra, színészre, sorkatonaságra stb., hozzávetően 14 millió emberre. De biztosíthatja magát mindenki más is ezeken kívül, ha munkával keresi kenyerét s 160 fontnál nem nagyobb a jövedelme. Viszont azok, akiknek a fenti összegű keresetükön

¹⁾ Explanatory Memorandum, amelyet a kormány készítettett és terjesztett a két ház elé, hogy a törvényhozókat megkímélje a nagy törvénytervezet áttanulmányozásától. A törvényről már két nagy, kitűnő commentar jelent meg: A. S. COMYNS CARR: The National Insurance Act, amelyhez maga LLOYD GEORGE írt előszót és ORME CLARKE: The Law of National Insurance.

kiül 20 font jövedelmük van, vagy bármilyen címen állandó ellátásban részesülnek, felmenthetők a köteles biztosítás alul, pld. házastársak, nyugdíjogosultak stb.

A biztosítás díja hetenkint férfiaknál 9 penny (90 fillér), nőknél 8 penny (80 fillér), amie munkás, munkaadó és állam következőképpen elosztva visel:

	Ha a napi kereset		a munkás	a munkaadó	az állam fizet
több mint	2 s. 6 d.	(3.— K)	4 d. (40 f.)	3 d.	2 d.
nem több mint	2 s. 6 d.	(3.— K)	3 d. (30 f.)	4 d.	2 d.
»	»	2 s.	(2.40 K)	1 d. (10 f.)	5 d.
»	»	»	1 s. 6 d. (1.80 K)	—	6 d.
					3 d.

A befizetés oly módon történik, hogy minden biztosított kap egy lapot, amely annyi részre van fölosztva, ahány hét van az illető negyed évben s minden hét végén a munkás átadja lapját a munkaadónak, aki a munkás és saját díjának megfelelő összegű, e célra szolgáló bélyeget ragaszt reá. A munkás a lapot átadhatja teljesen a munkaadónak, de erre nem köteles. Ez nagy vállalatoknál előnyösebb, azért is, mert 100-nál több munkással dolgozó vállalatoknak különböző könnyítés van biztosítva a fizetésre. A munkaadó a munkás béréből vonja le a díjat, de köteles azt előlegezni.

Természetesen különböző nehézségek vannak; pld. pin-czerek, akiknek nincs határozott fizetésük, csak a borralaló; napszámosok, akiknek nincs állandó alkalmazásuk; bejárónék, akik naponta változtatják munkájukat, stb. Ezekre nézve a helyi szokásoknak megfelelően ajánl a törvény és a végrehajtással megbízott tisztviselő különböző módot a fizetésre.

A biztosítást nem közvetlenül az állam vállalja, hanem följosított társaságokra, »Approved Societies«-ra. vagy a postahivatalokra bízta. Angliában eddig is nagy szerepet játszottak a munkás-segélyező társaságok: *Friendly Societies*, *Trade Unions*, *Providential Societies* s jobbára ezeket használja föl a kormány. Azok, akik nem akarnak, vagy nem lehetnek társaságok tagjai, pld. elbetegesedett munkások, akiket társaság nem vállalna, a postahivatalok útján biztosítják magukat

A fenti fizetések ellenében a biztosítottat a következő ellátás illeti meg:

1. Orvosi segély, ami magában foglal orvost és gyógyszerárt.

2. Betegség esetére való ellátás, 26 héten keresztül, nagyjában férfiaknak 10 s. (12 korona), nőknek 7 s. 6 d. (9 kor) hetenkint. Családszaporodás esetén 30 s. (3G korona) segély, a családfőnek, vagy az anyának, ha ő a biztosított. Ezen kívül ó s. (tf korona) a betegséget követő hétre, ha az illető nem bír azonnal munkába állni.

3. Sanatoriumi kezelés tüdővészések számára. A kormány

egy és fél millió font költséggel sanatoriumokat fog építeni, ahol a tüdővésztes biztosítottakat fogják minden megszorítás nélkül elhelyezni.

A fentiek nem érintik a balesetre biztosító törvény rendelkezéseit.

Ezek az általános szabályok. Kivételek vannak megállapítva a földművelő munkásokra, hivatalnokokra, házi cselédekre, a kereskedelmi tengerészet alkalmazottaira, de ezt itt nem részletezem. A hadsereg tagjainak biztosítása úgy történik, hogy szolgálatuk alatt ők maguk zsoldjukból és a hadvezetőség külön-külön egy és fél pennyt fizet hetenkint, aminek fejében szolgálatuk alatt a feleség, ha van, szolgálatuk után önmaguk élvezik a törvény adta előnyöket, mintha a rendes díjakat fizették volna.

A biztosító társaságok szervezetéről és eljárásáról nem szólok bővebben, csupán említeni kívánom, hogy a törvény abból a célból, hogy előmozdítsa a munkaviszony állandóságát, azt rendeli, hogy annak a munkaadónak, akinél valamely munkás megszakítás nélkül egy éven át dolgozott, igénye van a befizetett díjak egyharmadának visszatérítésére; ha pedig kedvezőtlen munkaviszonyok alkalmával a munkaadó megszorított üzemmel kénytelen dolgozni, de munkásai béréből nem vonja le a biztosítás díját, az arra az időre eső összes befizetéseit visszakapja.

A törvény II. része a munkanélküliség esetére nyújtandó biztosításról szól.

A biztosítás csak egy néhány iparág munkásaira kötelező: az építő, hajóépítő, vasöntő, malomipari stb. munkásokra. A biztosítási díj úgy a munkás, mint a munkaadó részéről két és fél penny hetenkint s az állam az összes befizetett összeg egyharmadával járul hozzá ahhoz.

A segély munkanélküliség esetére 15 héten át 7 shilling hetenként.

A törvényhozás legnagyobb nehézsége e téren az, hogy valamiképp a munkátlanságot ne segítse elő, s azért a törvény feltételekhez fűzi a segélyt. Csak az a munkás kaphat segélyt, aki az utolsó öt év alatt évenként legalább 2(5 héten át munkában volt s a munkanélküliség idejében is készen van a munkára. Még e feltételek mellett sem tarthat igényt a segélyre, ha

1. a munkanélküliséget strike idézte elő;
2. ha saját hibája miatt vesztette el munkáját;
3. ha szabadságvesztésre ítéltetett.
4. Viszont a fennebbiek ellenére is igénye lehet a segélyre:
5. ha munkához csak striketörés útján juthatna;
6. ha kisebb munkabér aj állítatnék neki, mint amennyi abban az iparágban, vagy a helyi szokások szerint megilletné.

A munkátlanság jutalmazásának meggátlására szolgál az, hogy a törvény végrehajtása a munkaszerző intézetekre, munkás tőzsdékre van bízva, amelyek legjobban ismerik a munkáviszonyokat.

A törvénynek ez a második része is hasonló intézkedésekkel, a díjak visszafizetésével, stb. reméli előmozdítani az állandó munkáviszonyt, mint az első rész.

A törvényt, mikor LLOYD GEORGE a múlt év májusában betejesztette a házba, a pártok kivétel nélkül nagy lelkesedéssel fogadták s kijelentették, hogy nem teszik pártkérdéssé. Egy fél év alatt azonban teljesen megváltozott a helyzet. Soha törvényt olyan keserűséggel, makacssággal nem támadták a conservativusok, mint ezt. Állítólag rájöttek, hogy nem fér meg az egyenlőséggel, hogy az állam az egyik osztályt a másik zsebére biztosítsa; az egyéni szabadsággal ellenkezik, hogy munkaadó állami feladatok teljesítésére legyen kényszeríthető, »bélyeget nyaljon« s az állam betolakodjék a család szentélyébe s a cselédség iránt érdeklődjék és a többi. Szóval, a XIX. század régmódi liberalismusán lovagolva küzdenek a conservativusok, mert pld. egyik nagy vasúti társaságra állítólag 60.000 font terhet ró e törvény.

Ennél is visszatetszőbb az orvosok küzdelme a törvény ellen. A törvény a biztosítottak orvosi kezelésében egy látogatás díját 6 shillingben állapította meg. Az orvosok tizet követelnek s a British Medical Association vezérlete alatt passivus resistentiára készülnek: 6 shillingért nem nyújtanak orvosi segílyt az ország legszegényebb néposztályainak!

Kezdetben a socialista párt is kifogást emelt a törvény ellen.

A párt ugyanis azt óhajtotta, hogy a munkás ne fizessen semmit, hanem az egész terhet viselje a munkaadó és az állam. De erről a fennebbi hangulatok után szó sem lehetett.

A törvény július 15-ikén lépett életbe: a díjakat fizetik. A segítés azonban csak a jövő év januáriusában indul meg. Hogy addig hova fejlődnek a dolgok, azt, tekintve a politikai helyzet nehézségeit, nem lehet tudni. Azonban bizonyos, hogy egy ilyen, a nép millióinak jólétét előmozdító törvényt többé eltörölni nem lehet.

Szász Zsombor.

Adalékok a gyermekmunka köréből.

Az ez év szeptember havának első napjaiban Zürichben tartott socialis hét programján kellett volna szerepelnie a

gyermekmunka egységes nemzetközi szabályozásának is. A kérdés azonban, mivel az egyes nemzetek részéről kellőleg előkészítve nem volt, tárgyalásra nem került, az eredmény tehát egyelőre negatív. Annál meglepőbb ez, mert a »Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének« különböző nemzeti csoportjai már évek óta felvették munkaprogramjukba a gyermekmunkának összes viszonylataiban való tanulmányozását. Ha még sem sikerült a szükséges anyagot összehozni, akkor inkább azokra a nehézségekre lehet következtetni, amelylyel ez a munkásság jár.

Mint a legtöbb socialis kérdésben, itt is sok a bizonytalanság s a modern gazdaságtársadalmi életnek megfelelően maga a jelenség sokkal szövevényesebb és bonyolultabb, mintsem hogy egyszerűen deductiv alapon eljárva, meg lehetne állapítani a szükséges intézkedéseket. Annál inkább áll ez mert már túl vagyunk azon, hogy a gazdasági élet csak egyik és szűkebb részében, vagyis a nagyiparban törekedjünk a gyermekmunkások helyzetét szabályozni. Épp úgy, sőt sokkal inkább rászorul erre az ipar többi része s nem maradhatnak ki ebből a többi foglalkozások sem. Legyen elég e szempontból utalnunk saját viszonyainkra, ahol a gyermekmunkások javarésze az őstermelésben talál alkalmazást. Sokáig rendezetlenül a viszonyok e téren sem maradhatnak. Ma talán csak az iparban van még szőnyegen a gyermek- s fiatal munkások munkaviszonyainak a szabályozása, a holnap viszont lehet, hogy parancsolólag fogja követelni, hogy ez a védelem általános arányokat öltjön. Nyilvánvaló az is, hogy jelszavaktól vezetteni magunkat nem szabad. Arról, hogy a gyermekmunkát teljesen beszüntessük, szó sem lehet, ezt csak túlzott s meggondolatlan idealismus vallhatja. Józan socialpolitika csak egy czélt követhet, helyesen szabni meg a határokat, ameddig a gyermekek munkaereje testi és szellemi épségük megtartásával felhasználható.

Ez lévén a tényállás, mindinkább erősebb gyökeret ver a meggyőződés, hogy az első feladat közvetlenül meggyőződni a gyermekmunkával kapcsolatos tényekről. Ma igazság erejével hat, hogy a gyermekmunka kérdését is csak sikeres adatgyűjtések s az arra hivatott összes tényezők bevonásával tartott széleskörű enquêtek, amelyek gazdaságtársadalmi életünk e jelenségei összes életviszonylataiban feltárhatják, hozzátják mind közelebb a kielégítő megoldáshoz.

Csak elismeréssel nyilatkozhatunk arról, hogy a »Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete« is ezt az utat követte a kérdés tanulmányozásánál. Helyes érzéktől vezetve előbb a gyermekmunka statisztikájának megoldását vette a múlt év folyamán tartott egyik enquêtején megvitatás a!a. A tanácskozások annyiban, hogy sikerült e sorok írójá-

nak előadmánya alapján¹⁾ egységes megállapodásra jutni, sőt a felvétel céljaira szolgáló kérdőív is megállapított, eredménynyel jártak. Hogy az egyesületen kívül álló s intézkedésre elsősorban hivatott tényezők a dolgot mind mai napig nem tették magukévá, ez az egyesület rovására nem írható, ennek érdemeit le nem rontja.

A második enquête, melyet az egyesület ez év június havában tartott, már magával a szabályozás kérdésével foglalkozott. Positív adatok hiányában csak természetes, hogy a gyakorlati élet tapasztalataira kellett az egyesületnek a maga véleményét alapítania. A tárgyalások, illetve ezek eredményessége ellen azonban éles állásfoglalás is történt.²⁾

Kifogás emeltetett mindenekelőtt HELLER FARKAS egyesületi titkárnak a gyermekmunka szabályozásáról szóló előterjesztése ellen és pedig azon az alapon, hogy ez a gyermekmunka elterjedését s állását hazánkban nem eléggé világítja meg s tisztán az iparfelügyelők egyes elszórt adataira támaszkodik. E bírálat különös akkor, amidőn tudvalevő, hogy ez a kötelesség egy más előadmányt terhelte, amely a körülményekhez mérten eléggé lelkiismeretesen is törekedett e feladatnak megfelelni. Valami túl sokat viszont abból, amit a közgazdasági és szaklapok, a gyermekvédelmi egyesületek s hatóságok jelentései stb. tartalmaznak, tanulni alig lehet. Az igazság az, hogy erre a célra egy külön felvétel volna szükséges, amely összefoglalóan mutassa be a gyermekmunka sokoldalú hatásait. Ezzel az egyesület, mint láttuk, nagyon is tisztában volt s amint e kérdést először napirendre tűzte, tényleg első feladatának tekintette ily adatgyűjtés eszközését s ha meg nem történt, nem rajta múlt, saját kötelességét a kezdeményezéssel teljesítette. Ami pedig az egyesület titkárnak előadmányát illeti, ennek a szabályozás kérdésével s ennek az egyes államokban való állásával foglalkozni volt a feladata, aminek teljesen meg is felelt. Ha kiterjeszkedett egyes statisztikai adatok felsorolására is, ezeknek mást, mint illusztrálási jelleget magyarázni nem lehet.

Ugyancsak nem felel meg egészen a tényeknek, hogy a vita az előadó részéről megállapított kérdőpontok, illetve javaslatok kalauza nélkül indult el. Ha az előadmány ilyeneket nem is tartalmazott, az előadói, de maga az elnöki bevezető beszéd is körvonalazta az irányt, az elveket s az egyes részleteket is amelyek megvitatandók voltak. Ha a legtöbb felszólalás ennek daczára sokszor, sőt általában más irányba terelődött, azt mással mint azzal indokolni nem lehet, hogy

¹⁾ A gyermekmunka hazánkban és a külföldön (megjelenés alatt).

²⁾ FERÉKCZI IMRE: Enquête a gyermekmunka szabályozásáról. Munkásügyi Szemle III. évf. 13. szám.

mindenki érezte, hogy a kérdés elbírálásában mennyire nem nélkülözhetők megfelelő, az életet magát feltáró adatok, amit különben mindenekelőtt maga az egyesület legelsőnek szorgalmazott.

Különösnek találok azt az ellenvetést is, amely azt hangoztatva, hogy a vita alapjául szolgáló előterjesztés a mezőgazdasági gyermekmunkáról nem emlékszik meg, azt a célzatos törekszik az egyesületnek betudni, mintha ezt nem szándékozná figyelemreméltatni. Annál meglepőbb ez, mert a mint tudvalevő, az egyesület által tervezett statisztikai adatgyűjtés a gyermekmunka minden nemére gondolt, ennek viszonyait épp úgy törekedett volna feltárni az őstermelésben, mint az iparban. Csakhogy míg az első enquete ily messzebb célzattal tartott, addig a második enquete munkaköre már megszorított volt. Ennek, amint az különben minden részről elismertetik, a bekövetkező egységes nemzetközi megállapodások szempontjából közvetlen feladatot kellett maga elé kitűznie, ez pedig már előre meg volt szabva az ipari gyermekmunkára szorítkozva. Annyi is bizonyos, ha már e szűkebb téren belül nehéz a gyermekek munkáltatásának mérvét s hatásait a kevés adat folytán csak némileg is megítélni, mennyire sötétben való tapogatózás volna kellő adatgyűjtés nélkül az őstermelés körében ezt megcselekedni. Kérdem, ha az egyesület felveti mégis e kérdést, nem fokozta volna az ez irányban uralkodó zavart s nem lett volna-e a bizonytalan téren való kalandozás az enquete igazi s előre meghatározott feladatának kárára? Arra nézve azonban történt utalás, hogy ha ez idő szerint a gyermekmunka szabályozásának kérdése csak részben is van napirenden, be kell következnie mielőbb az időpontnak, a mikor tárgyalását teljes terjedelmében fel kell ölelni. Az adott viszonyok között tehát célszerűbb eljárást követni nem is lehetett, ha talán ez maga után is vonta a mezőgazdasági gyermekmunkának – minden körülmények között csakis időleges – mellőzését.

Míg ezek az ellenvetések csak a napirenden volt tárgyra vonatkoznak s mint nem éppen tárgyilagosak, hibáztatandók, mennyivel szigorúbb bírálattal kísérendő az egyesületnek elnöksége ellen intézett ama támadás, mintha azt az elvet követte volna, hogy a felvetett kérdést illetőleg csakis a munkaadóknak felfogásából és tapasztalati adatgyűjtéséből, tehát a legnagyobb egyoldalúsággal és célzatossággal szándékozott volna elsődleges állásfoglalását leszűrni. E tényállítás erőt, lenítésére legyen elégséges csak azt felhozni, hogy a felszólalók közt a munkaadók egyes érdekköreinek kiküldöttjein kívül ott találjuk a különböző társadalmi egyletek, az iparfelügyelet, a munkáspénztárak képviselőit, továbbá orvosokat s sok oly egyént, akik a kérdést csakis a munkásosztály

szempontjából bírálják el. De nem szabad feledni azt sem, hogy az ülésezések nyilvánosak voltak, a szólásszabadság teljes mértékben meg volt adva, sőt erre a nagyközönség egyenesen fel is lett szólítva, s így ha a munkás érdekképviseletek részéről bárki előállott volna tapasztalataival, ezek feltárásában nemcsak nem akadályoztatott volna meg, hanem örömmel is látták volna felszólalását. Ha mégis elmaradtak, annak talán mélyebben rejlő oka van. Külföldi példák igazolják, hogy gyakran a gyári munkásosztály tiltakozik a gyermekmunka túlságos korlátozása ellen, a melyet fontos mellékkereseti forrásnak tekint. A mi viszonyaink között ez még inkább áll nemcsak azért, mert a munkásság egyes rétegeiben, ahol nagy a család, a szülők igen gyakran vannak oly helyzetben, hogy a család összes fenntartási költségeit a legerőmegfeszítőbb munka mellett sem képesek megszerezni s ezért kényszerítve vannak gyermekeik foglalkoztatását is igénybe venni, hanem azért is, mert a népoktatás mai állapota mellett így van biztosítva a gyermekeknek bizonyos koron felül való jobb felügyelete, hozzászoktatása a tevékenységhez, fejlesztése bennök a szorgalom és takarékoság érzetének. De minden más-tól eltekintve, a magyar törvényes munkásvédelmi egyesület elnöke oly egyén, akinek neve a legerősebben össze van forrva hazánk modern sociálpolitikájával s aki önmaga a legnagyobb biztosíték arra nézve, hogy a munkásság az életviszonyait érintő kérdésekben nemcsak meghallgatást nyer, hanem érkei is kellően méltányoltatnak. Nem hihető továbbá, hog}' maga a nemzetközi szerv munkásságát a szertelen s megindokolatlan követelések támogatásában keresse, ellenkezőleg valószínű, hogy gyakorlati, az összes életérdekek összeegyeztetésével megvalósítható pozitív feladatok megoldásán fáradozik. Ezt az irányt követi a magyar csoport is s annál helyesebb nyomokon jár, mert jelszavakkal dolgozni könnyű, a megvalósíthatót komolyan akarni, keresztül vinni ez a nehéz s annyi bizonyos, hogy nem az érdekkellentétek fokozásával, hanem kiegyenlítésével lehet csak megteremteni azt az összhangot, amely épp úgy biztosítja a jövőben a munkásosztály, mint a többi társadalmi osztályok zavartalan együttes munkásságát s az általános, minden rétegre kiterjedő gazdasági, kulturális, morális stb. helyzet egyetemes javulását.

Mindezekből a következtetés tehát az, hogy az egyesületnek a megkezdett irányban kell tovább folytatnia emez anynyira jelentős gazdaságtársadalmi kérdésben a tevékenységét. Teljes erővel rajta kell lennie mindenekelőtt, hogy egy felvétel eszközöltessék a gyermekmunkáról a kormányhatóságok által. Míg minálunk nyugszik ez a kérdés, addig a külföld részéről, lázas munkát látunk ez irányban. Említésre méltó,

hogy a hivatalos világon kívül maga a társadalom is kiveszi a maga részét. Így a Németbirodalomban igen részletes kutatások történtek a gyermekmunkások életviszonyait illetően a »Verein für sociale Reform« részéről. Az Északamerikai Egyesült-Államokban pedig a nemzeti női szervezetek egyesülésének (National Women's Trade Union League) felkérésére maga a kormány rendezett az ipari városokban nagyszabású felvételt a női s gyermekmunkások életviszonyairól. Kiterjeszkedett a kutatás a munkásrétegek ipari, társadalmi, erkölcsi, szellemi, testi stb. helyzetére, valamint a megfelelő védelmi intézkedésekre. A hatalmas anyag közzétételét is elrendelte az 1910. év folyamán a senatus, s ez 19 kötetben fog megtörténni, amelyek egy része már piacra is került. E két, vagyis az említett német s amerikai adatgyűjtésnek s munkálatoknak eredményeit, amelyek igen élesen bevilágítanak a gyermekmunka kérdésébe, egy következő külön alkalomra tartjuk fenn. Ez idő szerint egy néhány, arányaiban kisebb, de jelentőségében mégis fontos s leginkább hivatalos jellegű adatfelvétel eredményeinek bemutatására szorítkozunk.

Mindenekelőtt utalunk a dán statisztikai hivatal által tervezett adatgyűjtésre, amely az 1908. év folyamán tartott meg, az iskolásgyermek foglalkoztatását óhajtván megállapítani. Az alkalmat a felvételhez a gyári, helyesebben talán az ipari törvényeknek küszöbön való újrendezése szolgáltatta. A kutatás, bár megkérdéztetett az otthon teljesített munka is, a nyert eredmények feldolgozását tekintve tulajdonképpen csak a szorosán vett s harmadik személy részére bérért történő foglalkoztatásra terjedt ki. A kérdőív némileg eltérően szerkesztetett a vidéki s a városi gyermekek részére. Tudakoltatott különben a gyermek neme, kora, a szülők s munkaadójának foglalkozása s társadalmi állása, a teljesített munka neme s ideje, a gyermekek iskoláztatási, egészségi viszonyai stb. A számlálást jobbra tanítók, iskolai bizottságok s orvosok teljesítették.

Az adatgyűjtés összesen 370.440 iskolásgyermeket ölelt fel, a között 187.170 volt fiú s 183.270 leány. A gyermekek közel kétharmadrésze a vidékről került ki, míg a városokra csak 128.383 jutott. Foglalkoztatva 111.909 gyermek volt, vagyis mintegy $\frac{3}{10}$ az iskolás növendékeknek. Ezek közül 45.512 szüleinél, 65.97 vagyis $\frac{3}{5}$ körül idegen munkaadónál nyert munkát. Míg a fiúgyermekek közül 23.2%, addig a leányok közül csak 12.00% teljesített munkát. A területi megoszlást vizsgálva, a következő érdekes eredményeket nyerjük:

Eredmények »Statistike Efferretninger« és »Skolesogende Boerns Erhvervsmaessige Arbejde« közleményekben. Kopenhága, 1910.

	100 iskolásgyermek közül vidéken	a városokban
Nem dolgozott	58·1	74·2
Otthon dolgozott	19·5	1·1
Idegen részére dolgozott	22·4	24·7
Összesen	100·0	100·0

A vidéknek ez az előtérbe nyomulása igen jellemző. A városokban ipari foglalkozást kellene üzniök, ezt törvényes intézkedések eléggé megszorítják, míg a vidéken a mezőgazdaságban valamely különösebb rendszabályok nincsenek, amelyek a gyermekek foglalkoztatását megakadályoznák. Igazolják ezt a következő adatok is, amelyek a gyermekek által idegenek részére folytatott munkanemet mutatják be:

	S z á z			
	fiú gyermek közül foglalkoztatva volt		leány vidéken városokban	
	vidéken	városokban	vidéken	városokban
Otthoni munkával	0·1	1·3	15·4	34·0
Gyermekőrzéssel	—	0·1	29·1	11·2
Küldöncz- s hasonló szolgálattal	3·9	75·0	2·8	45·0
Közönséges mezőgazdasági munkával	21·8	0·6	13·4	—
Állatőrzéssel	63·0	0·8	19·6	0·2
Egyéb mező- s kertgazdasági munkával	8·0	1·7	17·1	0·9
Műhely- s gyári munkával	1·7	10·3	1·6	7·2
Egyéb ipari s kereskedelmi munkával	0·9	9·2	0·2	1·0
Más munkanemmel	0·6	1·0	0·8	0·5
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0

A számok sokkal beszédesebbek, mintsem bővebb magyarázatot igényelnének s élesen visszatükröztetik a vidék s város közötti különbséget.

Az összes – valamely foglalkozást űző – gyermekek korviszonyaira idézzük a következő adatokat:

	100 oldalt megnevezett korosztályba tartozó fiú leány iskolásgyermek közül foglalkoztatva volt	
	fiú	leány
6 éves	1·5	1·3
7 »	5·1	4·0
8 »	17·7	7·6
9 »	21·7	13·6
10 »	37·6	22·6
11 »	53·4	32·7
12 »	66·7	42·6
13 »	71·0	47·4
14 »	62·9	42·7

Az arányszámok az alsóbb korcsoportokban is meglepően magasak s a korról egyenes arányban nőnek.

A napi foglalkoztatási idő terjedelme következőkép alakult:

	S z á z			
	fiú vidéken	fiú városban	leány vidéken	leány városban
2 órát	0·4	5·6	0·7	10·5
2—4 »	1·1	18·4	2·1	27·8
4—6 »	5·6	54·1	6·8	44·3
6—8 »	15·3	19·9	15·9	14·6
8—10 »	24·9	1·8	22·8	2·0
10-nél több órát	52·7	0·2	51·7	0·8
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0

A mezőgazdasági munka természete s a szükséges rendszabályok hiánya könnyen csábít tehát a gyermekek munkarejének sokszor egész indokolatlan kihasználására. Érdekes, az is, hogy míg a városokban a gyermek 7, 8, 9 órakor vagy később kezdi meg s általában véve 6 vagy 6½ órakor befejezi a munkát, addig a vidéken reggel 5-6 órakor állnak be gyakran a gyermekek foglalkozásukba s nem ritka, hogy este 7-9½ óráig folytatják ezt. Ezzel szemben a városokra nézve azzal rosszabbodik a helyzet, hogy a gyermekek elég tekintélyes része esteli, sőt éjjeli foglalkozású.

Még sok érdekes adatot lehetne felhozni, megelégszünk azonban a munkabéért dolgozó gyermekek kereseti viszonyainak feltüntetésével. A havi kereset volt:

	Ellátással		Ellátás nélkül	
	fiú	leány	fiú	leány
	gyermeknél %-ban.			
5 korona 40 fillérig	25·6	44·8	12·8	21·8
5·41—10·80 korona	56·2	45·4	34·9	21·5
10·81—16·20 »	14·3	7·4	20·9	18·0
16·21—29·60 »	3·9	2·4	16·0	16·5
29·61—27·00 »			4·3	4·5
27 koronán felül			11·1	17·7
	100·0	100·0	100·0	100·0

Ugyancsak figyelmet érdemel a szent-galleni kanton által az 1909. év végén, illetve 1910. év elején végrehajtott gyermekmunka statisztikai felvétel.¹⁾ Az 1909. évben ugyanis a svájci közigazdasági társaság az egész állam területére rendezett egy felvételt. Ez az adatgyűjtés azonban teljesen magánjellegű volt, a teljességét mi sem biztosította, amit bizonyít az is, hogy egyes kantonok meg is tagadták a szolgáltatást.

A St.-Gallen részéről tartott hivatalos felvétel, mint a dániai szintén az iskolás gyermekekre szorítkozott. A korhatár 6-16 év között mozgott. Adatszolgáltató közegek maguk a tanítók voltak. Összeírtak összesen az elemi és ismétlő iskolában 43.832 gyermeket, kik között 50.6%-kal szerepeltek a fiúk s 49.4%-kal a leányok. Foglalkoztatva volt 14.218 gyermek, az az 32.44% és pedig 7.852 fiú és 6.366 leánygyermek.

¹⁾ St.-Gallen kanton statisztikája. XXVII. füzet.

Az iskolás növendékek egyes korcsoportjaiban a munkát folytató gyermekek következő százalékkal vettek részt:

	Fiúk	Leányok
6—7 éves korcsoport . . .	37·2	35·1
7—8 » » . . .	18·6	17·6
8—9 » » . . .	26·1	20·9
9—10 » » . . .	31·5	26·2
10—11 » » . . .	39·2	31·4
11—12 » » . . .	48·7	38·1
12—13 » » . . .	52·4	40·4
13—14 » » . . .	52·3	40·6
14—15 » » . . .	25·8	14·3
15—16 » » . . .	9·5	2·4

Az arányok magasak, de ami legfeltűnőbb a 6-7 éves korcsoportban a munkáltatott gyermekek magas százaléka. A magyarázatot meg lehet találni valószínűleg abban, hogy az adatgyűjtés különös súlyt helyezett a család körében folyó munkára s e fiatal gyermekek még iskolázás előtt igénybevétték ily szolgálatokra s ez, amint az iskolázás rájuk több és több terhet ró, csökken, hogy egy bizonyos idő múlva azután ismét emelkedő irányzatot vegyen.

A munkanemet illetőleg megemlítjük, hogy a gyermekeknek majdnem a fele 49%, otthoni munkával volt ellátva, amelyben legnagyobb jelentősége van az e vidéken nagy gazdasági súlylyal bíró hímzőiparnak. A második nagy csoportot 31.1%-kal az őstermelés szolgáltatja. Majd 10.5%-kal vannak a küldönczök s hasonló foglalkozással bírók, míg a többi munkanemekre mindössze 9.4% jut. A gyermekek javarésze és pedig 8.243, mint szüleik kisegítői dolgoztak.

A napi munkaidő tartamát alábbi adatok tárják fel, melyek szerint száz foglalkoztatott gyermek közül munkában volt

0—2 óráig . . .	29·6	6—8 óráig . . .	3·7
2—4 » . . .	31·9	8—18 » . . .	0·9
4—6 » . . .	12·8	10 órán felül . . .	0·1

Kiegészítik ez adatokat azok, amelyek arról tesznek tanúságot, hogy a gyermekek általában hetenkint 5-7 napig voltak beállítva a munkába.

Ami a gyermekmunka hatásait illeti, megállapított, hogy a testi fejlődés szempontjából 567, a szellemi fejlődést illetőleg pedig 927 gyermeknél mutatkozott már, vagy volt várható a jövőben kártékony befolyás. Az erkölcsileg veszélyeztetett gyermekek száma viszont 114-re rúgott. Megszívlelendő adatok bizonyára s elég hatalmas érvet szolgáltatnak e socialis kérdés helyes megoldására.

Befejezésül kitérünk még azoknak az eredményeknek ismertetésére, a melyeket az Egyesült-Államok hoztak nyilvánosságra az elmúlt években és pedig az 1900. évi népszámlálás alapján.¹⁾ Annál szükségesebbnek véljük ez adatok rövid ismertetését, mert tanúbizonyságul szolgáltathatnak a népszámlálási anyagnak ily szempontból való kihasználására. Napirenden lévén nálunk is az 1910. évben végrehajtott összeírás foglalkozási része feldolgozásának folyamatba tétele, meg van adva a mód, hogy a gyermekmunkát illetőleg, ha talán egészen és általánosságban mozgó, de mégis eléggé tájékoztató adatokat kapjunk.

Az Északamerikai Egyesült-Államok az 1900. évben összesen 1,752.187 foglalkoztatott 10-15 éves bérért dolgozó gyermeket írtak össze. Az e korcsoportba tartozó gyermekeknek 18.2%-a volt munkára igénybe véve. A fenn számból a nagyobb rész, számszerint 1,081.071 az őstermelésre, a többi az egyéb foglalkozásokra jutott. Míg a munka: végző fiúgyermek 20.1, addig a leányok csak 10.2%-át tették a hasonló korcsoportban levő összes gyermekeknek. Hogy különben a nevezett államokban a gyermekek keresetileg eléggé igénybevetők, igazolja, hogy a 14 éves fiúgyermek közül 36.5. a 15 évesek közül meg éppen a fele, 50.6% bír keresettel. A leányoknál 15.1, illetve 21.4% az arányszámok. Maguknak a foglalkoztatott gyermekeknek korviszonyai viszont a következők %-ban:

10 éves	8:1	13 éves	15:3
11 »	9:2	14 »	23:2
12 »	12:6	15 »	31:6

Érdekes adat az is, amely azt árulja el, hogy a gyermekeknek két harmad része farmokon talál alkalmazást. Alíve. itt a munka legnagyobb részét a szabadban végzik, a jelentés tehát a bevezető részben arra utal, hogy nem minden foglalkozás veszedelmes a gyermekekre nézve. Ez tényleg áll is a mezőgazdaságra; hogy azonban megtudjuk, nem élnek-e ugyanakkor vissza a gyermekek testi és szellemi fejlettségével, erre oly adatok szükségesek, a melyek ismeretessé teszik a végzett munka jellegét s tartamát.

Külön foglalkozik a munkát a család körében bérért munkáltatott gyermekekkel s e szempontból különösen a fonó- és szövő-, az üveg-, a dohány és az egyéb textilipart, a bányászatot stb. teszi beható kutatás tárgyává. Ugyancsak részletesen feldolgozza az egész gyermekmunkára vonatkozólag államonként az egyes foglalkozásokat, mindenütt figyelemmel lévén a népfajra is.

¹⁾ M Child Labor in the United States. Bureau of census. Washington 1907.

Ezekben számoltunk be egynéhány hivatalos gyermek-statisztikai felvételtől. Mikor a culturállamokban fokozódottan megnyilvánul a törekvés, hogy világosan lássák e kérdést s induktív alapon összegyűjtött: statisztikai s enquête-anyag alapján értékeljék meg a különböző ez irányban megnyilatkozó törekvéseket s határozzak el a foganatosítandó rendszabályokat, más utat követnünk nekünk sem lehet, ha socialpolitikailag érdemleges munkát akarunk végezni. Szorgalmazni kell tehát ily felvételt, mert bizonyos, hogy ez az egyedüli mód arra, hogy sok – ma talán épp a helyzet nem ismeréséből származó – téves felfogás is megszűnjék s a kérdés megoldásánál oly alapot nyerjünk, amely nem egyszerű elvont okoskodásnak eredménye, hanem az adott életviszonyoknak megfelel.

Bud János.

Új socialpolitikai kézikönyv.

(Zweidineck Südenhorst: Sozialpolitik. B. F. Teubners Handbuecher für Handel und Gewerbe. Leipzig, B. G. Teubner, 1911.)

A socialpolitika rendszerének megírása kétségkívül egyike a legcsábítóbb feladatoknak. Egy oly gondolat- és feladatkor feltárásáról, olyan jelenségek jellemzéséről van itt szó, melyek korunk vezéreszméi közétartoznak és amelyek keiiő^ átértése gazdasági rendünk jövő alakulására is nagy kihatással bír. Vonzó feladat annak a megállapítása, miért hódítja el a socialpolitika előbb az értelmiséget, ma pedig mar-mar a munkások széles rétegeit a socialismus táborából es mint *von* feladatkörébe és valósít is meg itt-ott már oly reformtörekvéseket, melyek az első socialisták részéről mint szelso socialista követelések támasztáltak. Igen csábító ennek okait feldeíríteni, mi egyúttal a socialpolitika lényegere is nem egy irányban fényt vetne. De szép feladat volna a socialpolitika empirikus igazságait bekapcsolni a közgazdaságtan es socialstatistika eredményeibe, hogy a socialpolitikanak nemesak humanitárius és az általános emberi igazságérzetből folyó alapjai, hanem a termeléshez és a gazdasági élet egyéb jelenségeihez való viszonya is megfelelő megvilágításban részesüljön. Nem kevésbbé fontos volna a socialpolitika concret problémáinak egymás mellé sorakoztatása az elért eredmények és az el-

érhető lehetőségek gondos átvizsgálásával. A ma megoldásra váró feladatok előtérbe állítás és áttekinthető vázolása jelentékenyen hozzájárulhatna ahhoz, hogy azokat minél szélesebb körben átértse és így a közvélemény támogatását ezen feladatok megoldása számára megnyerjük, másrészt pedig az ezen kérdésekkel foglalkozókat számbavehetően támogathatná a megoldási lehetőségei: helyes megválasztásában.

Ezen szép tudományos feladatoknak csak egy részét, sajnos, azt kell mondanunk, csak kis részét oldja meg ZWIEDINECK SÜENHORST. Nagy érdeklődéssel kézbevevett könyve csak részben felel meg azon várakozásoknak, melyekkel egy új és pedig ily előkelő szerzőtől származó socialpolitikai kézikönyvvel szemben lehetünk. A széles alapokon nyugvó és nagy szorgalommal megírt munka inkább a már kitaposott országúton halad, semhogy fel nem derített ösvényeket keresne. A törekvés erre is meg van: ha még sem sikerül sok esetben fel nem derített területekre behatolnia, annak oka a kérdések oly fogalmazásában, oly körülhatárolásában keresendő, mely mindig csak bizonyos szétfolyó válaszok adását teszi a szerzőnek lehetővé. így azután a szerző becsületes törekvése, melylyel kivált a socialpolitika általános alapvetésébe igyekszik belemélyedni, csak részben járt sikerrel és ritkán tudott oly mélységekbe hatolni, melyek eddig ismeretlenek lettek volna. Főképp a socialpolitika lényegéről, céljairól, feladatköréről és lehetőségeiről szóló fejezetekben érezhető ez erősen, bár éppen az általános elméleti részre helyez a.. Szerző legnagyobb súlyt akkor, amidőn munkája megírásánál első sorban a socialpolitikának sociologiai alapokra fektetése lebeg szemei előtt.

Ebben az irányban indul el az egész munka és a socialpolitikának sociologiai megalapozása a könyv legsikerültebb része. Igaz, hogy sok újat ZWIEDINECK SÜDENHORST ez irányban nem mond, az osztályalakulás és az osztályellentétek kifejlődését azonban igen behatóan elemzi és azok jelentőségét a socialpolitika szempontjából nagyon helyesen mérlegeli. Fejtegetéseiben a szerző elég érzéket tanúsít az osztálytagozódás előnyeire, melyek akkor is fennállanak, amidőn a társadalmi osztályok eltérő jellege annyira kifejlődött, hogy lényegesen szétágazó külön érdekek és külön felfogások állanak az egyes társadalmi osztályokban egymással szemben. Az elkülönülés ezen foka és az azzal együtt járó osztályharcz daczára annak, hogy az egész osztályalakulás a társiasulás folyamatának az eredménye, mégis magát a társadalmi érdeket, a közös társadalmi célt és annak az elérését veszélyezteti. Természetesen nem egyenlő mértékben. Minél jobban terelődik a társadalmi osztálytagozódás tekintetében a fejlődés abba az irányba, hogy a munkásosztály széles rétegei a társadalmi együttműködés előnyeiben alig részesednek, vagy legalább is

nem részesednek abban a mértékben, melyben ezt a társadalmi és gazdasági haladás lehetővé tenné, annál komolyabban kezdi a társadalmi együttműködést és az az elé tűzött konkrét célokat az osztálytagozódás ezen előrehaladtabb folyamata veszélyeztetni, és pedig nemcsak tényleges érdeellentétek következtében, hanem nem is jelentékeny mértékben oly tömeglélektani jelenségek folytán, melyek a társadalmi együttműködés iránti érzéket aláássák és a célok közös voltát elhomályosítják. Éppen a tömeglélektan érdekes tüneménye az, hogy azok az eltérő érdekek, melyeket tényleg a különböző társadalmi osztályoknál egymással szemben állva észlelhetünk, igen könnyen sokszorozva, jelentékenyen túlozva tükröződnek vissza az egyes osztályok lelki világában és, minthogy a sociologia egyik legfőbb törvénye az, hogy a társadalmi jelenségek soha sem pusztán tárgyi tényezők eredményei, hanem mindig lélektani befolyások alapján, a tömeglélek retortáján keresztül hatnak, az osztálytagozódás bizonyos fokú kifejlődése is erősebben tolja előtérbe a társadalmi együttműködés akadályait, mint amennyire ezek magában az osztálytagozódásban és az osztályok közötti tényleges érdeellentétekben megalapozva volnának. Épp ezért a fejlődés bizonyos pontján felmerül oly öntudatos tevékenységnek a szüksége, mely a társadalmi együttműködést hátráltató társadalmi ellentétek gyengítését és a közös társadalmi cél kidomborítását igyekszik elérni. Ez a tevékenység a socialpolitika, mely tehát lényegében az osztálytagozódásból kifolyólag az együttműködést nehezítő akadályok elhárítását célozza és így lényegileg kiterjed az összes társadalmi osztályokban jelentkező ily akadályok elhárítására. Természetesen azonban az alsó osztály, a munkások osztálya az, melynél, minthogy ez az osztály részesedik tényleg legkevésbé a társadalmi együttműködés előnyeiben, legerősebben lépnek fel a társadalmi célok közös voltát elhomályosító tünemények és ezért első sorban ezen osztály jól felfogott osztályérdekének a kidomborítására törekszik a socialpolitika.

Ebből azonban távolról sem következik, hogy a socialpolitika osztálypolitika, kivált nem abban az értelemben, amint azt SOMBART felfogja, amidőn azt állítja, hogy a socialpolitika mindig valamely osztály érdekét tartja szem előtt. Ellenkezőleg, ZWIEDINECII-SÜDENHORST szerint, a socialpolitika mindig a társadalmi összérdeket szolgálja és csak ennek a biztosítása végett szolgál osztályérdeket és pedig annak az osztálynak az érdekét, melyet az osztálytagozódás a társadalmi együttműködést hátráltató osztályöntudathoz vezetett és csak addig a fokig, amíg ezen osztály érdekének az érvényrejuttatása a közös cél érdekében szükséges és kívánatos. Annak

kiemelésével, hogy a socialpolitika az osztályellentétek elsimítását ezélozza, ZWIEDINECK-SÜDENHORST a socialpolitika lényege: kellően megvilágítottnak látja. Hogy a magántulajdon alapján álló magánvállalkozási rendszer megtartásával, vagy legalább is egyelőre érintetlenül hagyásával óhajítja ezt a célt elérni és hogy e közben elsősorban a magántulajdon intézményének korlátozását, az összeség érdekében való megnyirbálását kívánja, az szerinte kevésbé lényeges, sőt nem is tartozik feltétlenül a socialpolitika lényegéhez (1. 57. old.), mert a socialpolitika zászlaja köré e tekintetben a legkülönbözőbb árnyalatok hivei sorakoztak. Hogy ZWIEDINECK-SÜDENHORST a socialpolitika fogalmát mennyire nem köti össze a közgazdasági rendszerhez való viszony minőségével, az kitűnik már abból is, hogy a socialpolitika fogalmának megalapozásánál csupán az osztályalakulást mutatja be egy szépen megírt fejezetben, ellenben a társadalom szervezetének gazdasági lényegéről és a mai gazdasági rendszer továbbfejlesztésének szétágazó útjairól nem szól.

Hogy ez a ZWIEDINECK-SÜDENHORST kézikönyvében meg nem írt fejezet, mely egyébként a socialpolitika tárgyalását megelőzni szokta, nem fölösleges és hogy a socialpolitika és a társadalomgazdasági szervezet közötti viszony mellőzésével a socialpolitika szellemét üzzük ki, annak szembeűnő bizonyítéka a ZWIEDINECK-SÜDENHORST-féle könyv is. Mihelyt ugyanis a socialpolitikának a socialismushoz való viszonyát kell a szerzőnek megvilágítania, nehézségekkel küzd és végre is arra az eredményre jut, hogy socialpolitika és socialismus közűn nem a célokban, hanem a módszerben van a különbség, melylyel a távoli célt, az eszményt megközelíteni óhajtják: Bizonyos határig ezt készségesen el is ismerjük, mert végű sorban tényleg a socialpolitika és a socialismus egyaránt oly társadalmi rendet törekszik megvalósítani, mely egyes osztályoknak" mások részéről való kizsákmányolását nem ismeri és az emberi méltóságnak megfelelő színvonalon való megélhetést biztosít mindenkinek. Socialismus és socialpolitika azonban nemcsak abban térnek el, hogy mily eszközökkel és mily úton lehet ezt az állapotot elérni, hanem eszményüket is különbözűkép concretizálják. A socialismus a munkásosztály gazdasági uralmát akarja biztosítani olykép, hogy a többi osztályokat – a társadalmi szervezet átalakítása mindenki! munkára kényszerítvűn – a munkásosztály szívja fel; ezt a magántulajdonnak a termelési tényezűket illetűleg collectiv tulajdonnal való helyettesítése útján kívánja elérni, mert ez fogja csak az egész társadalmat egy nagy munkásosztálylyá átalakítani. Ezzel szemben a socialpolitika azon a gondolon épűl fel, hogy az osztálykülönbűségeknek ilyen eltűrlése és a

magántulajdon alapján folyó termelés megszüntetése nem szükséges ahhoz, hogy mindenkinek az emberi méltóságnak megfelelő megélhetés biztosítottassék, hanem, hogy ez elérhető az individuális gazdasági erők megfékezésével és főképp a magántulajdon intézményének többé-kevésbé jelentékeny korlátozásával is.

Hogy azok közül, akik a gazdasági rendszer utóbbi értelemben vett átalakításának táborába sorakoznak ma, vannak és talán nem is kis számban olyanok, akik a socialista eszményt magában helyeselnék, hacsak hinni tudnának benne és így, ha szabad ezzel a kifejezéssel élni, érzelmileg socialisták, de józan ítéletük ma a mérsékeltebb socialpolitikai zászló alá sorakoztatja őket, ez csak keveset változtathat azon, hogy lényegileg a socialpolitikai és a socialista eszmény között, mihelyt azt a mai társadalomgazdasági alapokhoz viszonyítva concretizáljuk, igen jelentékeny a különbség. A socialpolitikának ezek a hívei, akikben a socialis kérdés megoldását illetőleg az érzelem és az értelem nincsen összhangban, nem is igazi socialisták, mert hiányzik belőlük a socialistikus eszmény megvalósíthatóságába vetett hit, mi pedig az igaz socialistától elválaszthatatlan. Éppen ezért az, hogy a socialpolitikuskok egy része nem bánná, ha a collectiv vállalkozás, a községi, a városi, az állami üzem fel tudná váltani a magánvállalatot, még távolról sem bizonyítja, hogy a socialpolitika és a socialismus egy cél érdekében dolgoznak. A socialpolitikus nem tud abban hinni, hogy a collectiv termelés közvetlen megvalósítható czélnek volna kitzűzhető, valamint abban, hogy a mai emberek mellett az jobban működnek, mint a mai gazdasági rend; ezért híve a socialpolitikának és nem a socialismusnak. Viszont az igazi socialista megveti a mai gazdasági rend aprólékos foltozgatásait, amidőn abban hinni tud, hogy a társadalmi rend megváltoztatása és a magánvállalkozási rendszer eltörlése egyszerre meg tudná valósítani a magasabb rendű, mindenkit megfelelő életszínvonalhoz juttató társadalmi összeműködést.

Nagy alaposággal és lelkiismeretességgel kutatja ZWIEDI-NECK-SÜDENHORST a socialpolitika eszmei rugóit. Csodálatosan idevágó fejtegetései közben is elkerülik figyelmét azok az indító okok, melyek a socialpolitika zászlaja köré sorakozókat a társadalmi bajok orvoslására irányzott törekvésükben ebbe a táborba és nem a socialismus hívei közé viszik. Pedig kétségtelen, hogy a socialpolitika eszmei rugói között elsőrendű szerepet játszanak ezek az indító okok, mert akinek lelki világában a humanismus érzése, az egyenlőségi eszmény valamely árnyalata, a jövőndő nemzedék sorsára való tekintet és egyéb a szerző által említett motívumok a társadalmi újítás

vágyát keltik, annak gondolkozást irányja a socialis kérdést illetőleg még nincs positiv tartalommal megtöltve. Ezt a tartalmat azok az eszmei rugók, azok a képzetek fogják csak megadni, melyek a társadalmi átalakulás ütemének lehetőségébe vetett hitben és a magántulajdon intézményének szerepéről való felfogásban gyökereznek. Aki hisz a hirtelen átalakulásokban, a magántulajdon nélkülözhetőségében és abban, hogy nem az emberek határozzák meg a társadalmi szervezetet, hanem fordítva: a társadalmi szervezet az embereket, az a socialismusban fogja a humanismus, az egyenlőség, a socialis czélszerűség eszményeinek megvalósítását keresni, míg azt, akinek lelki világából ez a merész hit hiányzik, a socialpolitika felé fog vonzódni. Éppen ezért a socialpolitika eszmei hátterének, az emberi lélek érzelmi és értelmi talajában nyugvó gyökereinek fontos részét alkotják ezek a képzetek és érzések.

A társadalmi c/élszerűséget a socialpolitika indító okai között ZWIEDINECK-SÜDENHORST sem mellőzi, de korántsem részesíti abban a figyelemben, melyet az érdemel. Pedig egyre növekszik azok száma, akikben talán a nemesebb indító okok kevésbé jutnak szóhoz, de akik már belátják, hogy a gazdasági szabadság korlátlan uralma socialis vonatkozásaiban egyenesen a mai társadalmi rend sírját ásná meg és akiket ez vezet a socialpolitika táborába. A socialstatisztika számai, a munkaidő és a termelés eredménye fölötti viszony megvilágítása, a szélsőbb irányok térhódításáról tanúskodó adatok mindmegannyi tényezők, melyek a socialpolitika hadseregét napról-napra növelik. Különösen a socialstatisztika ma már egyre jobban méltányolt gazdag bányájából kerülnek ki ma a socialpolitika legerősebb pillérei. ZWIEDINECK-SÜDENHORST ennek dacára, úgyszólván egyáltalában nem vesz tudomást a socialstatisztika eredményeiről, mivel természetesen a szakszerű előképzettséggel nem bíró olvasót – ki számára pedig a vállalatnál fogva, melynek része e munka, a könyv szintén tájékozást van hivatva nyújtani -- megfosztja a socialpolitika gondolatvilágának támaszát képező egyik legfontosabb érvtől.

Némileg kárpótolja ezért a socialpolitika lényege és hatása iránt érdeklődő olvasót a szerző az által, hogy a socialpolitika törekvéseivel szemben általában felhozni szokott aggályokat helyenkint éles ítélettel bírálgatja. Igv p. o. igen szépen megfelel arra az ellenvetésre, hogy a socialpolitika a munkás színvonalat annyira fogja emelni, hogy a kellemetlenebb munkákra nem fog senki sem vállalkozni. Joggal mutat ezzel szemben ZWIEDINECK-SÜDENHORST arra, hogy utópia azt hinni, hogy a socialpolitikának sikerülhet az egész vonalon

annyira javítani a munkásosztály helyzetét, hogy ettől félni lehetne. De még akkor is, ha tényleg erősen alászállna azok száma, kik ily munkákra kaphatók, nem veszélyeztetné ez mai életszínvonalunkat, mert ez esetben a munkabérek ezen munkákat illetőleg annyira felszállanának, hogy az ily munkák nagy részének gépek segítségével való végzése gazdaságos lenne. Szépen elosztatja a szerző azoknak az aggályait is, akik a socialpolitikában az egyéni szabadság túlságos korlátozásától tartanak. Mély igazság rejlik azon megjegyzésében, hogy a szabadság korlátozását csak az a nemzedék érzi fájdalmasan, mely még a nagyobb szabadság eszmevilágában nevelkedett, míg a következő nemzedék már az újabb mértékkel méri azt a kört, melyben korlátok nélkül mozoghat.

Vizsgálódását ZWIEDINECK SÜDENHORST kiterjeszti a socialpolitika határait, kutatván azokat a lehetőségeket, melyek a socialpolitika számára területi kiterjedés tekintetében, továbbá a közgazdasági és lélektani téren, valamint a cultur-eszmények szempontjából nyílnak. Eközben, bár talán nem elég részletesen, de igen találó érvekkel mutat rá arra, hogy a socialpolitika mennyire nem akadály, hanem inkább feltétele a közgazdasági haladásnak, az ipari fejlődésnek. Közgazdasági szempontból a socialpolitika határát abban látja, hogy annak nem szabad a vállalkozói nyereséget annyira megnyirbálnia, hogy ez által a társadalom tőkefelhalmozási ingere szenvedjen, ez pedig bizonyos határon bekövetkezik, mert a tőkefelhalmozás elsősorban a vállalkozók nyereségeiből és a tőkések kamatjövedelméből indul ki. A nemzetközi verseny szempontjából kétségtelenül kívánatosabb lett volna a socialpolitika határainak részletesebb kifejtése és ezt a szerzőtől annál is inkább várnunk kellett, mert a nemzetközi socialpolitikának már ma is szépen észlelhető hajtásait nem méltányolja annyira, amennyire azt az eddigi eredmények indokolnák, pedig ha a nemzetközi munkásvédelmi egyezmények csak lassúb ütemben fognak is tért hódítani, mégis a socialpolitikai kérdések jelentékeny része alkalmas kétségkívül ily irányban való megoldásra és fog is előreláthatólag ily úton megoldást nyerni. ZWIEDINECK SÜDENHORST idevágó fejtegetéseiben általában nem veszi eléggé figyelembe azt a körülményt, hogy e socialpolitikának az országhatárokon túlterjedése lehetővé teszi nem egy oly kérdés megoldását, mely előbb a legnagyobb nehézséggel találkozott és hogy az iparilag gyengébb nemzeteknek megadja a további lehetőséget oly socialpolitikai feladatok megoldására, melyeket a vezető nagyipari államok magukban is megoldhattak, de a nem ily szerencsés helyzetben levő, kevésbé fejlett iparral bíró államok csak így közelíthetnek meg.

ZWIEDINECK SÜDENHORST munkájának súlypontja az általános részen van; ez a műnek éppen egy harmadrészét foglalja el és a socialpolitika összes konkrét problémáinak csak a hátralevő kétharmad jut. Fia az első, elvi részre vonatkozólag tett észrevételeim inkább viszonylagosak és részben talán felfogásbeli különbségekből származnak, a második részzel szemben már határozott hiányokról kell szólnom. Ilyen nem egy fontos és nagyjelentőségű problémának az elnagyolása. Sőt nemcsak egyes részletkérdéseknél fordul ez elő, hanem a socialpolitika egy egész területe, a szorosabb értelemben vett törvényes munkásvédelem meglehetősen mostoha elbánásban részesül. Különösen az egészségügyi védelem kérdése távolról sincs jelentőségének megfelelően kidolgozva, holott a mai munkásvédelmi törekvésekben az idevonatkozó intézkedések egyre jobban előtérbe lépnek. Az iparegészségügy gondozása és egészségügyi védelem kiépítése egyenesen egyik főjellemonása napjaink socialpolitikájának, mely már' felismerte azt, hogy az ipari munkával járó egészségügyi veszélyek nem elengedhetlen tartozékai az ipari termelésnek, hanem céltudatos tevékenység által erősen enyhíthetők, sőt részben egészen ki is küszöbölhetők. Ezt a szerző bizonyára nem érezte át eléggé és úgy látszik legalább az egészségügyi védelemről szóló fejezetet követő bibliographiai magjegyzéseiből, nem is hatolt be eléggé erre a területre, mert itt oly alapvető forrásmunkáról, aminő a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal kiadásában megjelent és STEPHAN BAUER részéről szerkesztett »Gesundheitsgefährliche Industrien« című munka meg sem emlékezik.

A munka leggyengébb oldala a socialpolitikai törvényhozás anyagának a feldolgozása. A szerző előszavában ugyan már előkészít erre és a mű céljával, mely inkább az alapelvek megvilágítására irányai, indokolja a »jogi részletek« háttérbe szorulását. Ennek daczára akár szándékolt, akár más okból származó ez a hiány, az mindenesetre erősen leszálítja a munka értékét. A socialpolitika konkrét problémái és azok megoldási módjai, amint az általában a gazdaságpolitika terén tapasztalható, oly szoros összefüggésben vannak az elért eredményekkel, a törvényhozási és rendeleti intézkedésekkel, hogy azok beható megvilágítása ezek ismertetése nélkül a legnagyobb nehézségekbe ütközik.

Ennek éppen ZWIEDINECK SÜDENHORST munkája szolgáltatja erős bizonyítékát, mert nem utolsó sorban ennek a körülménynek tudandó be, hogy a második rész több fejezete szintelen, élettelen és a kérdések iránt már máshonnan nem tájékoztatott olvasóval nehezen fogja az egyes kérdések valódi jelentőségét átértetni. A munka ezen hiánya annál

csodálatosabb és annál kevésbé menthető, mert hiszen ma már a socialpolitikai rendelkezések kitűnő gyűjteményei vannak, melyekből a szerző aránylag kevés fáradsággal tájékozódhatott volna a fennálló jogállapotról, melyhez azután igen szépen lehetett volna csatolni a most homloktérben álló és megoldásra váró socialpolitikai problémákat. A mű terjedelmét ezért aligha kellett volna jelentékenyen növelni, mert az egyes kérdésekre vonatkozó törvényhozási anyag összefoglaló áttekintése szűkebb téren is lehetséges.

Heller Farkas.